

1914
Кн. В

Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft
der Wissenschaften in Kiew, B. XIII.

85a

ЗАПИСКИ Українського Наукового Товариства в Київі.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Мих. Грушевський, Вол. Леретц, Мик. Василенко.

Книга XIII.

КИЇВ.

Друкарня Другої Друкарської Спілки, Велика-Володимирська 43.

1914.

Mitteilungen der historischen und der philologischen Sektion.
der Ukrainischen Gesellschaft der Wissenschaften in Kiew, B. XIII.

ЗАПИСКИ

ІСТОРИЧНОЇ І ФІЛЬОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ

Українського Наукового Товариства

в Київі.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Мих. Грушевський, Вол. Леретц, Мик. Василенко.

Книга XIII.

ЛІІВ.

Друкарня Другої Друкарської Спілки, Велика-Володимирська 43.
1914.

ЗМІСТ XIII ТОМУ.

	Стор.
1. Б. Бучинський: „Грамота Мисаїла“ і „грамота Ніфонта“	5
2. Мих. Грушевський: До історії Острининової еміграції	45
3. В. Модзалевський: До історії млинського права Гетьманщини	49
4. М. Возняк: Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. XIX в. (докінчення буде) .	54
5. В. Перетц: До біографії Житецького — його магістерський іспит	143
6. В. Щербаківський: Ілюзійне підвищення внутрішньої високости українських церков	155

INHALT DES XIII BANDES.

1. B. Bučynskýj: „Die Urkunde Misaels“ und „die Urkunde Nifonts“	5
2. M. Hruševskýj: Ein Beitrag zur Geschichte von Ostrjanyns Emigration.	45
3. V. Modzalevskýj: Ein Beitrag zur Geschichte des Mahlrechtes Hetmanenlandes	49
4. M. Woznjak: Episoden aus der Geschichte der kulturellen Beziehungen zwischen der galizischen und der russischen Ukraine in der ersten Hälfte des XIX Jahrhunderts (Schluss folgt)	54
5. V. Peretz: Žyteckyj's Magisterprüfung (Ein Beitrag zu Žyteckyj's Biographie)	143
6. V. Ščerbakivskýj: Scheinbare Hebung der inneren Höhe der ukrainischen Kirchen	155

„Грамота Місала“ і „грамота Ніфонта“.

Критична студія Богдана Бучинського ¹⁾.

Перші наші звістки про „грамоту Місала“ хоч доволі бідні, за те ідуть з першої руки, і часи, з котрих вони йдуть, досить близькі до хвилі, коли „грамота Місала“ знайшла ся. Перша наша звістка—се слова Іпатія Потія, в передньому слові до руського видання „грамоти Місала“. Воно дати не має, але згадує про „сведецтво... на писме“, видане виленським міським урядом дня 15 червня 1605 ²⁾, а з листу Іпатія Потія з Вильни дня 28 червня 1605 р. до Льва Сопіги знаємо, що тоді вже руське видане „грамоти Місала“ вийшло з друку ³⁾. Далі йде згадка про знахідку в випису з книг уряду міського в Вильні, з датою 15 червня 1605 р. ⁴⁾; згадка про знахідку в польськім виданю „грамоти Місала“, що має дату: Вильна 10, VII, 1605 р. ⁵⁾; та ж згадка в книзі „O Przywileiach.“ ⁶⁾. Остання книга не має дати, але в тексті, що йде перед згадкою про „грамоту Місала“, говорить Іпатій Потій про грамоту Ніфонта, датовану ним днем 5 цвітня 1492 „pisanu do Metropolity Kiiowskiego Iosepha, od lat sta czternastu ⁷⁾“; на початку книги „O Przywileiach“ говорить

¹⁾ Ся студія становила додатковий екскурс до праці покійного автора, друкованої в IV, V і VI томі „Записок“, під назвою: „Змагання до унії Руської церкви з Римом в рр. 1498—1506“.

²⁾ Архивъ Юго-западной Россіи. Ч. I, т. VII, Київ, 1887, ст. 195.

³⁾ Archiwum domu Sapiehów. Tom I, Lwów, 1892, ст. 459.

⁴⁾ Архивъ Юго-западной Россіи. Ч. I, т. VII, ст. 197.

⁵⁾ Poselstwo do Papieža Rzymskiego Sixta IV od duchowienstwa y od książąt y Panow Ruskich 1476 roku We Wilnie, 1605 (карта нумерована).

⁶⁾ O Przywileiach nadanych od Najśniejszych Krolow Polskich y przedniejszych niektórych dowodach, ktore świętą Unią wielce zalecaią y potwierdzają, карта нenum.

⁷⁾ Ib. (карта нenumерована).

ся про buntу... sedicią¹⁾, а по наведенню „грамоти Місала“ говорити ся, що єрархії уніятській трозить втрата почестий²⁾, так що коли з першого натяку виходить, що можна прийняти, яко рік написана дотичного місця, рік 1606, то з двох інших натяків можемо рішучо прийняти, що дотичні місця писані перед рішучим погромом рокошу Зебжидовського дня 4-го жовтня 1606, по котрім духовенство латинське рішучо уняло ся за уніятською єрархією³⁾. Після слів руського переднього слова книжка найшлась „теперъ недавно⁴⁾“, „Atoli teraz... przyiachawszy na wisytacią diecezję naszej krainy Litewskiego, przyszły do ręk moich w Wilnie“⁵⁾, каже передне слово до польського видання „грамоти Місала“, „kiedy nawięcey na nas o tę jedność koziółkowie naszej szturmować zaczęli, y na uczciwość moję Braciszkwie Wilenscy rzucili się byli“⁶⁾, каже дотичний текст книги „O Przywileiach“.

Коли уложити ітінерап Потія з перших років XVII ст., на основі першого тома „Archiwum Sapiehów“, восьмого тома „Актів видаваних Виленською археографічною комісією“, та четвертого тома „Актів Західної Росії“, побачимо, що він був в Вильні в липні 1601 р., в пізній осені 1604 р., та в червні-липні 1605 р. Вибирати можемо між пізною осеню 1604 р. і червнем—липнем 1605 р., бо побут у Вильні в липні 1601 р. не входить в наш рахунок тому, що в книзі „O Przywileiach“ Потій пише, що „грамота Місала“ знайшла ся по грамоті Ізидора⁷⁾. По моїй думці Потій дістав в свої руки „грамоту Місала“ в 1605 р., з огляду на його слова: „kiedy na uczciwość moję Braciszkwie Wilenscy rzucili się byli“⁸⁾. Той поспіх, з яким Потій пускає в світ оба свої видання, був би незрозумілим, коли б прийняти що „грамота Місала“ дісталась в його руки ще 1604 р. На питанє, де Потій дістав в свої руки „грамоту Місала“, відповідає передне слово до польського видання грамоти, що се сталося у

1) O Przywileiach (карта не нумерована).

2) Ib. (карта нумерована).

3) П. Жуковичъ. Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной унией. Спб, 1901, ст. 519.

4) Архивъ Юго-западной Руси. Ч. I, т. VII, ст. 195.

5) Poselstwo do Papieża. (Карта не нумерована).

6) O Przywileiach. (Карта не нумерована).

7) O Przywileich. (Карта не нумерована).

8) Се мало місце 1605 р., про те пише Потій в своїм листі до Льва Сопіги з Вильни, 28 червня, 1605 р.

Вильні. На питанє, як дісталась вона в руки Потія, можемо відповісти, що наші звістки обмежують ся до того, що Потій сам не знайшов грамоти, а дістав її з чужих рук. Інтересне те, що Потій акцентує, що знахідка була для нього чимсь несподіваним—сеї думки не бачимо ще в передмові до руського видання та в листі до Сопіги,—являє ся воно в передньому слові до польського видання, а розширює ся в цілій уступ в книзі „O Przywilejach“, так що ми могли б підозрівати, чи се не було ex post. Грамота була вписана в книгу, „найденую в церкви Кревської старо-свєцкимъ письмомъ уставнымъ, словенскимъ езыхом (sic) писаную, инъ кварто инътроликованую, вельми старую, въ которой есть написанъ собор осмий Флорентейский и листъ до свитейшого отца Сикста четвертого, папы Римского“ ¹⁾. Про зміст книги каже переднє слово до польського видання: „w ktorey są rozmaite rzeczy pisane, iako wiec pozpolicie bywaią od ludzi ćwiczących się quodlibetarii albo loci communes“ ²⁾.

Тепер наведу дві иньші звістки про знахідку нашого пам'ятника: „Drugi taki ow mily bracinek Pseudologa Stephanko Zizania, wydarł zdradziecko z ksiąg Wileńskich“ ³⁾. Стефан Зизаній сидів собі дійсно більше 8-ми тижнів в Троїцьким монастирі, і як казав 15 жовтня 1599 р., руська частина міської ради повірила йому книги та всі приходи церковні, як самому архимандритови ⁴⁾; але в отсім монастирі знайшов потім Потій декрет Флорентинського собору, вписаний в соборник ⁵⁾, і він хоч був завзятим противником Зизанія, хоч в передньому слові до руського видання „грамоти Місала“ згадує про видиранє „с книгъ церковныхъ правдивыхъ соборовъ, губечи правду Божию, о чомъ ужъ писалось и явно показано“ ⁶⁾, нїде не робить Зизанієви того закиду. Тому з отсею звісткою рішучо рахувати ся не можна. За те важна отся звістка: „dochodzę Listem pisanym od wszystkiey Rusi sobornie do Sixta 4 Papieża, w roku 1476, który list acz w niektoryech nas ietzt małej wagi, w ludz iednak znaiących się na

¹⁾ Архивъ Юго-западной Россіи. Ч. I, т. VII, ст. 197.

²⁾ Карта не нумерована.

³⁾ E. Morochowski. Paregoria albo utolonie uszczypliwnego lamentu mniemanej cerkwie wchodniej zmylonego Ortologa. Wilno, 1612, ст. 87.

⁴⁾ П. Жуковичъ. Сеймовая борьба. Ст. 362.

⁵⁾ Archiwum domu Sapiehów n. 334, ст. 278.

⁶⁾ Архивъ Югозападной Россіи. Ч. I, т. VII, ст. 193.

rzeczy y na wieki one niezazdrosciwym okiem patrzących, takiey iest wagi, iakiey godzien: iak ten, ktory prawdziwie od Rusi pisany y posyłany. Ktorego przepis po nalezionym w Krewie naleziony był w Cerkwie siola Wielboyna, pod Ostrogiem, pisma starego, mołem iuż nie mal w poł obiadly, o czym mi powiadał ten, ktory go był tam z trafunku nalazł niebożczyk Aleksander Putiatiycki, wielu nam znaiomy“¹⁾. Поза тим, що автор покликає ся на свідомство небіжчика, ніякого иньшого закиду проти достовірности сього свідомства Смотрицького піднести не можна і з ним рахувати ся мусимо.

Потій, маючи в руках наш памятник, рішає ся його друкувати: в середу, 15 червня 1605 р. він явив ся на ратушу Виленським. „А якобы ниhto с противных не могъ и не смелъ того мовити, и удавати в людехъ, жебы той листъ не с тое поменное, вельми старое книги, але з новыхъ якихъ екземпляровъ з друку на свѣтъ выданъ мѣлъ быти, жадати его милость рачилъ, аби в тоей Книзе ихъ милость панове буръмистрове и радъцы и писары местъские руки свои подыписали, и жебы оказанное тое Книги на враде до Книгъ местъкихъ радецкихъ записано было“²⁾. 28 червня шле Потій вже руське видане Сопізі. Досі знаємо всього два примірники руського виданя: оден мав в руках митрополит Макарій з бібліотеки Литовської духовної семінарії³⁾, другий примірник—з бібліотеки при церкві катедральній св. Івана Хрестителя в Перемишли послужив в раз з першим до першого критичного виданя в Архиві Югозападної Росії⁴⁾. В тих примірниках, що дійшли до нас, нема присвяти Львови Сопізі, але вона дійсно там була, доказом—слова Іпатія Потія в його листі до Льва Сопіги з 28 червня 1605 р.⁵⁾ Схожість висловів його у тому листі з початком переднього слова в руським виданю і з шостою стрічкою рахуючи з долини „Выпису с книгъ шляхетныхъ пановъ буръмистровъ и радець места Виленского“⁶⁾ та

¹⁾ M. Smotrycki. Apologia peregrinacye do krolów wschodnich... przez fałszywą bracią spotwarzoney. Lwów, 1628, ст. 83.

²⁾ Архивъ Югозападної Росіи. Ч. I, т. VII, ст. 197—198.

³⁾ Макарій. Історія русской церкви. Т. IX, издание второе, СПб. 1900, ст. 44, *цп.* 35.

⁴⁾ Архивъ Юго-западної Росіи. Ч. I, т. VII, ст. XIII.

⁵⁾ Archiwum domu Sapiehow. Tom I, ст. 459.

⁶⁾ Архивъ Юго-западної Росіи. Ч. I, т. VII, ст. 193 и 197.

факт, що не знаємо другого друку Потіївського з 1605 р., виданого по-руськи і по-польськи, вказують на те, що Потій має тут на думці своє руське видане „грамоти Місала“.

Коротко займуся рукописями, в яких дійшов до нас наш пам'ятник; вчиню се тому, що обидва друковані примірники дефектні ¹⁾, і видавець „грамоти Місала“ в Архиві Югозападної Росії покористувався до доповнення виданем Петрушевича, що опираєся на рукописах. Рукопис Ватиканська, дванайцята в числі каталогу слов'янських рукописей Ватиканської бібліотеки, ріжницями між своєю правописею і правописею видання Потіївського вказує, що вона не могла бути виписана з книги Кревської, бо Потій каже: „Dajem go po słowieńsku w pamnieusum punkcie nie odmieniając do druku“ ²⁾. Далі в ній є випис з актів Виленського магістрата, виписана слово в слово не з оригіналу виписи ³⁾, але з печатної копії в її виданю руським. Факт існування в рукописи тої виписи суперечить думці видавців її польського перекладу, боцїм бо то сам Іпатій Потій казав згадану згадану рукопис ⁴⁾. Потій, як ми бачили, вистарався згадану випис тільки з огляду на своїх противників, отже не потребував її поміщати в рукописи, висланій у Рим. Час, а може й місце, де вона була зладжена, вказали б, по моїй думці, доволі докладно дрібні відхилення її правописи від правописи видання Потіївського, але досі ніхто ще тим питанням не займався.

Рукопис бібліотеки Пропаганди, по словам Кукулевича-Сакчинського ⁵⁾, „переписана в новіших часах зі старого оригінала, що в своїй репродукції є у Ватикані“ (мова про рукопис Ватиканську). Сі слова (не можна ніяк вимірювати, чи вони виписані з якої записки на рукописи, чи се просто здогад Кукулевича-Сакчинського) лягли в основу думки о. Петрушевича ⁶⁾:

¹⁾ Нема з 17, по 20 карту, 24, 29, 32, 45 крпті.

²⁾ Poselstwo do Papieža Rzymskiego Sixta IV od duchowienstwa y od Książąt y Panow Ruskich 1476 roku. We Wilnie 1605 (не нумерована карта).

³⁾ Акты Западной России. Т. IV, n° 164.

⁴⁾ Przegląd Poznański, 1859, ст. 159.

⁵⁾ Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. U Zagrebu, 1857, кн. IV, ст. 375—76.

⁶⁾ Соборное послание русскаго духовенства и мірянъ къ римскому папѣ Сиксту IV, писанное изъ Вильны, 14 марта, 1476 г. Издалъ И. Петрушевичъ, Львовъ, 1870, ст. 38, прим. 1.

„рукопись, находящаяся в Пропагандѣ, кажетъ ся бытъ списком подлинника“; можливо одначе, що на се вплинула та прикмета, що задля неї рукопись та заслужила собі признане і з боку митрополита Макарія: підписи тут на кінці, а не на початку, як у Ватиканській рукописи і її підписи „изложены въ такомъ видѣ, какъ дѣйствительно могли подписаться подписавшіеся“¹⁾. Правопись її се правопись Ватиканської рукописи—а, дрібні його відхилення сильно нагадують правопись грамот руських, поміщенихъ І. Кульчинським в його хроніці Коложського монастиря, написаній в 1738—1741 рр. Схожість правописи рукописи з бібліотеки Пропанди з правописом рукописи з бібліотеки Ватиканської та пільковита згідність її правописи з правописею рукописи Львівського митрополичого архива—вказують на те, що місцем, де її зладили, був Рим, а часом її зладження— друга четвертина XVIII віку.

Між заголовком та підписями є дисонанс—заголовок каже: „чрезъ пословъ въ томъ же листе нижей менованныхъ“, а підписаний тільки оден із них: „Якуб найвищий писарь Литовскиї и ключарь Виленски, послуживый въ поселстве семъ“²⁾; в підписи Романа з Києва є похибка: „староста Пустынскиї“, замість „староста Путивльскиї“³⁾; в кінці у всіх підписах є фактичні похибки,—так що я на гадку о. Петрушевича, по части підпирану м. Макарієм, згодитись не можу, а в тім, що підписи подані без всяких шумних епітетів, бачу доказ критичного змагання переписчика викинути все те, що йому здавало ся непевним.

Рукопис львівського митрополичого архива має так само, як рукопис з бібліотеки пропаганди, поруч руського тексту паралельний переклад латинський, а крім сього ще й передне слово незвісного нам перекладача, з котрого дізнаємо ся, що він працював в Петербурзі, Відні й Римі, що був Русином та мав покровителя в якімсь руським єрарху. В згаданім латинським переднім слові подає автор його, що він працює в Римі, та згадує про папську буллу з 2 мая 1744 р.⁴⁾, —ся дата усуває припущенє о. Петрушевича, що автором сього переднього слова та переписчиком „грамоти Мисаїла“ й перекладачем на мову латинську

¹⁾ Макарій. Исторія Русской Церкви. Т. IX, ст. 58, прим. 39.

²⁾ Петрушевичъ. Соборное посланіе... ст. 1, а ib. ст. 27.

³⁾ Ibid., ст. 27.

⁴⁾ Петрушевичъ. Соборное посланіе... ст. 32.

був І. Кульчинський¹⁾. Кульчинський помер, по словам видавців його „Василиянського Менологіона“, ще в 1741 р.²⁾

Отже, як бачимо, найстарший з наших текстів—се друкований текст Потіївського видання з р. 1605.

Хоча, по думці д-ра Папé, „грамота Мисаїла“—„szczególnie wiernem odwieciedleniem ducha czasu, obfitością pozytywnych szczegółów społecznych, pewnością świadków i formą języka wznosi się po nad wielkie podejrzenie“³⁾—то в дійсности знайшов я в тексті „грамоти Мисаїла“ тільки вельми мало точок, що їх би було можна взяти під стислі досліди; є ними: мова, підписи свідків, факти згадані текстом. Мова фактично свободна від польонізмів—і дійсно можу сказати за Малишевським: „Язык грамоты не новый и макаронический, а славянской языкъ 1480 годовъ“⁴⁾, хоча, як гадаю, мова книжна могла тільки дуже поволі змінитися, так що, наприклад, не можемо завважати ніяких ріжниць поміж мовою грамоти з 11—V, 1481 р. і 1—IV, 1482 р. з одного боку, а грамоти з 27—VII, 1503 р. і 25—IV, 1506 р.⁵⁾ Ніхто досі ще не зняв ся слідами народньої мови, що про них згадує Макарій⁶⁾, хоч і як се було б інтересне. Я доторкнувся за те одного питання, котре досі не заняло так як треба дослідників, хоча вже о. Петрушевич його доторкнув ся⁷⁾. Се терміни в таких виразах: „всей Росіи“ в підписи Мисаїла⁸⁾, „намъ сущимъ россійскимъ славяномъ“⁹⁾, „во граде свѣтле россійския чреды“¹⁰⁾, „светло росніския чреды“¹¹⁾, „російския сыны“¹²⁾. До рішення отсього питання я мав виписки з „Собранія государственныхъ грамотъ и договоровъ, хранящихся въ Коллегіи иностранныхъ дѣлъ. Москва, 1813,“ том I, з „Актонъ, относящихся къ

¹⁾ Петрушевичъ. Соборное посланіе, ст. 32, прим. 2.

²⁾ Menologium Basylińskie, w Wilnie, 1771, карта 16, замітка 1.

³⁾ D-r T. Papée Polska i Litwa na przełomie wieków srednich. T. I, Kraków, 1903, ст. 27, зам. 1.

⁴⁾ Труды III археологическаго съѣзда. Кієвъ. 1878. О грамотѣ кієвскаго митрополита Мисаїла къ папѣ Сиксту IV, т. I, ст. XLVIII.

⁵⁾ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1887, т. I, № LXXXII, LXXXIII, CXXV, CXXXII.

⁶⁾ Макарій. Исторія Русской Церкви, т. IX, ст. 46, прим. 37.

⁷⁾ Петрушевичъ. Соборное посланіе... ст. 34.

⁸⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 199.

⁹⁾ Ib., ст. 205. ¹⁰⁾ Ib., ст. 211. ¹¹⁾ Ib., ст. 212. ¹²⁾ Ib., ст. 215.

історії западної Росії“, том I—IV, з „Актів, относящихся къ історії Южной и Западной Росіи, т. I, з „Русской Историч. Библиотеки“, том VI (останнє найновіше, але все майже з копій). Подаю титули митрополитів, згадані в грамотах—там, де не маю їх підписів. Митрополит Алексій є названий митрополитом „всеа Руси“, його власна печатка має термін: „всеа Русіи“; Теодосій названий митрополитом „всеа Руси“; Кипріяні—„всеа Русѣ“; Фотій—„всеа Руси“; Ісидор—„всеа Росей“, на печатці був напис: „всеа Росей“¹⁾; в його будинськїм маніфесті читаємо на початку „всеа Русіи“²⁾; митрополит Йона підписує ся власноручно: „всеа Руси“, але на печатці трапляє ся „Русіи“; титул Григорія Болгарина переказує Йона словами „всеа Руси“; Спіридон Сатана титулує ся, згадуючи про себе, митрополитом „всеа Руси“³⁾; митрополита Симеона титулує сучасна йому оригінальна грамота митрополитом „всеа Руси“; так само, копія грамоти, виданої по його смерті⁴⁾. Нічого не зісталось по титулах митрополитів Іони і Макарія, хіба би навести слова Київського літописця, що його титулує митрополитом „всеа Русіи“⁵⁾, до Йосифа Болгариновича—слово Київського літописця „всеа Руси“⁶⁾ та слова грамоти в. кн. Олександра „всеа Руси“⁷⁾. Потім ціле XVI ст. бачимо в підписах і титулах наших митрополитів слова „всеа Руси“, поки Рагоза не став титулуватись і підписуватись митрополитом „всеа Русіи“. Отже за ціле XV ст. маємо форму на о тільки в підписи Ісидора. На тій підставі гадаю, що правдоподібність, щоб в оригіналі „грамоти Мисаїла“ була форма на о—дуже мала, а вона зменшує ся до нуля, коли будемо пам'ятати, що від 1602 р. була грамота Ісидора в руках Потія!..

Лекше йде діло з прикметником: в усіх починених мною виписках бачу форму: *рускій, русьскій*, дуже рідко *русскій*—форми *россійскій* не бачу нігде, аж по останні десятиліття XVI віку.

¹⁾ Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей російскихъ. Москва, № 1, ст. 13 і 14.

²⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. VI, ст. 159, СПб. 1853.

³⁾ Макарій. Історія русской Церкви, т. IX², ст. 66, прим. 43.

⁴⁾ Виленскій Археографическій Сборникъ, т. I, н^о 2, т. VI, н^о 1.

⁵⁾ Супрасльская рукопись, изд. Оболенскаго, Москва, 1836, ст. 141 и 145.

⁶⁾ Іб., ст. 147.

⁷⁾ Акты Западной Росіи, т. I, н^о 166.

Тепер заберу ся до підписів. Де вони були в книзі Кревський, чи з переду тексту, чи ззаду, задля недостачі даних не берусь рішати, та се річ зовсім не важна. Отже перший підпис такий: „Пречестный вѣ Бозѣ отецъ, освященный епископъ смоленскій Мисаилъ, выбранный алектъ на митрополію кievского престола и всея росіи“¹⁾. О скільки можна чинити виводи з стилізації підписів митрополитів першої половини XV віку, митрополитів московських з другої половини XV віку та київських митрополитів XVI віку, ми замість пишних фраз, повинні-б зустрінути терміни: „смиренний“, або „волею Божою“, або само тільки ім'я і титул. Спитаємо ся тепер, чи Мисаїл був фактично тим, чим підписав ся? Слово „але́кт“ зустрічав я досі два рази в сучасних актах з рр. 1488 і 1492; в обох разях воно означає єпископів номіна́тів²⁾. Іпатій Потій в польському і руському передньому слові до видання „грамоти Мисаїла“, в книжці „O Przywileiach“ та в своїм тестаменті, всі сучасники Потія і ще в 1875 р. проф. Малишевський розуміли сі слова в значіню „митрополит свобідно ви́бранный“,—на се впрочім вказує плеоназм: „выбранный алектъ“. Але від часу, як вийшли: „Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи“, т. III таке розумінє стало неможливим, і Макарій розумів се слово так, що в недовзі по своїм іменованю на митрополита Мисаїл написав грамоту до папи³⁾.

В згаданім томі видав І. Григорович вісім грамот, обнятих девятою—короля Стефана Баторія, що їх трансумує. Гадаю, що найлучше довідаємо ся про їх зміст та про те, з чого зробили трансумпт, коли дословно наведу дотичне місце грамоти короля Стефана Баторія, з серпня 1578 р. у Львові: „Оповѣдалъ передъ нами воеводиць Подляскій старостичъ Дорогицкій, панъ Иванъ Ивановичъ Сопѣга, ижъ што съ давныхъ часовъ владыка Смоленскій Мисаило, къ хвалѣ Божой и къ богомолью господару и родителемъ своимъ, удѣлалъ храма Святое Троицы и монастырь надъ Озеромъ Головлемъ, в Черей, и надалъ к той церкви Божой часть свою, которая се ему съ дѣлу достала отъ брати въ томъ же имѣнью в Черей, такъ тежъ что Бабичы Князи Друцкіе надали и записоли въ храму Святой Троицы манастыра Черей-

¹⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 199.

²⁾ Довнаръ-Запольскій. Акты литовско-русского государства (XIV—XVI ст.). Чтенія въ имп. общ. ист. и древн. 1899, кн. IV, ст. 40. Акты Западной Россіи, т. I, № 100, II.

³⁾ Макарій. Исторія Русской Церкви, т. IX², ст. 43.

скаго люди свои и земли, кождый свою часть, у Радомли, и привилыя свои дали, а потомъ и передъ господаремъ святое памяти Казимиромъ, королемъ Польскимъ, предкомъ нашимъ, сами очивистѣ визнали: на што отъ короля его милости Казимера подтверженъе владыцъ Смоленскому Мисайлу есть дано; а владыка Смоленскій Мисайло далъ, приказалъ и записалъ тотъ храмъ Божій и монастырь Святое Троицы въ опеку, въ оборону и въ подаванье зятю своему пану Богдану Сопѣзъ, жонѣ его и братанкѣ своей, дѣтемъ и наслѣдникомъ ихъ, што все достаточнѣ и меновитѣ на тѣхъ привилыяхъ есть описано. Которые листы твердости и привилыя панъ Иванъ Сопѣга передъ нами показывалъ, перкгаменовыхъ листовъ шесть съ привѣсистими печатями, семий листъ подтверженный святое памяти короля Казимера, а осмий листъ паньи Ивановое, инокини Агаѣи, матки владыки Смоленского Мисайла, съ привѣсистюю печатью, и билъ намъ чоломъ, абыхмо ему на то листъ нашъ дали и то ему листомъ нашимъ подтвердили¹⁾. Теперъ возьму ся специально до чотирохъ изъ поміжъ нихъ. Одже впередъ маемо: „Листъ владыки Смоленского: Се азъ владыка Смоленскій Мисайло чиню вѣдомо каждому доброму симъ моимъ листомъ. Што жъ ми се достала часть отъ братьи у Черей и я грѣшнѣйшій ку хвалѣ Божьей удѣлалъ и къ богомолью господарю и родителемъ своимъ храмъ святыя Троицы и монастырь, и умысливши есми, штобы тотъ храмъ Божій и монастырь по моемъ животѣ у кого в оборонѣ былъ съ кровныхъ моихъ, приказалъ есми и далъ тотъ храмъ Божій и монастырь святыя Троицы, по своемъ животѣ, въ оборону и въ поданье братаннѣ своей кнегини Марьи, и зятю нашему пану Богдану Сопѣзъ, писару королеву, и жонѣ его, и дѣтемъ и наслѣдкомъ ихъ, со всеми людьми и селы своими, и што князи Бабици-Друцкіе тому монастырю селы въ Рудомлѣ и озеро Золотино придали, съ куплями и со всемъ наданьемъ природныхъ и неприродныхъ моихъ вѣчно и на вѣки; и вже зъ иншихъ съ кровныхъ нашихъ не маєтъ никто (въ) тотъ монастырь и въ люди и земли и ни во што вступатися; а хто бы по мнѣ сее слово мое и сей записъ мой хотѣлъ рушити, тотъ и со мною розсудитъ на страшномъ судѣ, передъ небеснымъ царемъ, а господарю дасть сто рублей грошей. А при томъ моемъ записѣ были: князь Семень Ѳеодоровичъ Соколинскій, а братья моя, панъ Микита а

¹⁾ Акты къ исторіи Западной Россіи. т. III, № 101, ст. 230—231.

панъ Дашко; и на то есми имъ далъ сесь мой записъ, съ моею печатю. Писанъ въ лѣто 6983, индикта девятого, мѣсяца Октябра сего дня¹⁾. Між датою від сотвореня свѣта и индиктомъ конфлікт: число индикту домагае ся дати 6984 р., число 6983 відповідає индиктови восьмому. Коли приймемо таке число лѣт від сотвореня свѣту, якого домагає ся число индикту—по мойй думцѣ попирає се те, що лекше є похибка при числі лѣт, вираженим цифрами, ніж у числі индикта, вираженим словами—то одержимо рік 1476 і мусімо усунути підпис Місайла з „грамоти Місайла“, бо тут титулує ся він тільки єпископом смоленським.

Далі маємо: „Листъ купчый, што владыка Смоленскій купилъ землю у Дашковыхъ дѣтей. А се мы Дашковы дѣти Ивановича, Ивасько, а Василей, а Олехно, а Сенько, продали есмы господару своему владыцѣ Мисайлу, къ церкви святой Троицы, на Головли, пашню свою отчизны своеє и дѣдины Клубинича, со всемъ съ тымъ по тому, какъ дѣдъ нашъ держалъ, и продали есми твердо и непорушно; а потомъ нам тои пашни не поискивати, ни нашему роду. А при томъ были: зять нашъ Митько Мастытичъ, а дядя нашъ Михайло Володковичъ, а Илья Митьковъ сынъ Мастытича“²⁾. Грамота видана до 7 жовтня 1475 р., бо діти виступають при продажі батьківщини без батька, і у всякому разі відсуває на якийсь час термін, в котрім Місайл став митрополитом.

Далі маємо: „Листъ четвертый съ завесистою печатю, князя Ивана Ѳеодоровича: А се азъ князь Иванъ Ѳеодоровичъ далъ есми и записалъ церкви святой Троицы общежительному монастыру, иже на Головли, человекъ своего Сергѣйка, съ его семьею, што се мнѣ досталъ на мою дѣлницу, съ его пашною землею и съ сѣножатями и съ бортною землею, што се мнѣ достало на мою дѣлницу шотовоѣ земли, по его писмени: тая земля таки ходитъ ему къ святой Троицы по своему письмени; а то есми къ святой Троицы далъ, на память отцу своему и родителемъ своимъ, а собѣ на богомолью; а далъ есмы того человекъ къ святой Троицы твердо и непорушно съ тыми землями, и по моему животѣ въ того человекъ и, ни въ его земли не надобѣ никому вступатись моимъ сродникомъ. А при томъ были: бояринъ мой Дроздъ, а Ивашко Сенковичъ Мецнениновъ, а попъ Зеновъ

¹⁾ Акты Западной Россіи, т. III, № 101, ст. 233—234.

²⁾ Акты Западной Россіи, т. III, № 101, ст. 233.

Никольскій, а Андрей Михайловичъ, маршалко владычинъ; а писалъ игуменъ Гарасимъ. А на твердость сее своею грамотою, и печать свою приложилъ. Въ лѣто 6984, индикта девятого, Февраля двадцать второго“¹⁾, Отже титул Андрія Михайловича відсуває термін, коли Мисаїл став митрополитом поза 22. II, 1476!

Вкінці зовсім усуває погляд, що Мисаїл був митрополитом: „Листъ короля Казимера: Самъ Казимеръ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, княжа Прусkee, Жомойтскій и иныхъ. Билъ намъ чоломъ владыка смоленскій Мисайло: што записали ему къ святой Троицы монастыря Черейского князь Семень, а князь Ѳедоръ, а князь Василей, а князь Иванъ Ѳедоровичъ, дѣдичи, у Рыдомли люди свои и земли, каждый свою дѣлницу, съ землями пашными и съ бортными, со всимъ, ничего на себе не вымѣняя, вѣчно, абыхмо мы то ему потвердили къ Святой Троицы нашимъ листомъ. А князь Семень, а князь Ѳедоръ, а князь Василей, а князь Иванъ повѣдали передъ нами, штожъ они записали ему къ святой Троицы монастыру Черейскому, у Рыдомли, люди свои и земли, каждый свою дѣлницу, со всимъ, ничего на себе не вымѣняя, вѣчно, и били намъ чоломъ, абыхмо мы тые люди у Рыдомли и земли вси, которые жъ они записали къ святой Троицы, утвердили нашимъ листомъ. Ино мы тые люди и земли къ святой Троицы утверждаемъ симъ нашимъ листомъ: уже они не мають ся въ тые земли вступатись ничимъ, нежли маеть держати ихъ къ святой Троицы владыка Смоленскій Мисайло, со всимъ, какъ они сами держали; а по его животѣ, игуменъ съ братьею, который коли будетъ у святой Троицы монастыря Черейского, маеть тые люди и земли держати со всемъ къ святой Троицы, вѣчно. Писанъ у Вильни, Генваря двадцать второго дня, индиктъ второй“²⁾. До отсеїдати замітив видавець: „Вѣроятно, въ 6977, т. е. 1469 г., сообразно съ выставленнымъ здѣсь индиктомъ“. Грамота короля Казимира згадує надане князя Івана Федоровича, а грамота князя Івана Федоровича, наведена мною вище, не тільки не згадує про ніяке инше попереднє його надане, але її стилізація прямо ухилиє думку про попереднє надане. Далі грамота королівська вичисляє надання князів так, як вони йшли хронологічно по собі: „князь Семень, а князь Ѳедоръ, а князь Василей, а князь Иванъ Ѳедо-

¹⁾ Акты Западной Россіи, т. III, n° 101, ст. 232.

²⁾ Акты Западной Россіи, т. III, n° 101, ст. 232—233.

ровичи“. Князь Семен вчинив своє надане 26 липня 1466, князь Федор 26 серпня 1466, князь Василь 14 жовтня 1466, князь Іван 22 лютого 1476—вона вчислєє їх в тїм самїм порядку, в якїм подає їх трансумпт Баторія — а ми бачимо, що сей трансумпт, до котрого, як ми бачили, предложено самі оригінали, кладе грамоту королївську по грамотї князя Івана. Трете: грамота не має в собі згадки про приложєне печати, не згадує про печать і трансумпт Баторія — отже печати не було. Король в обох разах був у Вильні несприсутний, 1468 р. в мартї він виїхав з Литви, аж першого серпня 1469 бачимо його в Луцьку¹⁾, в лютїм 1484 р. був король на соймї в Люблинї²⁾. Але коли-б документ вийшов 1469 р., то Місаїл, котрого потїм ще довгї лїта бачимо єпископом смоленським, мїг би легко вистарати ся про привїшенє печати, за те труднїйше се було б по році 1484, по котрїм не маємо нїяких звїсток про се, щоб він був живий. Оттак бачимо, що грамоту короля Казимира треба датувати 1487 роком.

В своїй „Исторіи Русской Церкви“, в томї девятїм, наводить Макарій з неприступного минї: „Описанія Минской Епархіи“ архимандрита Николая, виданого в Петербурзі 1864 р., отсі важні данї: 1739 р. в Новгородку литовським показали королївським комісарам двї записи; першу зробив війт новгородський Макар Кудрич в користь соборної церкви Борисоглїбської в Новгородку, на імя смоленського владыки Михаїла 1480 р. Другу зробив міщанин Волочко в користь соборної церкви борисоглїбської в Новгородку на імя того ж, смоленського владыки³⁾. Макарій поправляє імя владыки на Місаїла, мотивуючи се тим, що такого смоленського владыки зовсїм не було.

Далї ми маємо два описи митрополитів—часом коли їх писали близькі до сїмдесятих років XV ст.

Між рукописями московської синодальної бібліотеки є богослужєбна книга, котру ті, що описують її в третїм томї „Описанія рукописей синодальной библиотеки“ звуть, требником і відносять до єпархії смоленської⁴⁾, Макарій відносить її до єпархії Турово-Пинської. В нїй згадують ся вправдї по освя-

¹⁾ J. Długossii Historiae Polonicae. Tomus V, ст. 506, 527.

²⁾ Dr. T. Papée. Polska i Litwa na schyłku wieków średnich. I, ст. 385.

³⁾ Макарій. Исторія Русской Церкви. т. IX², ст. 62, прим. 40.

⁴⁾ Описание славянскихъ рукописей моск. син. библ. Москва, 1869. т. I, ст. 224.

щеню св. дарів, коли поминають ся померші, по митрополитах єпископи смоленські—але і Супрасльський помянник згадує також єпископів смоленських, хоч Супрасльський монастир лежав в митрополичій єпархії¹⁾. По моїй думці про те, до котрої владної єпархії треба зачислити сей, як кажуть автори „Описанія“ требник, а як каже Макарій—служебник архієрейський, рішають слова поміщеної в ній грамоти на протопопство: „благословени ем рукоположения господина и отца нашего епископа тоуровского и пиньского“²⁾, Час, в котрім повстав требник, вказує поставлене в текстї молитви по освященю дарів імя архієпископа Симеона³⁾, отже требник повстав по р. 1458, коли то після київського літописця помер митрополит Симеон⁴⁾. Час, в котрім зістав списаний спис митрополитів, вказує імя останнього з поміж них, Йосифа, що по словамъ софійської першої літописи помер 1501 р.⁵⁾ В згаданім списї митрополитів читаємо імена: „Куприана, Фотія, Герасима, Федосія, Филипа, Геронтія, Іоана, Григорія, Симиона, Іони, Макарія, Іосифа“. На маргінезі читаємо: „а се соут митрополити ихже не хотят праздновати Филипа й Дионисіа й Григоріа Цамблака й Герасима и Сидора“⁶⁾. Далі маємо помянник Супрасльського монастиря, видрукований у дев'ятім томі „Виленьского Сборника“. Помянник, написаний першим архимандритом супрасльської лаври Пафнутієм, що після літописи Супрасльського монастиря помер 1510 року⁷⁾. В згаданім помяннику читаємо описї імена митрополитів: „Кипріана, Филипа, Фотѣа, Іону, Герасима, Григорѣа, Симеона, Іону, Макарія, Іону, Іосифа (Іосифа, архієп. Іпатія—другою рукою і другим чорнилом)⁸⁾. Въ обох случаях Місаїла поминають поміж єпископами смоленськими.

Третій важний для нас спис митрополитів є в „Помяннику“ Київопечерської Лаври. Tempus non ante, в котрім повстав отсей помянник, виходить із згадки на ст. 1 і 2: „извѣстно вѣдуще штож прѣвый оуписъ изгорѣл плѣненієм кыевськимъ безбож-

¹⁾ Виленьскій Археографическій Сборникъ, т. IX, ст. 456.

²⁾ Описаніе. ст. 225. ³⁾ Ibid, ст. 207.

⁴⁾ Супрасльская рукопись, изд. Оболенскимъ, ст. 139.

⁵⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. VI, ст. 45. ⁶⁾ Описаніе... ст. 224.

⁷⁾ Виленьскій Археографическій Сборникъ, т. IX, ст. 12.

⁸⁾ Ibid., ст. 456.

наго царя Менкирѣя ѥ съ погаными агаряны. Тогда ж ѥ сію божественную церковь опустиша, ѥ вся святыя книги, и иконы пожгоша. Мыж по днехъ нѣколыхъ, изъ ихъ поганства изшедше и пакы начахомъ имена писати ихже, помняще, еже исперва написаны быша. А сіи оустав написахом по повелѣнію господина і отца нашего ѥ пастыря архимандрита печерскаго, кир Θεодосіа и еже о Х-сѣ братья и старцев печерьскаго монастыря вписовати монастырьскую братію всякого иже преставится въ обители“ ¹⁾. Tempus non ante se рік 1526. В отсѣм помяннику читаємо: „Помяни Господи святѣйшихъ митрополитъ Петра, Филипа, Θεогноста, Михаила, Діонисіа, Кипріана, Θεтіа, Герасима, Исидора (вимазане і замінене на: Алексія), Іоноу, Григоріа, Галактиона, Симеона, Іоноу, Макаріа“ ²⁾. Отже Мисаїла не бачимо і тут між митрополитами, хоча первісно спис митрополитів має між іншими і Исидора, так що усуває отсим толковане, що Мисаїла не помістили між митрополитами за його діяльність в користь унії.

Супроти новгородських записей та списів митрополитів каже д-р Папѣ ось що: „Ze te zasady (виложені Спіридоном Сатаню в його „Изложенію“) znalazły odgłos wśród Rusi Litewskiej, wiadać to jawnie ze śladów opozycji, jeśli nie czynnej, to z pewnością biernej opozycji przeciw metropolie Mizaelowi. Oto nie tylko że opuszczano w XVI wieku imię jego z katalogu metropolitów, ale już za życia, w roku 1480, przyznawano mu tylko po dawnemu tytuł „władcy Smoleńskiego“ od biskupstwa, które zatrzymał nadal, chociaż został metropolitą. Stało się to z wyraźnym zamiarem, albowiem owe dwa nadania cerkiewne uczynione na ręce Mizaela; które go tytułują tylko władką, nie przysły do skutku w eparchii Smoleńskiej tylko w Nowogródku t. j. obrębie bezpośredniej metropolitalnej jurysdykcji“ ³⁾. Але ж в такому разі імя Мисаїла попало ся би між імена згадані на маргінезі архієрейського турово-пинського служебника! Далі трудно прийняти, щоб єпископ турово-пинський не знав про переговори про унію, які вів з Римом Йосиф Болгаринович, щоб не знав про них архимандрит супрасльського монастиря — а прецінь імя Йосифа згадане в обох отсих памятниках—отже не можна прийняти за Д-ром Папѣ

¹⁾ Чтенія въ Историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца. Кієвъ 1892, кн. VI. Дополненіє ст. 1 и 2.

²⁾ Ibid.

³⁾ Dr. T. Papée. Polska i Litwa na schyłku wieków średnich, т. I, ст. 71.

навмисного пропускання імені Мисаїла за його діяльність в користь унії.

Далі трудно зрозуміти, як могла ся пасивна опозиція винищити всякі позитивні сліди того, що Мисаїл був митрополитом? Ми маємо чейже згадки про Мисаїла від близьких його кривних Сопігів—і вони титулюють його не митрополитом, а владыкою смоленським. В грамоті в. кн. Олександра, виданій у Городні 20 грудня 1497 р., читаємо: „И тежъ клалъ передъ нами ¹⁾ листъ матки своее Настасьи Сопѣжиной, игуменьи Полоцкое, што она записала ему селцо, куплю свою, в Смоленскомъ повѣтѣ, на Есенои, на имя Чайкино, зъ людми, и со всимъ, што къ тому селу прислухаеъ, все тое, што купила въ Чайки и въ владыки Смоленского въ Мисайла, записала ему одному, кромѣ иныхъ дѣтей своихъ, братыи и сестеръ его, и тежъ повѣдалъ передъ нами, штожъ старица святого Михаила въ Полоцку, на имя Фетинія зъ зятемъ своимъ Волфромеемъ и съ дочкою своею Татьяною продала ему селцо на Двинѣ више города, на Болдавицах, которое селцо далъ ей митрополитъ Кіевскій и всея Руси, небожикъ Іона, будучи еще владыкою Полоцкимъ и Витебскимъ куплю свою“ ²⁾. Друге жерельне свідоцтво беру з грамоти короля Баторія, виданої в серпні 1578 р. у Львові: дотичне місце подане мною в цілости повисше, се заява Івана Івановича Сопіги перед королем, в котрій той внук Богдана Сопіги та братанки Мисаїла, зове Мисаїла тричи владыкою смоленським. Трете свідоцтво беру з оригінальної грамоти його сина Льва Івановича, виданої 26 січня 1599 р. в Орші, де читаємо: „Я Левъ Івановичъ Сапѣга... чиню явно..., ижъ што отъ давнихъ часовъ продокъ мой блаженное памяти Мисайло владыка Смоленскій въ имѣнію Черейскомъ, въ повѣтѣ Оршанскомъ лежачимъ, збудовалъ надъ озеромъ Головлемъ монастырь Святое Троицы и часть свою въ имѣнію Черейскомъ до того монастыря надалъ вѣчно и непорушно...“ ³⁾.

Вкінці колиб Мисаїл був дійсно митрополитом, то чи не згадалаб про се грамота короля Казимира з 15 марта 1488 р. у Вильні: „Вилъ намъ челомъ бояринъ Смоленскій Богданъ Григорієвичъ Олтуфієвича и просилъ въ насъ мѣстца у

¹⁾ Писар Івашко Сопіжич.

²⁾ Леонтовичъ. Акты Литовской Метрики. Варшава, 1896, томъ I, выпускъ 1, № 359, ст. 141.

³⁾ Археографическій Виленскій Сборникъ, т. VI, № 18.

Смоленску у Валехъ, а повѣдалъ намъ, штожъ деи тоє мѣстцо держить Андрейко Пируленокъ, а тому дей Андрею тоє мѣстцо далъ небошикъ панъ Иванъ Вяжевичъ, какъ отъ насъ Смоленскъ держалъ, а послѣ деи Ивана Вяжевича и панъ Миколай Радивиловичъ тоє мѣстцо ему далъ, а Ондрей служилъ небошику владыкѣ Смоленскому Михаилу, а нынѣча дей тотъ Андрейко никому не служить, а то деи мѣстцо нашо“¹⁾. Миколай Радивилович виступає яко намістник смоленський в цвітні 1482 р.— став каштеляном троцьким при кінці 1486 р.—отже, як раз в роках, коли Місаїл мавби бути митрополитом²⁾. До останньої думки Д-ра Пане: „Stało się to z wyraźnym zamiarem, albowiem owe dwa nadania cerkiewne uczynione na ręce Mizaela które tytułują go tylko władyką, nie przysły do skutku w eparchii smoleńskiej tylko w Nowogródku t. j. w obrębie bezpośredniej metropolitalnej jurysdykcji“, можу завважити ось що. В грудні 1511 р. у Вильні видає митрополит Йосифъ Солтан документ, в котрім читаємо: „Попъ Ивановскій Семіонъ так повѣдалъ: Коли былъ на-мѣсникомъ на митрополіи Вассіанъ, владыка Пинскій, и мѣщане просили его за мною, абы мене въ попы поставилъ въ Новѣгородку и церковъ ми далъ светого Ивана, и увязалъ мене отъ Вассіана Василей попъ Пятницкій и ключи ми далъ“³⁾. Отже по наглій смерті митрополита Макарія, владыка турово-пинський, має у Вильні свого пленіпотента, особу иньшу ніж та, що її мав Макарій своїм пленіпотентом, і той функціонує зовсім, як намісник митрополичий без співучасті міщан при віддаваню церкви священникови. Самого ж Васіана бачимо в Новгороді, де він ставить священників. На тій основі, я приймаю, що і Місаїл був собі таким тимчасовим „намістником на митрополії“, яким був Васіан.

Оттак на основі новгородських записей, грамот короля Казимира з 1484 і 1488 рр., заяв Івашка Сопіжча з 1497, Івана Сопіги з 1578 і Льва Сопіги з 1599, та обох списів митрополитів бачу в Місаїлі тільки владыку смоленського, що 1480 р. адміністрував митрополію київську — тому що митрополит тодішній Спіридон Сатана сидів у вязниці литовській⁴⁾. Не будучи ніколи номіналом-митрополитом, не міг він се так підписати на акті,

¹⁾ Леонтовичъ. Акты Литовской Метрики, т. I, вып. 1, № 55, ст. 26.

²⁾ I. Wolff. Senatorowie y dignitarze wielkiego księstwa Litewskiego. Kraków, 1885, ст. 50.

³⁾ Археографическій Виленскій Сборникъ, т. VI, № 4.

⁴⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. VI, ст. 233.

що носить його ім'я, і на тій підставі усуваю його ім'я з дотичного акту.

Далі читаємо: „Честный въ законѣ отецъ Иоан, архимандритъ славныя лавры печерчскія въ Кіевѣ въ обители святыхъ богоносныхъ отецъ Антонія и Θεодосія“¹⁾. Підпис сей вважаю також неможливим, щоб його вдержати, з огляду на те, що в двох сучасних офіційальних київопечерських пам'ятниках моностир отсей лаврою не називаєся. На барелефі, вмурованім в стіну печерської дзвінниці читаємо: „основана бысть церковь пресвятыя Богородицы печерская на старомъ основаніи при великомъ короли Казимирѣ благовѣрнымъ княземъ Семеномъ Александровичомъ отчичомъ кіевскимъ при архимандритѣ Іоаннѣ“²⁾. По характері письма, напись належить до XV віка³⁾.

Другий пам'ятник, опублікований проф. С. Голубевим, в „Матеріалахъ для исторіи Западно-Русской Церкви“, се помянник печерського монастира, де читаємо: „А сіи уставъ написаномъ по повелѣнію господина отца нашего и пастыря архимандрита печерскаго кирѣ Θεодосія и еже о Христѣ брати старцевъ печерскаго монастыря“⁴⁾.

Про третій підпис не можу задля недостаті жерел нічого сказати.

Далі читаємо: „Великославное княжа, ясно врожденный Михайлъ, братъ по плоти пресвѣтлаго Короля полского, князя Казимири литовского и руского пана“⁵⁾. З огляду на те, що за ним слідує підпис кн. Θεодора Більського, бачу я в отсим підписі підпис кн. Михайла Омеляковича, йомуж признає отсей підпис і Вольф⁶⁾. Підпис мушу усунути з дотичного акту, бо термін „братъ по плоти“ значить брат рідний, а Михайло не був чей же братом Казимира Ягайловича⁶⁾.

Далі читаємо: „Благовѣрный князь Θεодоръ зъ Бѣлое брат во крове великого князя Андрія⁷⁾“.

¹⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 199.

²⁾ Киевская Старина. 1886, ст. 615.

³⁾ Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, Кіевъ, 1886, кн. VI. Приложенія, ст. 2.

⁴⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 199.

⁵⁾ J. Wolff. Kniażowie litewsko-ruscy. Warszawa, 1895, ст. 330.

⁶⁾ Так прим. бачимо, що рідний брат Мисаїла—Михайло Іванович Пеструч записує свою частину монастиреви св. Тройці „и господнну отцу своему и по плоти брату моему Мисаилу владичѣ Смоленскому“. Вил. Арх. Сб., т. VI, н° 1. ⁷⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 299.

Мова тут про кн. Андрія Володимировича, бо иньшого князя Андрія в родині Володимировичів останній з поміж дослідників генеалогії тої родини, Вольф не знає. І той підпис мушу ухилити з нашого акту з огляду на те, що нам звісний тільки один підпис, де член тої родини титулує ся великим князем—се підпис Володимира Ольгердовича на привилею для церкви св. Николи в Смідині¹⁾, але так затитулований він на документі, виданім перед тим, заки Витовт 1395 р. зігнав його з Кіїва. Олександр Володимирович титулуєсь тільки: „государъ и отчичъ кїевскій“²⁾, лиш: „*Dei gratia dux et heres Kiioviae*“, а батька зове таки тільки: „*Dei gratia dux Kiioviae*“³⁾, лиш: „азъ князь Олександръ Володимировичъ“⁴⁾, лиш: „братъ нашъ князь Александръ Володимировичъ“⁵⁾. Семен Олелькович титулуєть ся „князь Семень Александровичъ великаго князства своего киевскаго“⁶⁾, „государъ князь отчичъ кїевскій“⁷⁾. Андрій Володимирович титулує ся: „Азъ рабъ Божій князь Андрей Владимировичъ“⁸⁾.

Далій читаємо: „Благовѣрный Князь Дмитръ Вяземскій сынъ князя Константиновъ зъ бѣлое Руси“. Нам звісно тільки про його батька з половини XV віка⁹⁾.

Далі маємо підпис: „Благородный, и великонарочитый в полате, Иоан Ходковичъ наместъникъ витебскій, и маршалокъ земли великаго князства литовскаго въ войскахъ гетманъ наивышъшій“. Підпис сей усуваю з нашого акту, з огляду на титули: „маршалокъ землі великаго князівства литовського“ та „в війскахъ гетман наивышъшій“. Коли позбирати всі сучасні документальні звістки про суспільне становище Івана Ходковича з часів коло половини сімдесятих років XV столітя, тоді покаже ся, що увесь час він був „королівським маршалком“, в літах 1476 і 1477 намісником витебським, 2 серпня 1478 р. бачимо його старостою

¹⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 59, на підставі власноручної записки Петра Могили.

²⁾ Акты историческіе. С.-Петербургъ, 1841, т. I, ст. 488.

³⁾ Описаніе Кїевософійскаго собора, митроп. Евгенія. Кїевъ, 1820, ст. 17.

⁴⁾ Акты Западной Россіи, т. I, н^о. 28.

⁵⁾ Русская историческая библіотека, т. VI, н^о. 17, ст. 566.

⁶⁾ В. Антоновичъ и К. Козловскій. Грамоты великихъ князей Литовскихъ. Кїевъ 1868, ст. 19.

⁷⁾ Описаніе архива западнорусскихъ митрополитовъ. С.-Петербург. 1897. № 1. ⁸⁾ Акты Западной Россіи, т. I, н^о 46.

⁹⁾ Wolff, Kniazowie litewsko-ruscy, ст. 551.

лудьким ¹⁾. Отже маршалком землі великого князівства литовського не був. Одинока наша звістка, що називає Івана Ходковича гетманом, се звістка ширшої русько-литовської літописи, звязана суцільно з оповіданням про битву під Хойничами та зїзд у Глогові: У po onom poboisczu korolu Kazimiru żalostno bi welmi, y myslit' w sercy swojem kakoby nad neprzyjatelem swoim uskore z Bożyiu pomoczyiu zło za zło oddaty; y posyłaet' wo skore do paniw Litowskich żadaiuczy aby iemu pożyczyli kniazey ku toy potrzebie ieho, y pry tych posłoch korolewskich, y odprawiat swoich posłow panowe Ladeckije do panow Litowskich bratij swoiey, prosiaczu o pomocz, aby ich ludmi zapomohli, a na tot by upad bacz yli a w tot czas nikoho ne było panow Litowskich, tolko Jan Gasztolt woiewoda Wilenski u Wilni, a Iwanko Monwid woiewoda Trocki u Trocech, a innych panow ne było, bo w tot czas sejmu ne było; wsisia byli po domom swoim roziechali; y tyie dwa pany zjechali sia widzia-czy takowuju potrebu hospodarskuuiu, y neodczytaiuczy inszych panow bratyi swoieie, ale w borzie baczuczy takowuii recz hospodarskim pilniu, odprawili podskarbeho zemskoho Litowskoho pana Alexandra Jurjewicza, y czerez neho posłali na pomocz pozyczajaczey, wzemszy z skarbu zemskoho Litowskoho osmadesiat tysiacz złotych czerle-nych, a bratii swoiey panom Lackim posłali na pomocz osm tysiacz ludey konnych, piat' tysiacz kniaząt y paniat dwora Litowskoho, a try tysiaczy Tatar, y posłali nad nimi hetmanom starszym pana Jwana Chodkiewicza, namiestnika Witebskoho; y korol Kazimir tymi złotymi służebnych pryniawszy y z pomoczyiu Litowskoiu, y k to-mu sobrawszy wsi siry Ladeckije, y posłal na korola Jryka Czeskoho, y tyie lude Lackije y Litowskije za łaskoiu Bożyieiu w czotyrynad-caty nedelach po perszoy porażce, korola Jrykowo woysko wsi na hołowu porazili, a sami fortunliwe z małoiu szkodoiu zwyteżstwo oderżawsy, wozwratyli sia do korola Kazimira, y poymali w toy bitwe u woysku Jrykowe mnoho panow wiaznew czeskich y slaz-skich, meży kotorymiż poymali pana Perszynskoho, ktorohoż poymał kniaź Hłaszyina kniaże Smolenskoie, kotory potom był okolni-czym Smolenskim ²⁾.

¹⁾ J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze wielkiego księstwa Litewskiego. Kraków 1895, str. 174.

A. Bonieki. Poczet rodów. Warszawa 1887, str. 21.

Archivum ks. Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, t. III, str. 16.

²⁾ T. Narbútt. Pominiki do dziejów litewskich. Wilno 1876. str. 60.

Коли перевести критичну аналізу того цілого уступа ширшої русько-литовської літописи про битву під Хойничами та зїзд у Ёлогові покаже ся от що: по оповіданню ширшої русько-литовської літописи привів з собою гетьман і намісник полоцький Олехно Судимонтович пять тисяч кінноти „княжат і панят двора литовського“ ¹⁾—се рішучо противить ся тому, що подає мова Яна Ритвянського на соймі в Петркові 1459 р. ²⁾, але проф. Каро висловлює думку, що в оповіданню про битву під Хойничами можуть бути спомини її литовських свідків. Що до помочи литовської Полякам по битві під Хойничами, то Ѓаштовт, Монивид, Олександр Юревич займали дійсно ті уряди, що їх дає їм ширша русько-литовська літопись, в 50 роках XV ст. ³⁾. Князь Олехно Василевич Глазина виступає дійсно 1486 р. як окольничий смоленський ⁴⁾.

На конгресі в Ёлогові мав Казимир з собою 5000 їзди ⁵⁾, про литовську шляхту в його окруженю згадує Длуґош ⁶⁾, а титули відпоручників литовських, подані ширшою русько-литовською літописею, є в згоді з дослідями Вольфа ⁷⁾.

Отже подробиці оповідання ширшої русько-литовської літописи ми могли документально ствердити. Чи не можна б було прийняти, що в отсе оповіданне ширшої русько-литовської літописи, про битву під Хойничами та зїзд у Ёлогові інтерполювали одним або двома наворотами одну звістку про Ходковича, другу звістку про Гладину? Фактично Длуґош—з котрим ширша русько-литовська літопись має цілий ряд спільних точок в главах 55, 56, 61, 62, 68, 76, 78, 80, 83, 87—оповідаючи про облогу Хойнич 1466 р. каже: „Transmisit posthac Casimirus Rex exercitum ex Lithuanis et Thartaris comparatum, cuius Iwascko Chodkowicz erat ductor“ а в оповіданню про втрати війська угорського в баталії під Швановицями згадує про полон Перштинського ⁸⁾. Під котрими роками хотів отсі звістки там примістити редактор ширшої русько-литовської літописи—рішити не можу.

¹⁾ J. Narbutt. Pomniki do dziejów litewskich, ст. 59.

²⁾ J. Długossii. Historiae Polonicae libri XII, т. V, ст. 294.

³⁾ J. Wolff. Senatorowie i dignitarze ст. 56, 72, 184.

⁴⁾ J. Wolff. Kniazowie litewsko-ruscy. W-wa, 1895, ст. 93.

⁵⁾ J. Karo. Geschichte Polens, т. V, ч. 1, ст. 185.

⁶⁾ J. Długossii. Historiae Polonicae libri XII, т. V, ст. 343.

⁷⁾ J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze ст. 19 і 59, Boniecki о. с. ср. 187.

⁸⁾ Joh. Długossii. Historiae polonicae libri XII, т. V, ст. 441 і 612.

Цікава доля зустрінула отсю звістку ширшої русько-литовської літописи в пізнішій історіографії. Стрийковський у своїй хроніці розбив оповідання ширшої русько-литовської літописи на дві частини—рішене панів литовських допомогти Полякам він подає під р. 1455, про прихід помочи литовської говорить під р. 1474, так що виходить, що поміч литовську ужили аж по 19 літах!.. ¹⁾). Стрийковським покористувались автори Хроніки польської Білського дослівно виписуючи першу частину його звістки під р. 1455—другу частину вони відкидають, не знайшовши її у польських хроністів ²⁾). Тепер займуся питанням, чи можна прийняти звістку ширшої русько-литовської літописи, в її зредагованій Стрийковським формі так, як то чинить з найновіших дослідників М. Любавский? „Кромѣ денежной субсидіи, на этомъ сеймѣ, повидимому, рѣшено было оказать помощь и людьми. По крайней мѣрѣ, осенью того же года въ походъ съ Казиміромъ на выручку Силезіи ходило нѣсколько тысячъ Литвы и Татаръ подъ начальствомъ Витебскаго намѣстника Ивана Ходкевича“ ³⁾). Насамперед мушу зазначити, що похід на Шлеск відбув ся не осеню 1473, як би виходило зі слів Любовского, а осеню 1474. Коли Длугош говорить про діяльність короля Казимира на виленському соймі на початку 1473 р., він говорить тільки про рішення грошевої підмоги—a не говорить зовсім про рішення підмоги людьми ⁴⁾). Про прилучення відділів Литви і Татар згадує Длугош аж 26 вересня 1474, не згадуючи коли воно властиво відбуло ся, потім він згадує ще раз про них, в оповіданню про баталію під Швановцями 12 жовтня 1474 р. З огляду на се, оповідання дає найлучше свідцтво проти того, щоб сили литовські були значні і щоб над ними мав провід один з висших достойників; я перекажу його головні черти: Відділ кінниці кор. Матвія—подаваний Длугошем на 8000 т., другим сучасником Ешенлером на 2000 т.—заатакував та розігнав на сході сонця 12 жовтня 1474 р. відділ, що займав ся приставою поживи для польського війська, На поміч їм рушило польське лицарство та

¹⁾ M. Strykowski. Kronika polska, litewska, żmudska u wszystkich cy Rusi. Warszawa, 1762, ст. 600 і 628.

²⁾ Joachim Bielski. Kronika polska Marcina Bielskiego. Sanok 1857, т. III, ст. 740, 856, 857, wydanie Turowskiego.

³⁾ М. Любавский. Литовскорусский сеймъ, ст. 120, въ Чтеніяхъ въ обществѣ исторіи и древностей. Москва, 1900, кн. IV.

⁴⁾ J. Długossii. Historiae Poloniae libri XII, т. V, ст. 578.

відділи Татар—Длугош на жаль не подає, під чиім проводом. Повстала січа, король післав їм на поміч більшу хоругов зложеноу з дворян та війська литовського під Павлом Ясеньским підскарбієм корони польської—і мав сам з цілою армією, що зістала ся, піти їм на поміч ¹⁾.

На мою гадку, коли б Іван Ходкович був „гетманом старшим“ над вісьмома тисячами людей—Татари і Литва не йшли-би осібно до бою, а Литву не вів би польський підскарбій.

Дуже докладний опис шлезької компанії дав нам другий сучасник Ешенлер—але він ніде ні слівцем не згадує про Литву ²⁾. В багатій збірці „Politische Correspondenz Breslaus in Zeitalte des Königs Matthias Corvinus—знайшов я тільки дві звістки про участь Литви в шлезькому поході. В листи аббата Мартина до герцогів Ернста та Альбрехта Саксонських, писаним девятого вересня 1474 р. читаємо: *Der konig von Polan hat vonf grosser her, von Litten, Mzaven, Rawsen und Polan, und habin gelegen in kortz bey eyme stetchin zcu Polan, daz heyssit Czanschstochaw* ³⁾. Звістка отся о стільки минаєть ся з правдою, що король чекав шість тижднів, поки військо його ся збере і аж 26 вересня був готов ⁴⁾. В листі Ганса Прітвіца з Намслау до райців Вроцлава читаємо: „*Der konig leit selbst zu Crippicz und hot noch eine grosse sammenunge ienehalbe Crippicz legen, und dy Tatern und Litten sint gar zu em komen*“ ⁵⁾. На основі тих звісток сучасників я приймаю, що велике князівство Литовське дійсно поспішило короні польській з помічними полками руськими, литовськими і татарськими, але чисельно отся поміч великою не була і не мала одного полководця для Татар і Литви, далі—полководцями не були якісь визначніші достойники вел. князівства. Тай першу документальну звістку про литовського гетьмана маємо з 1497 р., так що Вольф ставить гіпотезу, що аж в. кн. Олександр установив сей уряд ⁶⁾. Тимчасом Іван Ходкович попав ся 1483 р. в неволю татарську—був тоді воєводою київським ⁷⁾ і з неї живим вже не

¹⁾ J. Długossii. Historiae polonicae, libri XII, т. V, ст. 610—612.

²⁾ Peter Eschenloer. Geschichten der Stadt Bresslau. 1827, т. II, ст. 301 і далі.

³⁾ Scriptores rerum Silesiacarum. Bresslau 1893, т. XIII, ст. 150.

⁴⁾ J. Długossii. Historiae polonicae libri XII, т. V, ст. 610.

⁵⁾ Scriptores rerum Silesiacarum, т. XIII, ст. 153.

⁶⁾ J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze ст. 148.

⁷⁾ Супрасльська рукопись ст. 139.

вийшов. З його родини бачимо аж 9 падолиста 1511 р. гетьмана дворного Григорія Ходковича ¹⁾). На основі даних сучасників про війну шлезьку, та факту, що документально знаємо про гетьмана тільки від 1497 р., я приймаю, що Ів. Ходкович гетьманом ніколи не був і тому усуваю його підпис з т. зв. грамоти Місаїла.

Слідуючий підпис читається так: „Благородный братъ его панъ Павелъ Каменецкій ²⁾). Польське видання має „*namiestnik Kamieniecki*“ і так поправляють рукописи. Про нього вдалось мені позбирати ось такі жерельні звістки. На копії грамоти Михайлушка Жигимонтовича з 7 лютого 1435 бачимо підпис: „*Racz marsalcus curie*“ ³⁾, в музею Чорторийських є печать „*Rasa Chodkowska marszałka nadwornego litewskiego z r. 1434*“ з гербом, що його Пекосінський називає Косцеша ⁴⁾). Ми знов знаємо, що наслідники Івана Ходковича вживали гербу Косцеша до р. 1567 ⁵⁾ та що Іван Ходкович виступав як маршалок вже 29 мая 1459 р. в Троках ⁶⁾. На тій підставі я вважаю його братом Івана Ходковича. Далі маємо лист в. кн. Казимира до намісника камінецького пана Паца—але *liet otсей* ⁷⁾ по-перше не знати, чи треба віднести до брата Івана Ходковича — а по-друге знаємо, що за часів, коли Казимир був великим князем, був в Камінці Волинським намісником Іван Насутич, за часів коли Казимир був королем—Івашко Рогатинський, Федор Олизарович, Олександр Дрожжа і Семен Юрієвич Гольшанський ⁸⁾. Третя звістка про Павла, се звістка грамоти Жигимонта I 1507 р., з Вильни 11 липня; вона каже, що Ж. предложили лист короля Олександра „Который же листъ свѣтчит тым обычаем, штож отец нашъ смотрѣлъ с ключником Луцким, паном Богданом Сенковичом Гостьским о подводы, ине его подводъ Гостьских в Ровном не отмѣнивают и въ том Его Милость Княгиню Семеновую Ровенскую правою нашол подле листу судового небожчика пана Михайла Монтовтовича, а пана

¹⁾ J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze* ст.150—151.

²⁾ Архивъ Югозападной Россіи ч. I, т. VII ст. 194.

³⁾ *Monumenta medii aevi* т. XII, n° 232, ст. 343.

⁴⁾ F. Piekosiński. *Pieczczę polskie wieków średnich*. Kraków 1899. ст. 000.

⁵⁾ Kojałowicz. *Herbarz*. Wyd. Piekosiński sub voce.

⁶⁾ Акты Южной и Западной Россіи, т. I, n° 22.

⁷⁾ Ревизія Пуць. Изданіе Виленской археографической комиссіи, 1878, ст. 65.

⁸⁾ A. Boniecki. *Poczet rodów*. Warszawa 1887, sub voce.

Івана Ходкевича, а брата его пана Паула“¹⁾. Тому що Богдан Гостьський не має ще 10 марта 1457 р. жадного титулу, а 1478 р. титулується ключником луцьким та підчасним королівським²⁾, грамота короля Казимира вийшла між 1488—1492. Перед нею в часі йде згаданий лист судовий — на жаль особи вичислені без титулів, так що тільки з деякою правдоподібністю можна його лучити з луцьким староством Михайла Монтовтовича звисним нам з часу між роками 1463—1475³⁾ та луцьким староством Івана Ходковича, про котре маємо одну звітку з 2 серпня 1478 р.⁴⁾ Отже на основі того всього можемо сказати, що Іван Ходкович мав брата Павла (демінутив: Паука), що як раз в тих роках, котрими займаюсь, займав якесь вище суспільне становище в Луцьких сторонах в 70 роках XV ст.

Слідуючий підпис звучить: „Благородный панъ Евѣстафій Василевичъ с Полоцка, преболшый въ боярехъ“⁵⁾. Про його самого не вдалось мені здобути ніякої звістки з виїмком того, що на грамоті Свидригайла виданій в Луцьку 1451 р. зараз по старості луцькому свідчить: „панъ Василей Полоцкий“⁶⁾,—бо на те, що Евстафій був паном волинським, мабуть вказує поміщений перед ним староста Камінця волинського.

Дальший підпис є: „Благородный панъ Романъ с Кіева, староста путивльскій“⁷⁾ Про нього маємо тільки ляхонічну звітку Бонеккого: Iwaszkowicz Roman namiestnik putywelski o 1481 r.⁸⁾ Отже він міг підписати ся так на нашому акті.

Дальший підпис звучить: „Благородный братъ его, пан Иоан с Кіева, строитель градскій троецкое власти, и посол мирный къ поганомъ о утвержденіи міра хрестіанскихъ сыновъ“⁹⁾ Ми читаємо в грамоті Менглі-герая з 1507, що до Татар послували „маршалок, пан Богдан Андрієвич та син пана Івашків пан Івашеньцо“ від короля Казимира¹⁰⁾: маршалок Богдан Андрієвич Сакович зай-

¹⁾ Archiwum ks. Lubartowiczów Sanguszków, т. III, n° LXXIII, ст. 42.

²⁾ J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze wielkiego Ks. Lit. ст. 289.

³⁾ Ibidem, ст. 21—22.

⁴⁾ Archiwum ks. Lubartowiczów Sanguszków, т. III, ст. 16.

⁵⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 199.

⁶⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 199.

⁷⁾ Archiwum ks. Lubartowiczów Sanguszków, т. III, ст. 8.

⁸⁾ A. Boniecki. Poczet rodów, ст. 100 і XXXVIII.

⁹⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 200.

¹⁰⁾ K. Pułaski. Stosunki z Menhli-Girejem. Kraków—Warszawa, 1881, ст. 314.

мав отсей уряд в роках 1482—1490 ¹⁾. І сей підпис можу прийняти за віродостойний.

Дальший підпис звучить: „Благоразумный во законѣ Божи-емъ, панъ Якубъ, навыйшій писаръ великого князства Литовского, и ключаръ виленскій, послужывый въ посланіи семъ“ ²⁾. Підпис отсей усуваю з нашого акту на тій підставі, що аж 1506 р. бачимо на Литві уряд „найвисшого секретара“ (supremus secretarius)—ним був Іван Семенович Сопіга ³⁾; сам Яків підписується в роках 1449—1446, з котрого маємо акти з його підписом—„Яків писар“ ⁴⁾.

Далі маємо підпис: „Благородный панъ Михаилъ Александровичъ зъ Загорова, честный въ боярехъ земли волинское“ ⁵⁾. Підпис отсей уважаю за віродостойний, бо той чоловік виступає, яко свідок 17 червня 1474 р. в Фалимичах на Волини ⁶⁾.

Слідуючий підпис: „Благородный братъ его панъ Андрей з Попортеи, сынъ пана Александра подскарбего“ ⁷⁾ уважаю також віродостойним, бо знаємо з записи з 6 серпня 1456 р., що він був братом Олександра-Солтана ⁸⁾, а про сього останнього знаємо з записки вчиненої 1457 р., що він був „сыномъ пана Олександра подскарбьего земли литовские“ ⁹⁾. З тестаменту сина Андрія Олександровича, Івана Андреевича підскарбія надворного, знаємо, що Іван мав „имѣніе отчизное“ Попортъ ¹⁰⁾.

Слідуючий підпис звучить: „Благородный мужъ, панъ Салтанъ Александръ, великославный рыцер Божіа гробу, и ушпанский, златаго стрыха носитель, подъскарбій великославного двору пресвѣтлаго короля Казимера“ ¹¹⁾. Підпис сей усуваю з нашого акту на сій підставі, що орден золотого руна тоді не був ще іспанським орденом та тому, що Солтана бачимо 23 XI 1483 р. маршалком королівським і він бере значні нагороди, що вказують, що він той уряд мав вже довший час, між тим першу

¹⁾ J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze, ст. 168.

²⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 200.

³⁾ J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze, ст. 314.

⁴⁾ Ibid. ст. 254.

⁵⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 200.

⁶⁾ Archiwum ks. Lubartowiczów Sanguszków, т. XI, ст. 14.

⁷⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 200.

⁸⁾ Виленскій археографическій Сборникъ, т. VI, н^о 1.

⁹⁾ Макарій. Исторія русской церкви, т. IX, ст. 138—9, зам. 125.

¹⁰⁾ Виленскій археографическій Сборникъ, т. VI, ст. 25, 26.

¹¹⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 200.

звістку про підскарбія надвального маємо аж 3 жовтня 1489 р., був ним Іван Богданович Літавор Хребтович ¹⁾).

Останній підпис звучить: „Благочестный свѣтлый въ божественныхъ писаніи книголюбец, Киръ Иоан братъ ихъ юнѣйшій, выбраний нынѣ подскарбымъ найвышшимъ земскимъ великого князства литовского. Послуживый вѣрнѣ духомъ в посланіи семъ“ ²⁾. Підпис отсей усуваю з нашого акту на тій підставі, що титул „підскарбія великого“ являється тільки по унії люблинській ³⁾).

Отже рішучо мушу усунути з нашого акту підписи Місала, Йоана, Михайла Омельковича, Федора Більського, Івана Ходковича, Якова, Олександра Солтана та Івана Олександровича, можуть остати ся напевно тільки три підписи: Романа, Івана та Андрія Олександровича, бо проти підпису Михайла Загоровського подам низче вельми важні закиди. Чотири підписи задля недостаті всяких докладних звісток в рахунок входити не можуть. На основі тих вислідів я гадаю, що всі ті підписи в високому степені не певні і не можна з ними числити ся.

Спитаємось тепер, чому такі, а не інші особи там підписані—пошукаймо за поясненнями в тих звістках, що ми їх маємо про особисті відносини Іпатія Потія.

Отже по перше знаємо чимало, яке велике значіння мала для Потія справа архимандрії печерської. Перші сліди боротьби між київським митрополитом і печерським архимандритом маємо з 22 марта 1594 ⁴⁾. Згодом сей чисто канонічний спір набирає краски боротьби за унію, печерський архимандрит попадає між архимандритів зложених уніятським собором, 9 жовтня 1596 р. ⁵⁾. Мимо прихильних королівських рішень, що передавали київський печерський монастир Михайлови Рогозі, при його смерті цілий ряд маєтностей монастирських зіставав ся в руках попереднього київо-печерського архимандрита. 26 вересня 1599 р. віддав король всі маєтності київського печерського монастиря Іпатієви Потієви ⁶⁾ і Потій зараз же 12 жовтня 1599 р. пробує забрати ті села монастирські, що не були ще в руках Рогози, та проба не вдала ся ⁷⁾. 1600 р. 22 падолиста захопив Іпа-

¹⁾ J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze, ст. 190.

²⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 200.

³⁾ J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze, ст. 184.

⁴⁾ Описаніе архива западнорусскихъ митрополитовъ, т. I, № 153.

⁵⁾ Акты Зап. Рос., т. IV, № 108. ст. 147, 148. ⁶⁾ Ibid. n° 143, ст. 190.

⁷⁾ Акты Южной и Западной Россіи, т. II, n° 2, ст. 3—5.

тій Потій монастирські деякі села в великому князівстві литовським ¹⁾. Та вже 1603 р. на соймі краківським король згодився виповнити просьбу руських послів, щоб архимандрита печерського монастиря вибирала київська шляхта та монахи печерські, та щоб на будучність київська архимандрия не була ніколи получена з київською митрополією ²⁾. Потій дарма протестував проти того в своїм листі до Льва Сапиги, з 15 цвітня 1603 р.: „Tom ja wygrał na tej metropoliej nieszczęsnej. Lepiej by było bym jej był nieznał a na swojem spokojnie siedział, jakożem się nie mało ociągał, zem jej przyjąć nie chciał, czego imé ksiądz biskup krakowski świadom, aż mię tą archimandricyą usidlili, której tylko tytuł trzymam... W Panu Bogu tylko nadzieja, że może w tym czasie odmianę uczynić, ale-ja-innej obrony nie baczę, aczkolwiek et summus pontifex nie rozumiem aby tak lekce ordinacyą swoją opuścił“ ³⁾. 23 червня 1603 р. пише він до Сапиги: „Nie przyszło mi do żadnej rozmowy z J. Kr. Mcią, bom się i w drogę kwapił i ktemu czasu nie miałem, chociaż by było o czem mówić a zwłaszcza strony archimandricyjej Pieczerskiej, która mi in dubium wokowana, a przyjdzie li do skutku, tedy i mitropolią o ziemię uderzę; bo raczycz to WMć i sam wiedzieć jakie dochody na nie, że teraz i chleba w żadnej folwarczyńce nie mam ⁴⁾. Ще 6 цвітня 1604 р. сподівається ся Потій, що король підтвердить його вибір архимандритом печерським ⁵⁾. 20 лютого 1605 р. зрік ся Потій архимандритства ⁶⁾, а 22 лютого король надав архимандрию Єлисеєви Плетенецькому ⁷⁾; за Потієм одначе мали зістати ся всі ті маєтности київського Печерського монастиря, що були у великому князівстві Литовським. Далі ми знаємо, що 28 грудня 1599 р. Єронім Ходкевич, виленський каштелян надав Потієви архимандрию случьку, проти волі молодой княгині Софії Олельковичівної, котрої він був опікуном ⁸⁾. Та 1600 р. відібрав Януш Радивил від Потія луцький монастир, навіть ні словом йому самому про те не доніс. Потій в своєму листі до Николая Христофора Радивиля поясняє собі те поступованне Януша Радивиля

¹⁾ Виленскій Археографическій Сборникъ, т. VI, n° 48, ст. 81.

²⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. II, т. 1, ст. 40—44.

³⁾ Archiwum Sapiehów, n° 437, ст. 367, 368.

⁴⁾ Ibid. n° 443, ст. 373.

⁵⁾ Archiwum Sapiehów, n° 498, ст. 411.

⁶⁾ Виленскій Археографическій Сборникъ, т. IV, тт. 81—82.

⁷⁾ Акты Южной и Западной Россіи, т. II, n° 17, ст. 11 і 31—32.

⁸⁾ Акты Западной Россіи, т. IV, n° 147, ст. 202.

впливом молодого його жінки ¹⁾. Ми знов памятаймо, що Єронім Ходкевич був правнуком Івана Ходковича, а Софія Олельковична була в п'ятій генерації потомком кн. Михайла Олельковича ²⁾. Далі знаємо дуже багато про справу між Іпатієм Потієм і Марусею Загоровською, жінкою Василя Петровича Загоровського, каштеляна браславського. Потій забрав з церкви св. Іллі у Володимирі антимінс, за те його заскаржив служебник Марусі 10 серпня 1596 р. ³⁾ Справи отсеї доторкнув ся зараз православний полеміст, автор Апокрізіса. Оповівши про інцидент з антимінсом, говорить він далі: „кгда ее милость протестацию чинила, всказалъ до неѣ, же дармо се протестуетъ, бо его тутъ въ Полще жаденъ судъ о тоѣ судити не будетъ моглъ. А если жъ до папежа, которому онъ послушенство отдалъ, схочетъ его позивати, будетъ мѣти добрую проезджку; але онъ будетъ мети предъ нею, же ему дороги тамъ пытати не будетъ треба, бо коужъ еѣ ведаетъ ⁴⁾. Филалетови відповідає довго і пристрасно „Антирізіс“, а коротше і більше супокійно „Отписъ на лист някого клирика Острозьского“ ⁵⁾ В маю 1602 р. чуємо знов про процес Потія з Загоровською за церков св. Іллі в Володимирі та великі ґрунти біля неї. 16 мая 1602 р. просить Потій Льва Сапігу, щоб в метриці литовській казав пошукати за привилеєм короля Жигимонта Августа, де було записано, що та церков була фундацією володимирських владиків ⁶⁾. Документу не можна було найти, тому Потій просить про нього 6 червня 1602, 27 VIII. 1602, 5 цвітня 1603 р., 23 червня 1603 р., 4 липня 1608 р. ⁷⁾. Загоровська вкінці процес виграла ⁸⁾.

Далі ми знаємо, що 1605 р. хтось з роду Солтанів був неприхильно настроєний супротив Потія. 2 грудня 1605 р. пише Потій до Льва Сапіги: „A tu sie pakazała prawda odnego pana dob-

¹⁾ Жуковичъ. Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства з церковной уніей. Ст. 1901, ст. 396, прим. 398.

²⁾ J. Wolff. Kniazowie litewsko-ruscy, ст. 336. 1 жовтня 1600 р. вона вийшла за Радивиля, а вже 31 XII 1600 Потій скаржить ся перед Радивилом, поспіх дійсно великий.

³⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. I, ст. 505—509.

⁴⁾ Русская историческая бібліотека, т. XIX, ст. 508.

⁵⁾ Ibidem, ст. 927—933 і 1061.

⁶⁾ Archiwum domu Sepiechów, № 389, ст. 320, 321.

⁷⁾ Ibid. № 391, ст. 323, № 404, ст. 336, 337, № 437, ст. 369, № 443, ст. 373, № 445, ст. 376.

⁸⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VI.

rego Sołtana, co przed Wmcią śmiał twierdzić, że popów bannitów nie masz w Wilnie, oto są i oto Naliwajkowska orda ich jawnie chowa, broni i s nimi obscuje“ ¹⁾. 30 цвітня 1609 р. заявив Давид Солтан, голова родина Солтанів, разом з нашими шляхтичами, міщанами та духовними, що не признають Іпатія Потія законним митрополитом та що „яко сам его милость отецъ Ипатей Потѣй правдынымъ митрополитомъ, такъ и вси его за пастыра собѣ признавающі, власними и правдивими реліи наше греческое наслядовцами називатися и правъ и волностей людем мере тое реліи будучимъ служащихъ, водлугъ права и вшелякихъ слушностей привлащати собе не могутъ“ ²⁾.

Отже щоб зібрати все, що сказав я про підписи, до купи, шість підписів на нашім документі є рішучо хибних, чотири підписи звязані з різними справами, в котрих був заангажований Іпатій Потій. Чи можна з такою збіркою підписів числити ся? Рішучо не можна—усі ті підписи мусимо усунути з нашого акту.

Тим способом залагодивши ся з підписами, займу ся тепер фактами згаданими текстом. Коли маємо йти від початку нашого памятника до його кінця, зустрінемо ся з отсими фактами:

„Бо в наших краях, доходить нас слух, що тепер власне є рік пятьдесятый в православному Римі, що має в собі милостиве літо на прощене усіх гріхів, оставлене усіх довгів, на спасеніє душ наших, на посвячене змислів, на просвічене умів, на спасеніє від муки, на оправдане життя, щоб на ново породити ся у первісному синівстві, як невинні діти, що вийшли з лона своєї матери пресвятої церкви: всі разом просвічають ся осячаєм. душ, всі на ново родять ся через посвячене душ милосердієм Божим з гори: всі разом явлють ся невинні і без гріху оправдані завдяки теперішному милостивому літови. Се писали ми не тому, щоби Ваша Святість не знала про те, але щоб Ви були тим більше ласкаві та милосердні для нас, щоб і для нас явила ся Божя ласка спасення для усіх людей, починаючи від преславного Риму Вашої Пресвітлої Святости, аж до послідних країв, і аж там де ми сидимо та чекаємо, щоб від Вашої Пресвятої Святости прислано святих булларних листів до нас написаних. Буде там Ваше Пресвяте благословеніє та цілковите прощення та розрішення за всі гріхи, котрі сподіваємо ся одержати вірою, любовию та

¹⁾ Archiwum domu Sapiehów, n° 583, ст. 475, 476.

²⁾ Виленскій Археографическій Сборникъ, т. VI, n° 68, ст. 135.

блаженням довірем“ ¹⁾. Отже пам'ятник наш згадує, що „настоить нынѣ годъ пятьдесятныи, во православномъ Риме има в собѣ милостивное лѣто“. Що значать отсі слова? Чи тут маємо до діла з ювілеєм папським, котрий що 25 літ празнуєть ся в Римі, чи з тими ласками, котрі одержували ті, що святкували свято торжественне, установлене папою Сикстом IV буллею з 1 січня 1475 р. в пам'ять стрічі Богородиці з Єлисаветою? Першу думку приймає Макарій і видавці польського перекладу нашого пам'ятника (*Przegląd Pozn.*) ²⁾, другий висловив о. Петрушевич ³⁾. Тільки перша думка може вдержати ся, а то тому, що ті ласки, котрі заporučувала папська булла тим, що святили свято Богородиці, можна було досягнути що року і по всіх церквах, а не лиш в Римі і того року, як каже наш пам'ятник ⁴⁾. Алеж коли приймемо, що мова тут про обхід ювілею, то що пічнемо з тим фактом, що ювілейний обхід відбував ся тоді в Римі не в році 1476, як виходить з дати на нашім пам'ятнику, а в році 1475? ⁵⁾

Але тоді в руських землях великого князівства Литовського не було ще зовсім митрополита, котрий один міг би жадати ласк милостивого літа для цілої литовської Руси! Алеж в рік опісля патріарх царгородський Рафаїл та патріарший собор святять в Царгороді простого черця на митрополита Київa і всеї Руси. В кінці памятаймо й на те, що тільки пару літ перед 1475 р. митрополит Григорій, поставлений митрополитом в Римі, одержав підтверджене та благословенство від патріарха царгородського Діонісія ⁶⁾. Всі ті аргументи спонукують мене відкинути дату 1475 р. В такім разі зістаєть ся ще дата 1500 р. Ми знаємо, що того року дійсно в Римі відбував ся ювілей ⁷⁾ і як раз з того року нам звісний лист митрополита Йосифа до папи Олександра VI, писаний в Вильні 20 серпня 1500 р. По словам

¹⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи ч. I, т. VII, ст. 211—313.

²⁾ Исторія русской церкви, т. IX, ст. 56.

³⁾ С. Петрушевичъ. Соборное посланіе, ст. 38.

⁴⁾ *Annales Ecclesiastici auctore Odorico Ragnaldo* т. XIX, Кольонія, 1693, ст. 264.

⁵⁾ J. Długossii. *Historiae polonicae libri XII*, т. V, ст. 636. *Annales Ecclesiastici auctore Ragnaldo*, т. XIX, ст. 258.

⁶⁾ Русская историческая бібліотека, т. IV, ст. 270 і т. VI, n° 100, ст. 711.

⁷⁾ *Annales ecclesiastici auctore Ragnaldo* т. XIX, ст. 486.

митрополита Макарія, автор отсього листу мав під руками наш пам'ятник, тому що не тільки повторює з його мисли, але деякі гадки висловлює навіть тими словами і зворотами мови, хоч загалом грамота Йосифа далеко коротша ¹⁾. Чи можна б прийняти, що митрополит Йосиф в своєму листі до папи Олександра VI брався дословно робити виписки з грамоти, висланої до Сикста IV, коли б отся друга грамота не була ним самим писана! Тому я на основі дати, котрої домагається подана там же звістка про ювілей в Римі, та на основі вельми великої схожості між нашим пам'ятником й грамотою Йосифа з 20 серпня 1500 р. датує наш пам'ятник роком 1500.

За отсим датованем по моїй думці, крім висше згаданих аргументів, промовляють ще два факти: „Ми за тим ідемо, так віруємо, таку ісповідь віри чинимо: Одно хрещеніє має вистарчити на відпущенне гріхів, а не два, як *деякі* роблять в нашім краю, що силою декого відривають від нашої церкви, хрестять їх в друге та кажуть, що так каже їм робити пресвятий отець папа“ ²⁾. Отже наш пам'ятник жалується на те, що *дехто* домагається вторичного хрещення від Русинів і дійсно хрестить їх в друге. І як раз знаємо ми з хроніки Яна з Комарова, що дійсно в 1500-тих роках допомагали ся другого хрещення світські прелати, опираючись ніби то на бреве папським, що наказувало приймати Русинів до католицької церкви без нового хрещенія ³⁾. Ми знаємо знов, що Бернардини, що приймали Русинів до католицької церкви без хрещення, одержали до сього правні підстави аж 1481 р. ⁴⁾. Отже застережене, що тільки „дехто“ так чинить, та толкування, чому вони так чинять, відповідає по моїй думці як раз 1500 рокови, а не 1475 або 1476. Другий аргумент се отсі слова нашого пам'ятника: „Не годить ся, щоб християни виступали проти себе, віддыхали залістю сварки та гніву, щоб супроти себе були повні роздорів та хули і один другого за віру Христову нищили“ ⁵⁾.

В роках 1475 і 1476 глибокий спокій панував на всіх границях великого князівства литовського і Польщі з християнськими державами, за те в перших днях мая 1500 р. починалась

¹⁾ Макарій. Исторія русской церкви, т. IX, ст. 101.

²⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 215.

³⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 264.

⁴⁾ Ibid., ст. 239.

⁵⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 217.

боротьба московсько-литовська, котрій обі сторони старались надати пятно війни релігійної.

Тепер іде черга на останній факт, що його подає наш пам'ятник, розуміємо звістку про зносини Руси з Римом через Антонія легата папи Сикста IV, що відвозив Софію з роду Палеологів невісту Івана Василевича в Москву. „Особливо дуже дивуємося і багато чудуємося, що перед тим недавно післали до Вашої Пресвятої Святости з нашого краю наші святі отці преосвященні єпископи, найясніші великославні князі та многочисні благородні панове і всі правовірні гідні мужі лист вашим легатом Антонієм, мужем чесним та достойним в святости, котрого Ваша Пресвята Святість післали до великого князя московського, призначивши йому жінкою царську дочку та піславши йому її від себе чесно і віддавши, як милосерний та люблячий закон отець ¹⁾). Факту отсього не можна прийняти, ось задля якої причини. Лист свій могли Русини передати з Антонієм тільки тоді, коли він вертав ся з Москви, на Литву і Польщу в Рим, бо до Москви він їхав морем. З Воскресенської літописи знаємо, що він покинув Москву 26 січня 1573 р. ²⁾). Тимчасом Григорій руський митрополит помер по словам першої псковської літописи під 1473 р. „тои же зими преставися въ Литвѣ Григорей митрополить, в новомъ Городци въ Литовскомъ“. Літопись вживає терміну осінь згадуючи про подію, що стала ся 9 грудня 1472 р., значить ся Григорій помер при кінці грудня 1472 р. або з початком січня 1473 р. ³⁾). А час одного не цілого місяця, се рішучо замалий час, щоб єпископи без митрополита рішилися на так важний крок та ввели його в діло, яким мусіла бути перша проба вийти в зносини з Римом по тім, як Григорій погодив ся при кінці 60-тих лѣт XV століття з царгородським патріархом.

За тим, щоб наш пам'ятник датувати роком 1500 я наведу ще один аргумент. В т. зв. грамоті Ніфонта, що є рішучо фальсифікатом та так само як непевні підписи т. зв. грамоти Місаїла походить зі сфер близьких до митрополита Іпатія Потія, читаємо ось що: „Accepimus a tua Charitate missas nostre mediocriteti litteras, in quibus significasti Romanae Ecclesiae, in Russia et Lithuania degentes Episcopos molestos vobis esse et ad unionem

¹⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 229.

²⁾ Полное собр. рус. лѣтописей, т. VIII, ст. 177. ³⁾ Ibid., т. IV, ст. 244.

florentiae vos cogere“ ¹⁾. По моїй думці отсі слова дуже близько нагадують слова т. зв. грамоти Місаїла: „Ми бачимо в наших краях з боку західної церкви багато людей, що від тих, що зовуться пастирями, беруть той обичай, що думають добувати стада суворим поступованням, але через те радше їх тратять“ ²⁾. Факт отсей, що фальсифікатор т. зв. грамоти Ніфонта приложив ті слова до часів митрополита Йосифа, вказує по моїй думці рішучо на те, що т. зв. грамота Місаїла була в своїй первісній, невідправленій формі написана з іменем митрополита Йосифа.

Чому ж той, що взяв ся підправляти грамоту Йосифа, не зіставив її в її первісному виді памятника з 1500 року? Я собі толкую се ось як: він мусів звернути увагу на той великий час, що минув поміж роком 1439 і р. 1497, котрим грамота Ніфонта була з першу, як я то підношу в екскурсі про неї, датована. А отсей час шістьдесяти літ можна би було розділити на дві рівні собі часом половини, коли б грамоту Йосифа, котра мала в собі дуже мало фактичних подробиць, віднести до року 1476. Далі до кінця XV ст. він мав вже один важний документ—сфальшовану ним грамоту Ніфонта, отже другий акт в отсій самій справі з отсих самих літ був для нього зайвий. Чому ж він відніс грамоту до р. 1476? Грамота наша згадує про сучасний для неї ювілей папський в Римі—се мусіло спонукати того, що підправлявав її, класти її як найблизче до р. 1475, хоча віднести її до року 1475 було неможливим тому, що Місаїл, котрого він підписав на першому місці під тим документом, був зовсім певно тільки єпископом смоленським. Щоб ще вкоротити час поміж р. 1439 і 1476 він інтерполує в нашу грамоту звістку про зносини православних Русинів у великому князівстві Литовським з папським легатом Антонієм 1473 р. Далі треба було під грамотою підписів. З документів новгородської катедральної церкви можна було довідати ся, що єпархією митрополичою завідував при кінці 70-тих літ XV ст. смоленський єпископ Місаїл—правда його не поминали між митрополитами, але не поминали й митрополита Ізидора. Далі як раз в тих літах митрополит Іпатій Потій був зайнятий справами печерської і случької архимандрії, мав у своїм володимирсько-берестейським владичстві важку судову справу з Загоровськими — отже та людина, що потім предложила Потієви

¹⁾ О prawach i przywilejach. Карта не нумерована.

²⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 209.

„грамоту Місаїла“, підписує під нею людей близьких тим людям, з котрими процесував ся митрополит. Далі з листів московського митрополита Йони до православних на литовській Русі можна було довідати ся, що король Казимир посилав до великого князя московського Івана Василевича писара Якова і Івашенця, щоб в. князь московський прийняв місто Йони Григорія, поставленого митрополитом в Римі, а в кінці Елюцідарій Івана Сакрана каже, що Олександр Солтан та його брат Івашко прийняли в Римі в тим часі католицизм. Датованне грамоти р. 1474 мусіло також вести за собою зміну назви адресата і в тих кількох місцях, де воно згадуєть ся, положено замість імени Олександра імя Сикста. Отак по моїй думці відбула ся модифікація грамоти митрополита Йосифа до папи Олександра VI в грамоту митрополита-електа Місаїла до папи Сикста IV з 1476 р.

Тепер займу ся т. зв. „грамотою Ніфонта“. Першу звістку про неї маємо в листі Іпатія Потія до Льва Сопіги, писанім у Вильні 4 липня 1601 р. З неї виходить ось що. Потій сам листу не знайшов, знайшов його хтось иньший. Лист знайшов ся в Лавришові і був оригіналом на пергаменті з оловяною печатю; крім него принесли Потієви ще другий пергаминовий лист патріарший з оловяною печатю. Дату подає Потій на рік 1497 ¹⁾.

Хто знайшов отсей лист? Ми маємо грамоту короля Жигимонта III з 4 мая 1601 р. в Варшаві, котрою він надає архимандрию лавришевську о. Петрови Аркудієви ²⁾. А що грамота писана по грецьки, то ми мусимо прийняти, що вона дісталась в руки Іпатія Потія через грека Петра Аркудія. Коли отсей лист знайшов ся? Потій каже, що лист отсей принесли йому по відїзді Льва Сопіги з Вильні, значить по 31 мая 1601 р., коли Сопігу бачимо в останнє в Вильні ³⁾. Потім Потій чотири роки сидить тихо зі своєю знахідкою, аж 6 червня 1605 р. видаючи т. зв. грамоту Місаїла згадує у передньому слові до руського видання: „Просимо теды и с повинности паствы нашего на-поминаемъ всѣхъ благовѣйныхъ хрестіанъ, для милого Бога утишится, успокоится, дайте мѣстѣ правде, не затвержайте сердце вашихъ, примите наказаніе, да некогда не прогневається на васъ Господь, и погубить васъ, яко и другихъ, о чомъ нашъ же патріарха власный, мужъ светобливыи и велце учоныи пишеть

¹⁾ Archiwum Sapiechów, т. I, n° 334, ст. 278, 279.

²⁾ Акты Западной Россіи, т. IV, n° 155.

³⁾ Archiwum Sapiechów, n° 326, ст. 267.

если намъ не верыте, ино своимъ патріархомъ веръте, которые причину казни Божое надъ греками ясне описали“¹⁾). Грамоту видрукував 1606 руку в книзі „O przywileiach“, в латинському перекладі та в перекладі з латини на польську мову. Зміст грамоти ось такий:

Йосиф писав до патріарха, що єпископи латинські на Русі і Литві силують православних до унії флорентийської, руська церков може втратити привилеї та вольности, що вона одержала від польських королів при нагоді тої унії. Йосиф просить у патріарха помочи та рекомендаційного листу до його короля. Йосиф просить інформацій про те, як відбував ся собор флорентийський, щоб він міг відповісти тям, що їх кривдять та сильно утискають. На се відвічає патріарх: Собор був апробований в присутности Йоана Палеолога царгородського імператора, Йосифа патріарха царгородського, намісників иньших патриархів та иньших князів, що репрезентували східну церков, і римського єпископа та його людей. Та дуже багато людей із Греків не схотіли прийняти унії і її придержувати ся, мабуть з ненависти до латинян. Від того часу в Греків неспокій та розлад, вівці поручені пастирам думають ними кермувати. Патріарх висловлює здогад, що хто знає, чи Господь не скарав так тяжко Греків і тепер ще не карає тому, що вони не прийняли унії. Латинники їм зовсім досі не помагають, але навіть зовсім не співчують із ними. Тому не дивно, що вони і Руси роблять прикрости. Йосиф може вимовлятися тим, що без рішення свого царгородського патріарха нічого зробити не зможе міг. А патріарх, хоч би і сильно того хотів, нічого такого не може вчинити в тих справах, в котрих багато зависить від патріарха. Нехай латинники не жалують ся на Греків, а радше співчуючи з нашим нещастем молять Бога, що Греки освободившись з неволі знов з ними зєдинили ся. Йосиф повинен з ними дружно зносити ся. От патріархи дозволили священникам, що живуть на островах, котрими володіє Венеція, збиратись і разом молитись з латинниками, але чуйно берегти батьківську віру та всі обичаї всхідної церкви, бо предки тільки під тою умовою зєдинились у Флоренції з латинниками, щоб всі їх права зіставались непорушно. Патріарх дав свої письма та припоручення князям, що шанують грецьку церкву та поважають патріарха, щоб вони заступились за Йосифом перед королем та боронили церковні права.

¹⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 195.

Такий зміст нашої грамоти. Спитаємо ся тепер, чи згадану грамоту можна приймати за автентичну?

Отже на сам перед підчеркну, що трудно мені приймати за автентичний заголовок отсеї грамоти: *Nyphon misericordia Dei Archiepiscopus Constantinopolis, nouae Romae et Oecumenicus Patriarcha, Piissimo et Deo amantissimo Josepho, Fratri et comministro Metropoliae Kioviae et totius Russiae in Deo salutem*“. У всіх грамотах патріарших опублікованих Мікльосичем і Мілером бачимо, що вони подають ім'я власне того, до котрого вони звернені, на початку тексту.

Далі, Йосиф був не тільки київським митрополитом, але й смоленським єпископом.

Далі читаємо: „*secus enim periculum non exiguum esse dicis, amissionis Priuilegionum et libertatum, quae propter tum factam unionem et concordiam a Regibus Poloniae vobis donatae sunt*“. Так само число множене має іменник *Regibus* в польському перекладі в „*Obronie Unii*“ Льва Кревзи 1617 р. котрий, як каже Кревза, він зробив з оригіналу грецького ¹⁾, та в польському перекладі в „*Prawach i przywileiach od królów nadanych obywatelom korony Polskiej y W. X. Litewskiego Religiey greckiey w iedności z s. kościołem Rzymskim będącym st. 16. Вильно 1632*“. Тим часом звисний тільки один такий привилей Володислава III з 1443 р.— так що число множене зовсім не на місці.

Далі читаємо: „*Notum ergo sit vobis, quod illa Synodus fuit et praeclara et splendide plausu communi approbata idque praesente Perillustro Rege nostro Joanne Paleologo et sanctissimo Patriarcha Constantinopolitano beatae memoriae Josepho, qui non multo tempore nos antecessit*“—тим часом знаємо, що патріарх Йосиф помер 8 червня 1439 р., а акт унії є аж з 5 липня 1439 р. ²⁾.

В кінці останній аргумент проти автентичности нашого документу такий: Він носить дату „*anno septem millesimo Mensis Aprilis V undecima currenti Indictione*“. Таку саму дату подає польський переклад з оригіналу Л. Кревзи ³⁾. Число літ подане від сотворення світа домагається індікта 10, а грамота подає індікт 11. Тому така неточність виступає в оригіналі—не можна її зложити на неточність того, що переписував, і радше мусимо відкинути грамоту, яко фальзифікат. Другий факт, що про-

¹⁾ Русская историческая библиотека, т. IV, ст. 267.

²⁾ S. Sguropulus. Historia concilii florentini. Гага, 1660, ст. 276.

³⁾ Русская историческая библиотека, т. IV, ст. 269.

мовляє за тим се те, що Йосиф став нареченим митрополитом аж 30 мая 1498 р., в часі коли Ніфонт, як виходить з хронологічної таблиці, уміщеної у Крумбахера перестав бути царгородським патріархом ¹⁾).

На основі тих недокладностей дати і заголовка та двох промахів в тексті грамоти, я висловлюю погляд, що наша грамота зовсім певно є фальсифікатом. До висловлення отсього погляду привело мене ще й те, що отся грамота Ніфонта потверджує дві тези, про котрі Іпатій Потій чимало боровся з православними полемістами. „Здивилъ бы ся ваша княжацкая милость, гдебысь тамъ будучи у въ островахъ греческихъ которые суть подъ Венетами, а што дивнейшого — подъ послушенствомъ патриаршесскимъ, яко то въ Крете, Корцыру, Зацынте, Цеалонии и въ Церикгу и въ многихъ иныхъ земляхъ (и поветехъ), где мало не вси Грекове мешкають і яко посполу Грекове съ Римляны, часу набоженства и молитовъ посполитыхъ убравши ся каждый з нихъ по обычаю своему въ одежи свещенические, спольне процесыи со кресты отправляютъ, и молебны о всякой потребе до Пана Бога чинять нераздельно. Тые всѣ речи, яко сполны Грекомъ и Римляномъ, поменены отъ самыхъ же Грековъ веры годныхъ, яко за певныѣ взявши, и здало ми ся тутъ вложить, а то для того, ижъ наши посполите звыкли се брыдити костелами и церымониями Римскими: абы напотомъ ведали те же и власныѣ Грекове таковое обрыдливости не чинять и такового запреня, яко у насъ бываетъ ку Римляномъ, и ку набоженству ихъ не мають... И хто жъ не знаетъ гнѣсного и възгарженого а въ спызме (праве) заматерелого народу Греческого и боязни непожиточное которые не смеють ничего доброго и слова достойнаго ани помыслити... А протожъ коли о единости хрестиянской хто мовить за речъ неподобную и трудную то у себе почитаютъ. Але нехай хотя бы не то патриархове позволили, — изали не заразъ, възгоръдивши ими, инъшихъ на ихъ местце поставятъ ихъ епископове и народъ Греческий? Бовеми та есть теперешнихъ Грековъ мизерная кондыция: хотябы и хотели што доброго и преславного сами патриархове (и) старшие ихъ учинити (якожъ оный задный великий светобливыи мужъ Еремия о то ся кусиль) ино не могутъ и не смеють, боячи ся народу своего власного. Бо ни кому ихъ до того прыстигнути! Поневажъ светская власть завъжди духовной въ таковыхъ справахъ перво по-

¹⁾ Krumbacher. Geschichte der byzantinischen Litteratur, ст. 1150.

магала, яко то были цесарове хрестиянськіе! А теперъ у нихъ не пастыри овцами, але овъцы пастырми большею справують“¹⁾. Слова ті виймив я з листу Іпатія Потія до князя Константина Острожського, писаного в Рожанці 3 червня 1598 р. На них відповів „Отписъ на листъ О. Іпатія... о залецанью и прехваляню восточнои церкви зъ Заходнимъ костеломъ унѣи або згоди—в р. 1598 писаный через одного наменшого клирика церкви острожской въ томъ же году отписаный“. „А што в писанню своемъ, отче владыка, припоминаешъ и за одинъ пожитокъ и не малый кладешъ: ижъ Грекове, яко въ Кретѣ, Корцире, Зацинте и по иншихъ виспахъ, весполь зъ Римляны набоженства уживають..., —яко то естъ слабый ку помочи доводъ, такъ малий пожитокъ, а тымъ еще мѣйшая въ томъ сказуется згода и любовь! Княжа его милость по тыхъ Корцирахъ и Зацинтехъ не бывалъ, аны диндовавъ, и молодость лѣтъ своихъ по марнотравствѣ и разпустѣхъ на бурку не тратилъ; про то тожъ цвѣту и клянсу вѣри прародителнои своеи чужими пестротинами не помазалъ... А подобно и отецъ владыка тамъ не бывалъ, абы добре и былъ—на томъ мало... Але однѣкъ то вѣдаемо и слихаемо, ижъ кандійскіе Грекове зневолены естъ отъ Влоховъ albo отъ Венетовъ, презъ мѣчъ: про то што и имъ розкажуть, тое они чинити, бы и нерады мусятъ“²⁾. На се відповідає Іпатій Потій у своїмъ Аптіррізісі, виданім у Вильні 1599 р. „А што се дотычетъ справъ Корцырскихъ, съ которыхъ смешки строишъ, ино мы не то за кгрунтъ всего добра тое единости почитаемъ, але въ догматахъ веры светое полагемъ, на поважности писма светого и светыхъ (богоносныхъ) отецъ и соборовъ вселенскихъ. А еслимъ о томъ зменку учинилъ ино для тое причины: показуючи то, же и межи власними Греками леншая милость показуеть ся ку Римлянѣмъ, анижъ межи вами; а ку тому: ижъ еще неякіе знаки оное правое единости межи ними zostали, не такъ, яко тутъ все пропало. А певно—ижъ то не поневольне, яко ты смеешъ удавати, не бывши тамъ, але зъ доброе воли своее, знаючи то, ижъ едина церковь была передъ тимъ Греческаю зъ Римскою,—сведоми добре вси которые въ там тихъ краяхъ бывають...—если добре пометаю, читалемъ ажъ цесаръ греческій Крету даровалъ былъ неякому Бонифацеву мархionoви зъ Монтееарату, который... продалъ то Венетомъ. А вед-

¹⁾ Русская историческая бібліотека, т. XIX, ст. 995, 997, 1017—9.

²⁾ Русская историческая бібліотека, т. XIX, ст. 407—408.

же не идетъ то за тым, жебы цесарь и маркграбя съ Кретою и волности шляхетские мели продати,—чого учинити не могли... А о иншихъ, которіе часомъ бывають въ церквахъ католическихъ и припатрюются перомониямъ и службе Божой, а хто такъ спросне, яко ты судити ихъ будетъ?.. Але справней можетъ ся мовити: есте-сте безъглавни; бо поведаете церковь по всему свету розесеяную, и правду мовите“²⁾).

Отже, як ми бачили „грамота Ніфонта“ стала в пригоді двом тезам, котрі ставив Потій: про те, що грецькі жителі островів під володінєм Венеції спільно з латинниками відбувають богослуження та про нелад в гречеській церкві. Обі ті тези висловив Потій в рр. 1598 і 1599, а „лист Ніфонта“ знайшовся 1601 р.

На основі недокладностей у самій грамоті, та її звязей з сучасною полемічною літературою, я добачаю в „грамоті Ніфонта“ зовсім певні прикмети фальсифіката.

¹⁾ Русская историческая библиотека, т. XIX, ст. 1065, 1069, 1089.

До історії Острянинової еміграції.—Постри- ження вдови Острянина в Москві.

Подав Мих. Грушевський.

Вихід Острянина на московську Україну і оселення його з полком на Чугуївім городищі, не вважаючи на всю ефемерність і сумний кінець цього епізода, зістався фактом важним і для дальших подій знаменним, тому подробиці його і особливо—його фінал мають чималий інтерес.

Як відомо, українська еміграція першої пол. XVII в. розпорошувалася по пограничних московських укріпленнях. Московська адміністрація розсилала Українців по різних містах, де вони творили більші або менші, нерідко досить значні колонії, але не вважаючи на всю запобігливість московського правительства для цих емігрантів, їм (в цих пограничних городах жило ся, очевидно, не дуже приємно: в знаки давала ся тісна залежність від московської адміністрації, дрібязкова регламентація, сувора московська „жесточ“, з якою занадто часто приходило ся стрічати ся. Тому Острянин виходячи „на царське ім'я“ літом 1638 р. звернувся до московського правительства, щоб їх не розсилали по пограничних городах, тому мовляв, що вони виходять з усім господарством, з худобою і пчолами, і як би їх почали розсилати по українних городах, то господарство їх пішло б прахом,—для того просять дозволити оселити ся на Чугуївім городищі, за ліпшею московських укріплень, де вони будуть самі господарити, не домагаючи ся ніяких підмог від московського правительства. Се прошення було прийняте, Острянинові і приведеним з ним козакам дозволено оселити ся на Чугуївім городищі і на початок велено дати їм збіжжя на засів і грошеву підмогу. (Козаки почали будувати собі хати і ставити укріплення, але скоро між ними почало ся невдоволення, а далі й розрухи, конфлікти з адміністрацією і з самим Острянином.) Вже з початку 1639 р. маємо його донесення в Москву, що він не міг довести до кінця свого походу на

Татар, бо оден з його сотників збунтовав козаків і вони вернули ся з дороги; з свого боку [козаки скаржать ся московському правительству на Острянина в різних справах,] очевидно добиваючи ся, щоб його скинути з гетьманства. Острянин, що взагалі з усеї сили силкував ся йти в лад московській адміністрації, встиг без великого труду оправдати ся в тих обвинуваченнях, які на нього складали козаки, був ласково прийнятий на царськім дворі і козакам наказано у всім його слухати, а московським воеводам—його всяко підтримувати. [Тоді Острянинові козаки, переконавши ся, що скинути з гетьманства їм не вдасть ся, по його повороті підняли бунт,] били ся з воеводою і московською залогою, що були при тім і видно стали по стороні Острянина (подробиць сього бунту взагалі не маємо ніяких); Острянина і його сина вбито в сім бунті, а козаки, забравши своїх жінок, дітей і весь добуток, пішли назад за польську границю. Стало ся се 26 квітня 1641 р.¹⁾.

[На Чугуїв замість сих „зрадників-черкас“ московське правительство вислало московських кольоністів; поручило перевести також ревізію українських кольоній по пограничних містах і всякі непевні елементи вивести у внутрішні краї.] Але взагалі не було чугуївським епізодом збентежене або знеохочене до української еміграції. Для нього, очевидно, було ясно, що причини нещасливого фіналу його почасти лежали в помилках московської адміністрації, почасти в намовах пограничних польських урядників, що приваблювали козаків вертати ся назад, і дійсно встигли се досягнути. В результаті [вихід Острянина став для московського правительства прецедентом не тільки для приймання пізнійших козацьких партій, що виходили й осідали ся „за чертою“ по 1649 р., але й для пропозиції зробленої Богданови Хмельницькому—аби він з усім військом Запорозьким вийшов на московські землі (і тільки як Хмельницький на се не пристав, московське правительство рішило прийняти його під московську протекцію з територією).] А сам Острянин в очах московських зістав ся щирим стоятелем за діло царське, що мовляв наложив

¹⁾ Про се Чугуївські акти в актах Білгородського стола моск. арх. юстиції—опись с. 107—8, 132—3, вибірки з них у Філарета, Описаніе Харьков. епархін IV, Воронежскіе акты I, Багалія Матеріали і Очерки колонизації степной окраины Московск. госуд., Миклашевського Къ исторіи хозяйствен. быта.

головою за вірність свою, стоячи непохитно проти зрадників—відти певна прихильність до його сім'ї і після його смерті, що виявляєть ся—хоч не в надто показних формах і в сім епізоді утримування царським коштом Острининової вдови і постриження її „без вкладу“ за царським наказом в однім з визначних московських монастирів. В сих кількох документах, які подаю нижше до сеї справи, виявляєть ся се признание за „болшую службу“, „за службу, за кров і за смерть“ першого гетьмана-підданця московського правительства.

Заразом маємо тут оден з епізодів „приноровлення“ наших людей до московської обстанови, до московських вимог і порядків, до московської ласки—того довгого процесу, що зачавши ся геть перед прилученням України за Богдана привів українське громадянство на ті сумні позиції, на яких опинилось воно в епоху упадку і розкладу Гетьманщини.

I.

Царю государю и великому князю Михаилу Федоровичю всеа Русии бьет челом бѣдная горкая сирота твоя вдова иноземка Чюгуева города гетмановская женишка Яцѣкова Остренинова Пелажка. Муж, государь, мой Яцѣко Остренин выехал из Литвы на твое царское великое имя служить тебѣ, праведному государю, вѣрою и правдою, а в Чюгуеве, государь, городе твоѣ, государевы изминники воровские Черкасы мужа моего за тебя, праведнова государя, убили, что муж мой служил и прямил тобѣ, праведному царю, вѣрою и правдою. А я, государь, сирота твоя послѣ мужа своего осталася в Чюгуеве, ис Чюгуева приволоклася к тебѣ, праведному государю, к Москве и на Москвѣ давано мнѣ бѣдной вдовѣ сиротѣ твоей иноземки твоего царского жалования поденново корму по мѣсец мартъ по два алтына на ден, а от мѣсеца марта по се число мнѣ бѣдной твоего государева жалования корму не дают и я бѣдная горкая вдова брожу по мѣру, помираю голодною смертю. Милосердый государь царь и великий князь Михайло Федоровичъ всеа Русии, пожалуй меня бѣдную горкую сироту свою иноземку за мужа моего службу и за кров и за смерть, вели, государь, меня бѣдную сироту свою устройть в Новои Девиц монастыр безукладно, душу свою спасти, а за тебя, праведнова государя, до смерти живота своего Бога молить. Царь государь смилуйся пожалуй.

II.

Лѣта 7152 г. октября въ 30 ден, по государеву цареву и великого князя Михаила Федоровича всеа Русіи указу боярину князю Олексѣю Михайловичю Лвову да дьякомъ Ивану Федорову

да Максиму Чиркову. Государь царь и великий князь Михайло Ѳеодорович всея Руси пожаловал чюгуевского черкасково атамана Яцкову жену Остренина вдову Палагью за болшую службу мужа еѣ, что муж еѣ гетман Яцко на Чюгуеве черкаскою измѣною въ 149-м году убит,—велѣл еѣ по еѣ челобитью постричь в Новомъ в Девиче монастырѣ безо вклада. И по государеву цареву и великого князя Михаила Ѳеодоровича всея Руси указу боярину князю Олексѣю Михайловичю Лвову да дяком Ивану Ѳеодоровичу да Максиму Чиркову велѣти чюгуевского черкасково атамана Яцкову жену Остренина вдову Палагью постричь в Новом в Девиче монастырѣ и велѣти к ней игумене і соборным старицам призират, чтоб перед рядовыми старицами оскудѣня ни в чем не было.

III.

Царю государю и великому князю Михайлу Ѳеодоровичу всея Руси бьет челом бѣдная горкая сирота твоя вдова иноземка Чугуева города гетмановая Яцкова женишка Остренинова Пелажка. Пожаловал ты, государь, меня бѣдную горькую сироту свою вдову за мужа моего службу и за кров и за смерть, велѣл меня устроит в Новой Девичь манастыр, а постричься мнѣ бѣдной нѣчим и платѣшка черново купит нѣ за што. Милосердый государь царь и великий князь Михайло Ѳеодорович всея Руси, пожалуй меня бѣдную горькую сироту свою вдову иноземку, вели, государь, мнѣ бѣдной сиротѣ своеи иноземки за мужа моего службу и за кров и за смерть дат своего государева жалованя на пострыгане и на плате как тебѣ, праведному государю, обо мнѣ Богъ известить. Царь государь смилуйся пожалуй.

Білгородського стола столб. 88, № 76—79.

До історії млинського права Гетьманщини.

Подав Вадим Модзалевський.

Як відомо, в Гетьманщині дохід з млина—звичайно, в натурі (частина помолу),—ділено на три часті: одна йшла на користь військового скарбу, друга—на користь власника, третя—самого мельника. Дуже часто „військову мірочку“, себ-то частину, котра припадала скарбови, гетьманська власть віддавала власникови млина; іноді-ж таку саму частину віддавано тим, котрих треба було за щось нагородити, також з доходів інших млинів, навіть таких, котрі були власністю осіб не козацького стану. З наведених нижче документів 1707 і 1709 рр. бачимо, що уряд уживав ще иншого способу добування доходу з млинів, а саме—здавав в аренду податки, що належали ся скарбови, за відповідну суму грошей. Обидва документи згадують про той самий млин, що спочатку належав новгородсіверському городовому отаманови Іванови Судієнкови. Останній, на підставі універсалу гетьмана Самойловича з дня 8 жовтня 1685 р., взяв в аренду з сього млина „поколющину і покабанщину“ за плату по 20 талярів на рік на користь військового скарбу. Потім млин сей 1706 року набув від Судієнка новгородсіверський міщанин Іван Плакса (що був потім новгородсіверським війтом) і 1707 року дістав потверджуючий посідане його універсал від гетьмана Мазепи. Сим разом Плакса взяв в аренду за плату по 100 золотих на рік до військового скарбу всі побори з млинів, котрі в універсалі поділені на такі: поколющина, покабанщина, показанщина, фолющина і роковий побір; здаєть ся, що три останні роди поборів треба віднести до „ступного кола“, про котре згадує універсал 1707 року; в 1685 р. його певно ще не було.

Універсал Григорія Самойловича слабинському сотникови Іванови Утвенкови 1686 р. цікавий тим, що згадує про „дозорцю млинів полкових“. З того випливає, що організація збирання податку від млинів при Самойловичу була така сама як дав-

нійше: за гетьманування Брюховецького в 1664 році ми також зустрічаємо „дозорцу, в полку Прилуцкомъ будучого“ (А. М. Лазаревскій, Описаніє Старой Малороссіи, т. III, Полкъ Прилуцкій, ст. 157), Ріжниця системи збирання полягала лише в тім, що при Брюховецькім існував уряд генерального підскарбія, а при його наступникови, Многогрішнім, він був скасований. Початок фінансового устрою Гетьманщини закладений був ще при Хмельницькім (зустрічаємо в однім акті 1654 р. „ревизора скарбу військового“), але до повного розвитку дійшов він лише при Брюховецькім, коли вперше заснований був уряд підскарбія. При Самойловичу (в акті 1674 р.) зустрічаємо „енерала військового“, котрому особа, що будувала млин, обов'язана була подати відомости про закінчення будови—для означення дати, від котрої мала платити податок. Пізнійше уряд підскарбія був знов повернений при Апостолі. Видно, що гетьманська власть не дуже то задовольняла ся присутністю коло себе спеціальної особи, до котрої належав військовий скарб і жерела доходів Гетьманщини та воліла краще розпоряджувати і тим і другим сама. Про фінансовий устрій Гетьманщини та про першого генерального підскарбія див. статю: „Романъ Ракушка, одинъ изъ дѣятелей „Руины“—в „Трудахъ Черниговской Губ. Архивн. Коммисіи“, вип. 10-й.

I.

Григорій Івановичъ Гетманичъ, полковникъ войска ихъ царского пресвѣтлого величества Запорозского Чернѣговскій.

Всего полку нашего старшинѣ и кому би о томъ належало вѣдати ознаймуемъ симъ нашимъ писаньемъ, ижъ освѣдчаючи ми особливій нашъ взглядъ и респектъ на услуги войсковіе пана Івана Утвенка, на сей часъ сотника Слабинского, оффрующегося и в далшіе часи по своей здолности тиежъ при боку нашомъ ложити услуги, позволили ему з млинов его, з одного власнимъ коштомъ и працею пофундованного, на рѣцѣ Жоведи к гупаку (?) на лузѣ, ниже села Смолина, а з другого там-же купного, стоячого, вшеякие приходячие розмѣровіе пожитки при господарской части и войсковіе ему ку своей потребѣ до далшой воли и ласки нашей волно отъбирати; прето аби в томъ отбираніи нѣ отъ кого жадной трудности и забороненія не имѣлъ, а найбарзѣй отъ дозорци млинов полкових, мѣти хочемъ и симъ нашимъ варауемъ унѣверсаломъ. В Чернѣгове, д. 17 іюня 1686.

В подлѣнномъ тако:

Звишъ менованій Гетманичъ, полковникъ М. П.
Чернѣговскій, рука власна.

(Архив Черниг. Двор. Депут. Собр., д. №2483, л. 5).

II.

Его царскаго пресвѣтлаго величества войска Запорозкого гетманъ и кавалеръ Йоаннъ Мазепа,

Ознаймуемъ симъ нашимъ унѣверсалнимъ писаніемъ каждому, кому-бы колвекъ о томъ вѣдати належало, особливе економови добрѣ нашихъ Шептаковскихъ, и всѣмъ тамошней волости обывателемъ, ижѣ прекладалъ намъ, гетманови, п. Иванъ Плакса, значній обыватель Новгородскій, что купилъ онъ у Ивана Суденка, Новгородского-жѣ обывателя, млинъ на рецѣ Ромѣ, на греблѣ Шептаковской, о двухъ колахъ мучныхъ, а третомъ ступномъ, стоячого, мелницкую часть розмѣровъ и иныхъ приходячихъ пожитковъ вѣчно, и просылъ на тую свою куплю нашего гетманского унѣверсалу и о отпущене ему въ завѣдоване войсковою части, на насъ належной, тихъ-же приходячихъ розмѣровъ и иныхъ пожитковъ, то есть поколющины, покабанщины, показанщины, фалющины и рокового побору, за которую войсковую часть зъ вышѣпомененными пожитками мѣтеъ до шкатулы нашей по всякій годъ по сто золотыхъ давать. Мы теде тому его, п. Ивана, прошенію давши у себе мѣстце, яко тую его куплю симъ унѣверсаломъ нашимъ ствержаемъ, позволяючи оную владѣти и всякіи належитіи приходи одбирати безъ всякаго препятія, такъ и войсковую часть розмѣровъ зъ поколющиною, покабанщиною, показанщиною и роковымъ поборомъ пускаемъ ему в завѣдованіе за выше намѣненную сумму, которую що року повиненъ будетъ до шкатулы нашей давати, зачимъ мѣти хочемъ и пилно приказуемъ, абы никто, а именно предреченныхъ добрѣ нашихъ економъ, не смѣлъ и не ражилъся ему, п. Плаксѣ, в владѣнію тоей купленою мелницкой части и войсковою, от насъ в арендовое завѣдоване пущеной, и в отбиранию зъ оныхъ приходячихъ розмѣровъ наименшой перешкоды и перепоны чинити. А тут же докладаемъ и тое, же тую Шептаковскую греблю мають и повинны будутъ наши подданніи жители тамошніи и иніи, поблизу мешкаючи, гатити, подлугъ уговору, жебы прето той волѣ нашей во всемъ чинилася досить, повторе и потрете пилно приказуемъ. Данъ въ Батуринѣ, иануар. к, року 173.

На подлинномъ подписано тако:

Звишь менованній гетманъ и кавалеръ, рукою власною.

М. П.

(Архив Черниг. Двор. Депут. Собранія, д. № 1878, л. 7, з копії кінця XVIII в.).

III.

Выписъ съ книгъ мѣскихъ—Стародубовскихъ права Майдебурского.

Року божого тысяча сѣмъ сот девятого, м-сця марта двадцеть третьяго дня.

За вѣдомомъ и зосланьемъ съправи нижей менованной от его м-лсти пана Лукяна Ивавовича Жоравки, полковника войска его п-рского пресвѣтлого величества Запорожского Стародубовского, на маиسترатѣ его-жъ царского пресвѣтлого величества Стародубовскомъ, передъ нами: Георгіємъ Іллѣчомъ Рубцемъ, судією полковимъ Стародубовскимъ, Демяномъ Ермолаевичомъ, войтомъ, Малахіємъ Фоминичемъ, бурмистромъ, Парфеномъ Шербиновичемъ и Демяномъ Григоріевичомъ, райцами, лавниками и всѣми рочне за-сѣлими радными, постановивши ся очевѣсто, п-на войта Новгородского Ивана Захаріевича Плакси синѣ Іосифъ Ивановичъ Плаксинѣ презентоваль документа на часть мельницкую въ млинѣ подъ Шептаками, на реци Ромѣ стоячомъ, от пана Ивана Андреевича Суденка, теперѣ атамана Новгородского, за сумму золотихъ осмь сотъ набытую, собѣ служачое, а меновите купчое право, въ року тысяча сѣмсотъ шестомъ, м-сця марта пятогонадесят дѣя писаное, унѣверсаль небожчика Самойловича, гетмана, подъ датою тысяча шестьсотъ осмьдесятъ пятого року, октоврія осмого дня, въ которомъ выражено тое, что п-нѣ Судденко за поколющину і покабанщину грошми по талярей двадцат на рокъ до скарбу войскового повиненъ отдавати; тут-же і Мазепинскій, тому-жъ согласуючій унѣверсаль и листъ, покладалъ, помянутому Судденку наданіе, а ему, п-ну войтовѣ Новгородскому, при купчемъ правѣ для крепости отданіе, и продуковаль тое, что помянутой п-нѣ Судденко за сколько лѣтъ не отдавалъ и тоей части мельницкой доходу, до войскового скарбу належитого, въ унѣверсалахъ ограниченного, и тимъ респектомъ заарештоваль Бистрицкій на пану Захаріевичу, войту Новгородскомъ, неотданныхъ Судденкомъ золотихъ сто и до своихъ рукъ одобраль от пана войта Новгородского тѣ-жъ золотихъ сто Бистрицкій, що правѣ дѣялось за вѣдомомъ и самого Судденка, которій теперѣ тихъ одобренныхъ золотихъ ста доискується и презискати хочеть на помянутому пану войту Новгородскомъ, при таковыхъ правѣ документахъ и продукціи своей словесной, доводячи документальной правди и виводячися и того, же Бистрицкому дойшло золотихъ сто, Судденкомъ должнихъ за поколющину и покабанщину, того-жъ часу бившаго писаремъ при Бистрицкомъ становилъ пана Василя Сурту, теперѣ жителствующаго в Стародубѣ, которій припозваній на урядъ, подъ со-вѣстію визнать тое, что онъ многими речами завѣдоваль въ Бистрицкого на той часъ, и при проданню от Судденка части помянутой теперешнему войтовѣ Новгородскому былъ посланный до помянутого, арештованныхъ золотихъ сто по росказанню Бистрицкого своима руками от п-на войта Новгородского теперешнего отобравши, зъ рукъ своихъ и отдать Бисѣтрицкому, зъ Судденка, въ млиновой ратѣ, до скарбу не отданной, задолжившагося, прето по вичитанію права купчого и унѣверсалов, такъ мовы п-на войтовича, яко я п-на Сурти свидѣтельства вислухавши, сию справу, записанную въ книги, казалисмо при печатехъ

и подписах рукъ выписомъ видати сторонѣ, того потребуючой.
Писанъ на майстратѣ Староду.

М. П.

Юрій Іллѣвичъ
Рубецъ, судія полку
Стародубовского.

М. П.

Его царского пресвѣтлаго
величества майстрату Старо-
дубовского войтъ зъ майстра-
томъ Демянъ Ермолаевичъ.

Григорій Отвѣновский, писаръ майстрату Старод. (Архив
Черниг. Двор. Депут. Собр., № 1878, л. 9—10; копія XVIII в.).

Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. XIX в.

Написав Михайло Возняк.

I.

Протягом цілого історичного життя українського народу зоставалися нинішні території українських земель по обох боках кордону все в більше чи менше тісних культурних зносінах. Вдячна се тема особної праці подати одноцільний огляд сих зносин з погляду літературного, шкільно-просвітнього, церковно-релігійного й політичного. Прилучення Галичини до Австрії дещо ослабило ці зносіни. Книжно-літературні звязи майже припинила заведена в Австрії в 1776 р. цензура. Галицькі Українці мали одну книгу у Львові при Ставропігійському Інституті, який умовився з друкарнею почаївського монастиря що до продажі виданих нею книжок. Однак в 1796 р. австрійське правительство заборонило Ставропігійському Інституту займатися продажем заграничних книжок, а галицькі церкви могли спроваджувати для своїх потреб літургічні книжки почаївського видання тільки через консисторії ¹⁾. Правда, до р. 1806 представниками єдности бодай греко-католицького українського населення в Галичині і Росії були в теорії київські митрополити, що перебували в Радомишлі, але вони з причини церковного відокремлення і слабого розуміння своїх обов'язків як національних репрезентантів не мали майже ніякого впливу на навіязання якихсь тісніших культурних зв'язів між обома частинами українських земель по один і другий бік Збруча.

(З відновленням у Львові галицької митрополії урвалася і ця зв'язь, якої теоретичним представником з боку галицьких і

¹⁾ Іван Ем. Левицький, Галицько-руська бібліографія за роки 1772—1800, Львів, 1903, стор. 3.

російських уніятів був перед тим київський митрополит. Тому й ся освіта, яку побрало галицьке уніятське духовенство в віденським університеті як вихованці семінарії при церкві святої Варвари й у львівським університеті як вихованці тутешньої греко-католицької семінарії, а між 1787 і 1804 р. навіть „Руського теологічного та філософічного Інституту“ на львівським університеті, не могла відбити ся користним впливом на українським уніятським населенню Росії. Одначе до істновання сього Інституту привязував його професор Петро Лодій всеукраїнське національне значінне, коли в „Ономастіконі“ з 1791 р. тодішньому ректорови львівської семінарії Антонови Ангеловичеви писав нескладним віршом:

Вся Малороссія дивится въ восторзѣ,
Что на спасенія положенна брезѣ.

Одначе хоч як ослабли зносини галицьких Українців з російськими Українцями по першім розборі Польщі, вони все таки були викликані головно торговельними справами. Від непамятних часів возили з лісів карпатського підгір'я дерево Дністром до Одеси. Водною дорогою Дністра вивожено з східньої Галичини до Росії також збіже, головно пшеницю. Сплавлявали Дністром пшеницю з Розвадова 1804 р., пізнійше з Микулинець, Семаковець, Устечка, Маріямполя й інших наддністрянських околиць. Так приміром в 1834 р. вивезено з наддністрянських околиць понад 30.000 чверток пшениці до Одеси ¹⁾. Українські міщане й селяне з Дрогобича, Калуша й інших підгірських міст возили на Україну сіль. Одну з найкращих памяток дерев'яного церковного будівництва в Галичині—церкву св. Юрія в Дрогобичі купили дрогобицькі солярі десь над Дніпром за сіль і на своїх возах привезли до Дрогобича ²⁾. В „Енеїді“ згадує Котляревський за багатих лівобережних козаків, що гонили волів до „Шлонска“ — на славні ярмарки в Оломуці.

Великі маґнати, маючи маєтки по обох боках кордону, їздили часто тут і там і возили з собою численну двірську службу. Д-р Франко відерив сліди сих переїздів у дворацьких піснях, які складено при дворах сих панів при кінці XVIII та з почат-

¹⁾ Uwagi Antoniego Mysłowskiego nad handlem zbożowym z Galicyi do Odessy, Львів, 1844, стор. 4—6.

²⁾ Др Ів. Франко, Писання І. П. Котляревського в Галичині (Відбитка з XXVI т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“), стор. 2.

ком ХІХ століття. Ось як малює своє двірське життя „козак з України“:

Гей, я козак з України,
Козак з роду, козак з міни!
Нігди в житю не заплачу,
Гучу, кричу, граю, скачу.
Трастя тому, що ся бідит!
Що єно над грішми сідит!
Не з роскоши, тільки з біди,
Тну голубця, йду в присіди.

Не велика його серцю туга, що зажурила ся його мила. Хоч нагайка плечі зріже,

Козак на то не заплаче,
Гукне, крикне, грає, скаче ¹⁾

В одній пісні служниця, привезена з наддніпрянської України до Галичини, чуваєть ся тут наче в иншім світі:

З України тут приходжу
В жалости бідненька.
Ах, щаслива-м, що знаходжу
Мого козаченька.
Не такі тут сторони,
Як у нас любії,
Тутки хлопці як ворони,
При том невірнії.
І я родом з України,
Де доволі всього,
Дівки красні як калини,
Богаті до того.
І вірнії і хороші,
Дотримують слова,
А тут хлопця за три гроші
Продати готова ²⁾.

Інформації закордонних земляків в часі появи російських військ у Галичині в 1809 р. і в часі переходу їх до Угорщини та повороту звідти в 1849 р. звичайно мало відповідали правді. Догадувати ся можна зього звідси, що коли Росія одержала в 1809 р. тернопільський округ, Александер І дав генералови Голіцинови тайну інструкцію, приманювати для Росії населення Галичини. Генерал мав скріплювати в населенню Галичини пересвідчення, що Росія виступає проти Австрії тому, що уважає його добро

¹⁾ Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, Львів, 1833, стор. 202.

²⁾ Тамже, стор. 292.

своїм власним ¹⁾). Перехід російських військ через Галичину в 1849 р. був немов ластівкою, що заповідала близький прихід антракту в національним розвою галицької України протягом 50 рр. XIX в.

В автобіографічних споминах про дитинні літа згадав Яків Головацький, як його батько любив оповідати про Росію, про російські війська та про російських єнералів, що мали в своїх руках управу в Галичині в 1809 р. Один з закватированих в 1809 р. російських офіцирів лишив у діда Якова Головацького „Пантеонъ“ Карамзіна, який читав Яків, але не розумів його ²⁾). З нагоди побуту в Галичині подали російські офіцири й военні мандрівники ряд описів, записок і споминів у великоруських часописях і журналах, які одначе не повні і мало цікаві ³⁾).

Значно цікавіші інформації про галицьку Україну, її мову, житє, звичаї й обичаї, які вийшли з під пера російських учених, що відбували подорожі в наукових цілях. Перший російський учений, що в наукових цілях приїхав до Галичини, був Петро Кешпен. Як вихованець одного з осередків умового життя російської України—Харкова, в дитинстві вже зазнайомив ся Кешпен з українською мовою і словесністю. Цілю подорожи Кешпена до Галичини було: зібрати матеріяли про „руснякські“ діялекти й означити границі української мови в західній Галичині ⁴⁾).

До Львова прибув при кінці січня (ст. ст.) 1822 р. разом з товаришем А. Березином. По дорозі з Бродів до Львова замітив деяку різницю межі говорами російської і галицької України, одначе невелику. Золочів, Вільшаниця, Підгайчики, Гаї—все се нагадувало йому російську Україну. Гориста дорога до Львова представляла багато гарних краєвидів ⁵⁾).

В часі його чотиродневного побуту у Львові віддав йому не малу прислугу прокуратор галицьких Василян і тодішній ректор львівського університету др Модест Гриневецький. При його помочи оглянув він церковнославянські і староруські рукописи

¹⁾ И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в., Петербургъ, 1906, стор. 20.

²⁾ Литературный Сборникъ, Львів. 1885, стор. 131 і 136.

³⁾ Доступні зібрав др І. Свенціцкий у „Матеріалахъ по исторіи возрожденія Карпатской Руси“ (І. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-й половинѣ XIX вѣка), Львів, 1905, стор. 4—16.

⁴⁾ И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ, стор. 46.

⁵⁾ И. С. Свѣнцицкій. Матеріалы, стор. 123.

університетської бібліотеки числом не більше 23. Бернадинського архиву не встиг звидіти. В бібліотеці монастиря св. Онуфрія, яку обчисляв на 10,000 томів, звернув передусім увагу на львівську грецьку граматику з 1591 р. В розмові з Гриневецьким доторкнув ся і підроблености грамот князя Льва й західних границь галицької Руси й її культурної минувшини та тодішнього розвитку.

Чим був для Кеппена Гриневецький у Львові, тим був у Перемишлі канонік Іван Лаврівський. При його помочи означив границі західних галицько-українських діалектів, доторкнув ся статистики галицької України та розмовляв про українську літературу, Енеїду Котляревського, граматику Павловського, праці Цертелєва та митрополита Євгенія. Від Лаврівського довідав ся Кеппен, що він виготовив копію літописи XVI в., що була в його руках, для гр. Румянцева¹⁾. З автором першої української граматики в Галичині каноніком Іваном Могилянським не мав часу познайомити ся, як також з уніятським єпископом²⁾. Через Галичину проїхав Кеппен у марті до Відня³⁾. Стріча Кеппена з Лаврівським у Перемишлі була початком їх кореспонденції. Цікаво, що вже в сім самім 1822 р. переписував ся Лаврівський з Востоковим⁴⁾.

Видно, що вже перед 1822 р. зумів і Іван Лаврівський навести кореспонденцію з російськими ученими, а Іван Могилянський роздобути російсько-українські видання. У граматиці, готовій уже 1823 р., полемізував Могилянський з де-якими твердженнями Павловського. І так не зовсім годив ся Могилянський з правилом Павловського, що *о* в односкладових словах вимовляєть ся як *і*, і висловлював думку, що *е* в українській мові односкладові слова, які задержують *о*, а *е* навідворіт многоскладові, в яких *о* виголошуєть ся як *і*⁵⁾. Так само невдоволений

¹⁾ И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ, стор. 47.

²⁾ И. С. Свѣнцицкій, Матеріали, стор. 135.

³⁾ А. А. Кочубинскій, Начальные годы русскаго славяновѣдѣнія, Одесса, 1887—88, стор. 200.

⁴⁾ Переписка А. Х. Востокова (Сборникъ Отд. Русск. яз. и слов. И. А. Н. т. V, 1873) стор. 35, № 12. Подібні зносини могли бодай в частині надолжити наслідки заборони австрійським правительством з 10 мая 1822 р. спроваджувати з Росії російські і українські книжки світського та церковного змісту.

⁵⁾ Українсько-руський архив, т. V (Філіольовічні праці Івана Могилянського), стор. 80.

був Могильницький правилом Павловського про те, заявляючи, що „Павловскій въ обохъ реченыхъ случаяхъ преображае слова и творить безъ потребности нову орфографію, якои въ писмахъ русскихъ (малоросскихъ) николи не бывало“ ¹⁾.

Вступом до граматики мала стати розвідка Могильницького „Вѣдомѣсть о русскомъ языкѣ“, готова до 1829 р. До неї задумав Іван Могильницький додати щось в роді христоматійки з свого доказового матеріалу. В захованім тексті розвідки наведені тільки назви документів і заголовки книжок, з яких зачерпнених доказовий матеріал, між ними також видання Енеїди Котляревського з 1808 р. й українська граматика Павловського з 1818 р. ²⁾. З Енеїди повиписував Могильницький для згаданого додатку отсі виривки: Побачила Юнона съ неба... Стригнула, де Боль живъ (стор. 3); Здоровъ, Еоле, пане свату!!.. Тобѣ и далибогъ що дамъ (стор. 4); Еней вже съ хмелю проспався.. И черный шелковый платокъ (стор. 18); Въ Енея заболѣли ноги... Подъ лавковъ до свѣта спавъ (стор. 47); Єденъ съ троянской громады... Насупившиися все мовчавъ і Бувавъ и въ Шлонску за волами... Ни въ чимъ не бувъ страхополохъ (стор. 68) ³⁾. Чи тільки сі виписки поробив, не маю даних се ствердити.

З сього-ж видання Енеїди, роздобутого Могильницьким, здасть ся, книгарською дорогою, виписав і Осип Левицький два уривки до своєї христоматійки, доданої до української граматики, виданої в Перемишлі в німецькій мові в 1834 р. Є тут ось сі виривки: Еней бувъ паробокъ моторный... У пекло, щобъ и духъ не пахъ і Еней болячка бувъ Юнонѣ... Путивочку Венерѣ давъ ⁴⁾. Окрім сього ще оден уривок приходить у розділі про будову вірша, а саме: А самъ вернувшись во будинки... Ажъ воеъ Дидона за чубъ хватъ ⁵⁾. Знав також Левицький харківське видання з 1838 р. „Наталки Полтавки“ Котляревського, звідки через непорозумінне наводить з мови возного слово „розглагольствувати“ на доказ, що воно вживаєть ся на російській Україні ⁶⁾.

¹⁾ Тамже, стор. 81.

²⁾ Тамже, стор. 44.

³⁾ Тамже, стор. VIII.

⁴⁾ О с. Левицький, Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien, Перемишль, 1834, Anhang, стор. 46—47.

⁵⁾ Тамже, текст граматики, стор. 195.

⁶⁾ О с. Левицький, Listy dotyczące się piśmiennictwa ruskiego w Galicyi, Перемишль, 1843, стор. 16. На стор. 9 покликаєть ся, що Хома Купrienko в оповіданнях, виданих у Москві 1840 р. п. з. „Малоросійскія повѣсти и рассказы“, уживає *и* зам. *и*.

Зо згогадом д-ра Івана Франка в його інтересній статі „Писаня І. П. Котляревського в Галичині“, що Левицький мав в руках ще й „Оду до кн. Куракина“ Котляревського, не можу згодити ся. Однаковий розмір вірша в сій оді і „Стиху во честь его преосвященству Кврѣ Іоанну Снѣгурскому“ з 1837 р. Левицького наводить д-ра Франка на такий здогад ¹⁾. Одначе сей розмір вірша звісний Левицькому вже в його граматичі з 1834 р., де між прикладами родів вірша приведений вірш Падури з початком

„Закотился мѣсяцъ въ хмары,
Свище буря по горахъ“ ²⁾

(Козак). За прикладом Могильницького виступив Левицький проти правила Павловського що до писання *i*, яке повстало з *o* ³⁾, а крім видання з 1808 р. не знав іще 1834 р. про инше виданне Енеїди Котляревського ⁴⁾.

Як Могильницький уважав Українців осібним від польського й великоруського самостійним народом, так само й Осип Левицький. У передмові до згаданої граматики начислив Левицький понад 8 мільонів Українців ⁵⁾. Девять літ пізнійше підніс він се число згідно з Шафариком до 13144000 ⁶⁾. На авторитет Шафарика в обчисленню Українців покликав ся Левицький і в другім листі дотично української літератури в Галичині ⁷⁾. Свою рецензію на два посланія з 1841 і 1843 р. з огляду на мову піддавав Левицький під суд не тільки Копітара, Шафарика, Ганки, Колляра, Вацлава з Олеська (Залеского), Івана Лаврівського та Якова Головацького, але й Срезневського, Євещького, Галки (Костомарова), Максимовича, Академії київської і харківської. „Нехай вони скажуть, що се є галицько-руська або полуднево-західно-руська мова, як земляки признають ся, що не в силі сказати, як у Галичині треба по руськи писати, і подібні взірці, як переложені посланія, розсилають з святоюрської гори Русинам до на-

¹⁾ Др І в. Франко, Писаня, стор. 4.

²⁾ О с. Левицький, Grammatik, стор. 197—199.

³⁾ Тамже, стор. 13.

⁴⁾ Тамже, стор. XVІІ,

⁵⁾ Тамже, стор. ІХ.

⁶⁾ В статі „Доля галицко-руского языка“ (Денница, Варшава, 1843, часть вторая, стор. 40).

⁷⁾ Українсько-руський архив, т. ІІІ (М. Тершаковець, Матеріяли й замітки до історії національного відродження галицької Руси в 1830 та 1840 р.), Львів, 1907, стор. 228.

слідкування“¹⁾. Зазив Левицького був хочби вже тому безуспішним, що перележав в рукописи до 1907 р.

З членів перемиського гуртка культурних діячів найбільший вплив української літератури в Росії слідний на Осипови Лозинським. Для всіх трьох редакцій своєї граматики, з яких перша була готова в 1833 р., друга в 1837 р., а третя вийшла друком 1846 р., старався він пізнати бодай що найважніше з тодішньої української літератури в Росії. З його записок видно, що знав твори Котляревського, збірники пісень Максимовича²⁾, Лукашевича, „Запорожскую Старину“ Срезневського, історію Бантиш-Каменського, повісти Квітки, Приказки Гребінки, Переяславську Ніч і Вітку Костомарова, Чари Тополі, оповідання Хоми Куприєнка та Сніп Корсуна³⁾. Коли проти вичеркнень і пропущень цензури в рукописи його граматики вніс рекурс в 1844 р., мотивував потребу короткої історії України у вступі до граматики тим, що історії Бантиш-Каменського й Маркевича рідкі в Галичині. Як цензор спротивився формам: бивать, любить,—заявив Лозинський: „Алеж я не пишу граматики галицької, тільки загалом української мови, тому маю рацію, бо Українці в Росії так говорять і пишуть“⁴⁾.

II.

І Могилянський і Лаврівський і Левицький і Лозинський були людьми наукових інтересів відповідно до своїх уподобань, у першій мірі лінгвістичних, де-хто й фольклорних. Одинокий Левицький відгравав роль поета, хоч ним не був дійсно, як не був розумним лінгвістом, хоч і написав граматику. Лихо перекладав Шіллера й писав панегірики. В однім з них „Во честь его превосходительству преосвященнѣйшему Кирѣ Михаилу Львицкому“ з 1838 р. відкрив вплив Енеїди Котляревського Володимир Коцовський. На наслідування Енеїди вказують не тільки розмір і рими панегірика, але й сатиричний стиль⁵⁾. І дійсно слідний сей вплив в таких строфах, як:

¹⁾ Тамже, стор. 241.

²⁾ Др. Ос. Маковей знайшов навіть цілий зошит пісень, переписаний Лозинським із збірника Максимовича.

³⁾ Др. Ос. Маковей, Три галицькі граматики (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка“ тт. LI і LIV), Львів, 1903, стор 56—57.

⁴⁾ Тамже, стор. 96.

⁵⁾ Волод. Коцовський, Жите и значене Маркіяна Шашкевича и въ додатку матеріялы и замѣтки до генезы руско-народного одродження въ Галичинѣ, Львів, 1886, стор. 32. Між паперами Осипа Левицького в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові є малий зшиток з бібліографічними нотатками, між якими виписаний також титул „Енеїди“ з 1809 р.

Над храмом в кіннім весь параді
Святий Георг, тогож патрон,
Которий по набожних раді
Строїли: Гатанас, Леон—

або відзив до муз:

Возміте лїру, ріг, свиріли,
Звіночки, кобзу тай тимпан,
Всі станем грати, будем піли,
Во гості тутка зо всіх стран.

Засмакування в Енеїді Котляревського не відповідало малому числу примірників у Галичині. Тому явилися рукописні копії. Відривок рукописного відпису Енеїди з 20 або й 30 р.р. описав В. Коцовський. Здається, він переписаний у Галичині з видання 1808 р. і то не з друку, а з іншої копії¹⁾. В руках д-ра Франка є інший список Енеїди Котляревського, зроблений на Україні, але давно перенесений до Галичини. Сей список, що лишився по якимсь старім руським священику, се копія видання з 1808 р., містить три перші пісні без розділу на строфи та пісні, тільки з титулом „Енеида на Малоросійській мові перелиційованная“, а на окладинці є підпис „Мрилодській священник“²⁾.

Однак Енеїді Котляревського судилося відограти ще більшу роль в Галичині—показати дорогу, якою має піти розвій українського літературного життя також у тих частинах українських земель, що дісталися під австрійське правління. Таким дороговказом стала Енеїда Котляревського разом з першим збірником Максимовича українських пісень для Маркіяна Шашкевича, ідейного й симпатичного провідника гуртка університетської молодіжки у Львові з літературними й науковими інтересами. Негативний мотив для створення народнього напрямку української літератури в Галичині,—а таким було бажання Залеского вступити до його збірки з 1833 р. українських і польських пісень, щоби Українці прилучилися до польської літератури³⁾,—не вистарчав. Позитивний приклад, що можуть бути літературні твори в живій народній українській мові, представляла Енеїда Котляревського. Пісні, зібрані Максимовичем, показували, де шу-

¹⁾ В. Коцовський, Рукописный відпис „Енеиды“ Котляревського („Зоря“, Львів, 1886), стор. 416.

²⁾ Др Ів. Франко, Писання, стор. 3.

³⁾ Wasław z Oleska, Pieśni, стор. XLIII.

кати літературної мови для нового напрямку української літератури в Галичині.

Цінне свідцтво ролі, яку відіграло українське письменство російської України в виступі Маркіяна Шашкевича, подав Яків Головацький у статейці „Память Маркіяну Руслану Шашкевичу“, де сказано: „Розваживши все (себ то відродження славянщини) і роздивившись, предці не знаходив нігде того, що дух его віщий перечував, а душа так сильно бажала; все він тужив за чимсь, шукав, чого у школах не учили, чого не знаходив ні в старих, ні в нових словесностях, бо він шукав своєї народної, банував за своєю родимою. Як півсонно снувала ся перед умом якась нова, питома, своя народна словесність,— але не було відваги без приводу самому пустити ся в незнакому путь! Пригодою лучилась Котляревського Енеїда, малоросійські пісні Максимовича та либонь Павловського граматика; урадований найшов тоє, за чим так давно глядів, зобачив живий приклад, переконав ся о можности народної рускої словесности, — загадав великую гадку утворити чистонародну словесність южно-рускую і сесій гадці вірен остав до кінця“ ¹⁾.

З Енеїдою познайомив ся Шашкевич, здаєть ся, на основі сього видання, яке було в бібліотеці Осолінських, а саме з 1809 р. ²⁾, яке правдоподібно читав Яків Головацький іще гімназістом, Вражінне Енеїди Котляревського на Шашкевича було так сильне, що він переписав собі чотири перші пісні ³⁾. Хоч у „Передслові“ до „Русалки Дністрової“ наведені дати трьох перших видань Енеїди Котляревського, заголовок „Енеида на малоросійській язык переложенная М. (sic) Котляревским“ показує, що мав під рукою видання з 1809 р., бо в титулі першого видання стоїть на заголовній картці „Енеида на малоросійській языкъ перелиціюванная И. Котляревскимъ“, а в титулі видання з 1808 р. „Виргиліева

¹⁾ В ѣ н о к Русинам на обжинки, Відень, 1846, стор. 52—53.

²⁾ Трете видання „Енеїди“ Котляревського було також у бібліотеці монастиря св. Онуфрія у Львові. Пор. В. Коцовський, Огляд національної праці галицьких Русинів („Зоря“, 1887, стор. 375).

³⁾ З копії батька познайомив ся перший раз з „Енеїдою“ Котляревського син Володимир (пор. мою брошуру: Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича, Львів, 1911, стор. 19). Стверджує існування сеї копії і записка Меруновича (пор. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині, Львів, 1906, стор. 445).

Енеида на малоросійській языкъ перелицеванная И. П. Котляревскимъ“ ¹⁾).

Так само пісні першого збірника Максимовича українських пісень, який також знайшли в бібліотекі Осолінських, мали члени „руської трійці“ переписані. Гарна збірка могла тим більшу увагу прикувати до себе, що в додатку є й пісні, які після зазначення співають ся коло Теребовлі в Галичині. На молодих людей, живо заінтересованих відродженням славянських народів і сими всіма течіями, що складали ся на се відродження, зроби́ла немале вражіння і передмова Максимовича до збірки. „Наступив,—писав Максимович по великоруськи,—здаєть ся, той час, коли пізнають правдиву ціну народности; зачинає уже здійснювати ся бажання, щоби повстала чисто руська поезія!“ Під сим оглядом заслужують на увагу пам'ятники, „в яких повніше відбивала би ся народність. Такими є пісні, де звучить душа, ворухена чу́тем, і казки, де відзеркалюєть ся народня фантазія. В них видимо часто байки, повірки, обичаї, вдачі і нерідко дійсні факти, які не задержали ся в інших пам'ятниках: „сказка—складка, а пѣсня—быль“, каже пословиця. В сім змислі великого значіння, а через се й заслужували би на увагу й повагу досліди слідів народньої мітології, обрядів, збір пісень, приповідок і т. д.“ Далі звернув увагу Максимович на мову устних народніх творів і на се, що „поезія є вродженою прикметою людської душі і що правдива поезія може бути її власним твором“ ²⁾).

Правописні замітки в передмові не довго відповідали реформаційним замірам Пашкевичевого гуртка. І недозволена цензурою до друку „Зоря“ з 1834 р. й надрукована в Буді 1837 р. „Русалка Дністровая“ мали далеко сфонетизовану правопис („Зоря“ більше ніж „Русалка“), а своє невдоволення з правописи „Русалки“ заявляв Максимович навіть друком. Щойно в 1848 р. й пізнійше здобула собі максимовичівка велике уподобання галицьких Українців.

Маніфестом нового напрямку української літератури в Галичині, народнього мовою і змістом, мала стати „Зоря“. Свою

¹⁾ Мих. Комаров, Вибліографічний покажчыкъ выданъ Котляревського творивъ та писанъ про його (На вичну пам'ять Котляревському, Київ, 1904, стор. 470).

²⁾ Малоросійській пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ, Москва, 1827, Предисловіе, стор. I—III.

новість у змісті і формі, як і підчеркнення єдності галицьких і російських Українців в минувшині і сучасності з не конче приємними пригадками для Поляків відпокутувала „Зоря“ тяжко, бо застрягла в кітках австрійської цензури.) Гідне уваги поміщення в „Зорі“ біографії Хмельницького, малого популярного оповідання про нього, його портрету та фрагментів історичних пісень, що відносили ся до нього. Замітне се хочби тому, що в Галичині княжі традиції і історія церкви взяли в часах Шашкевича рішучу перевагу над козацькими традиціями.

Правдоподібно входив у „Зорю“ й отсей вірш, зложений „стройом народної пісні“, як зазначив сам Шашкевич. Його заголовок „Хмелницького обступление Львова“, а цікавий він не тільки темою, зачерпненою з козаччини, але й дуже сильним наслідуванням народніх історичних пісень і дум:

Ой, у чистім полі да блисько дороги,
Там стоїт наметец великий, шовковий.
А у тім наметці стоїт стіл тисовий
Да гетьман Хмелницький сидит конец стола.
Молойці козаки стоять доокола.
Да гетьман Хмелницький пише дрібні листи,
По всей Україні розсилає вісти.
Війско куренное в поход виступало,
Ляхи розроняло да Львів обступляло.
Як гетьман Хмелницький кіньми навернув,
Тай Львів ся здвигнув;
Як гетьман Хмелницький шаблею звив,
Тай Львів ся поклонив.
На розсвіті з замку із ручниць стрілили,
А змерком козаки замок підпалили.
Да раненько доокола весь Львів обступили,
Ударили з самопалів, двори погоріли.
А гетьман Хмелницький післи посилав,
Словами промовляв:
Як будете мирити ся,
На окуп винесіт три миси червоних,
На окуп виведіт сто коней вороних.
Як будете бити ся,
Мечами рознесу мури високії,
А кіньми розорю двори біленькії.—
А у Львові рано всі звони заграли,
А високі ворота остіжом упали ¹⁾).

¹⁾ Писання Маркіяна Шашкевича (Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XIV), Львів, 1912, стор. 1—2.

Щоби показати, під яким непереможеним впливом своїх первовзорів зоставався Шашкевич, вистарчить навести один з варіантів аналогічного твору усної словесности:

А в чистім поліу блисько дороги
Стоїт наметце дуже, шовкове;
А в тім наметци стоїт столичок,
На тім столичку гречний молодец.
Конями войско збирає,
Войско збирає та й під Львів стає.
Тай під Львів стає, все шеругує,
А своє войско на Львів рихтує.
Як кіньми звернув, аж Львів ся здвигнув,
Як шабельков звив, Львів ся поклонив.
Ой, вийшли к нему усі міщани,
Ой, всі міщани, всі предміщани,
Винесли єму мису червоних.
Він тоє бере тай не дякує,
А своє войско на Львів рихтує.
Ой, вийшли к нему усі жидове,
Усі жидове, всі кагалове,
Винесли єму мису червоних.
Він тоє бере тай не дякує,
А своє войско на Львів рихтує.
Ой, вийшли к нему усі панове,
Усі панове, всі гетманове,
Вивели єму коники в сідлї,
Шабельку в сріблї, панну в каретї.
Він тоє бере, красно дякує,
А своє войско тай шеругує;
Як зачав войско шеругувати,
Ой, більше Львова не турбовати ¹⁾).

Ріжниця відразу впадає в очі. Відкинувши 'мотив старого літописного переказу, приложеного до Святослава в часї походу на Царгород, зосередив Шашкевич тему коло самої облоги Львова. Вірш Шашкевича про облогу Львова Богданом Хмельницьким не одинокий з козаччини; з неї взяв рівнож тему до вірша „О Налевайку“ ²⁾. До часу приготовлювання альманаха „Зорі“ треба віднести також Шашкевичеву статейку „О Запорозькох і їх Сїчи“ ³⁾.

З уваги на цензуру найблизший альманах, який перепустила будапештєнська цензура, а львівська по рік 1848 видержала в вязниці, випав слабше, що тикаєть ся і змісту і заманї-

¹⁾ Pieśni ludu ruskiego w Galicyi zebrał Żegota Pauli, Львів. 1839, стор. 140—141.

²⁾ Писання Маркіяна Шашкевича, стор. 2.

³⁾ Тамже, стор. 76—77.

фестовання єдності українського народу по обох боках кордону. Та причина видання „Русалки Дністрової“ лишилася сама. Останні поміж Славянами галицькі Українці будять ся зі сну,— писав сам редактор у „передслові“,—яким здрімалося надовго народови й літературі. Одначе „зволила добра доля появи́ти ся у нас зберкам народних наших пісень і иншим хорошим і ціловажним ділам; є то нам як заране по довгих тмавих ночох, як радість на лиці нещасного, коли лутша надія перемчить скрізь серце єго; сут то здорові повносьильні рістки, о котрих нам цілою душею дбати, огрівати, плекати і зрощати, дов під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засіяють величею“¹⁾.

Під „зберками народних наших пісень і иншими хорошими і ціловажними ділами“ розумів Пашкевич: три видання Єнеїди Котляревського, збірку князя Цертелева з 1819 р., збірки Максимовича з 1827 і 1834 рр., „Запорожскую Старину“ в чотирох частих з 1833—1834 рр., перший томик повістей Квітки з 1834 р., „Малороссійскія пословицы“ з 1833 р., Приказки Гребінки, український словар Войцеховича в „Трудахъ Московскаго Общества любителей Россійской словесности“ за 1818 р. В 7 кн. „Извѣстій Россійской Академіи“ вичитав, що академія закупила український словар і поручила його Миколі Гнідичеві, а до помочи йому приділила ще двох: Капніста й князя Цертелева. Заки перейшов до аналогічних видань в Австрії, писав він: „Піют також хорошо руским язиком чесні Гуляка Артемовский, Тома Падурра—і инші“ і згадав за граматику Павловського з 1818 р.²⁾.

Але вичислені видання і автори не є доказом, що їх знав Пашкевич, тільки вказують на совісність, з якою він збирав всі вістки про літературу російської України й инші праці, що дотикали української мови, історії то що. Його виписка: „Hulaka Artemowski, Kotlarewski, Padurra, X. Mogielnicki pisali językiem właściwie tak zwanym ruskim“—свідчить про се, що польські жерела інформаційні були де-куди й жерелами неточности в відомостях Пашкевича. Хоч межі вичисленими виданнями згадується „Опыт собранія старинных малороссійских *пѣсен*“, і сю книжечку ледви чи знав Пашкевич, бо дійсний заголовок сеї інтересної збірки українських дум є „Опытъ собранія старин-

¹⁾ Русалка Дністровая, Буда, 1837, стор. III—IV.

²⁾ Тамже, стор. IV—VI.

ныхъ малороссійскихъ *пѣсней*“. Можливо, що Шашкевич виписав собі свій заголовок з передмови Залеского до збірки пісень з 1833 р., де саме стоять також „*pjesen*“ ¹⁾. Всі відомости про збірки славянських народніх пісень брав Залеский з другої руки; заголовки збірників великоруських і українських пісень виписав він з Челяковського (*Slovanské narodné písně*, 1822) та Шафарика (*Geschichte der slavischen Literatur*, 1826) ²⁾.

Новинами української літератури зацікавлювалися члени Маркіянового гуртка з правдивим одушевленням. В 1842 р. писав Шашкевич до свого приятеля Михайла Козловського: „Рідні, любезенькі! Несеся воздухами до вас, мої миленькії, шпарка Ластівка; ой, ластівка-ж то, ластівка, такої ще ніхто з роду не бачив; бо не то іно що гарно виспівує та щебечє та так мов примовляє, а то ще і на зиму не ховаєся і все снуєт ся і все літає і все виспівує, що забудеш і біду і горе і смуток і журбу і здаєт ся тобі, що завсїда весна. От така то летит до вас ластівка!—При Ластівці ступає вагою сановитий, сумний, казав бишь, пристарий Могила і заглядає не так, як Ластівка, весело в віконця, а ступає під землю в могили, цілує давний порох, обнімає кости, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з вітрами по степах або з вороном попід небеса.—От так, братчику! Потішся ними, полюбуїся, пожурися і поплач, а небавком назад їх до нас пришли“. Далі в листі обіцявав прислати Козловському иншу новість: „Основяненських повістей другу книжку потому пришлемо. Прехороша там Маруся, окаяний пянюга Ничипір і таки живісінький на патреті салдат; побачиш сам небавком, коли Ластівку і Могилу не довго у себе забавляти будеш, бо они чужі; вже з Основяненком довше будеш балакав“ ³⁾.

У відповіді на лист з 5 грудня 1842 р. писав Козловський з Утішкова: „Могилу з Ластівкою твій Степан вручив мені в церкві Сторонибаській. Могила до сердця мого весело не говорить, а Ластівка щось сумного з собою приносить; прото не сподіваюся, аби тая весело щебетала, а тамта радість возвіщала. Ластівка полетіла до Красного, Могила осталася на полях Утішківських“ ⁴⁾. Книжки були випозичені зі Львова, тому в найблиз-

¹⁾ Wacław z Oleska, *Pieśni*, стор. IX.

²⁾ Як. Головацький, *Замѣтки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина, Вильна, 1888*, стор. 22.

³⁾ Писання Маркіяна Шашкевича, стор. 231—232.

⁴⁾ Тамже, стор. 294.

шим листі до Козловського домагався їх звороту, питаючи разом як йому „видятся думи Могили“ та „як промовляла Ластівка“. Рівночасно переслав йому другий томик Квітчиних оповідань¹⁾.

З харківського видання „Думки и пѣсни та ще де-що Амвросія Могили“ 1839 р. переписав собі Шашкевич у зшиткови з 14 карток сеї вірші, які, „видно, йому найбільше припали до вподоби. 6 се: Бандура. До Васъ, Зрадникъ, Степъ, Бабусенька, Самотній спѣвцѣ, Дитина-сиротина, Старець, Козачая смерть, Гетьманъ, Пожаръ Москвы, Смерть Бандуриста. Замикає зшиток копія Шевченкової балади „Причинна“ з петербурського альманаха: Гребінки з 1841 р. „Ластівка“²⁾. Між рукописами Шашкевича знайшовся і відпис „Гандзі з Самари“ Падури з виленського „Војана“ 1838 р. А. Пенъкевича³⁾. З огляду на це дуже вірно помічання високозаслуженого історика української літератури Миколи Дашкевича, що „вірші Шашкевича виказують вплив Могили, Падури, штучних українських пісень і народніх мотивів“⁴⁾.

Детальним виведенням генези його віршів займався проф. К. Студинський у студії „Генеза поетичних творів Марк. Шашкевича“⁵⁾. Три розділи праці посвячені впливам на Шашкевичеві вірші: народньої поезії, творів Міцкевича, польсько-української школи, Метлинського та Шевченка й „Slavy Dčery“ Коляра. Вплив Метлинського на Шашкевича підкреслили й Дашкевич і проф. Студинський на сей уривок вірша „Побратимови“:

Аж тут і небаком буйний вітер повине,
Гостинець вже инший, от вже думку несе.
Несе й каже: сю ніч степами гуляв я,
Нагулявшись доволі, по могилах лягав я,
Будім то спочити, а то підслухати,
Як то стара бувальщина буде розмовляти...⁶⁾

¹⁾ Тамже, стор. 232.

²⁾ Ів. Созанський, До генези творчости М. Шашкевича („Записки Наукового Товариства“ ім. Шевченка, т. LXXIII, стор. 164).

³⁾ В. Коцовський, „Введенє“ до третього тому „Рускої бібліотеки“ І. Онішкевича, Львів, 1884, стор. XVIII.

⁴⁾ Н. П. Дашкевичъ, Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: „Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія“ („Отчетъ о двадцать-девяти-томъ присужденіи наградъ графа Уварова“), Петербургъ, 1888, стор. 131.

⁵⁾ Українське видання вийшло в Львові 1910 р. Перша редакція студії вийшла по польськи в 1896 р. в XXVII томі „Rozpraw Wydziału filologicznego“ краківської Академії й окремою відбиткою.

⁶⁾ Н. Дашкевичъ, op. cit. стор. 131, др. Кир. Студинський, Генеза поетичних творів Марк. Шашкевича, Львів, 1910, стор. 55. Окрім цього навів проф. Студинський інші уривки з слідями впливу Метлинського на стор. 56—57.

Цікаво, що видаючи перший раз друком сю поезію, додав Яків Головацький до згаданих кількох рядків нотку: „Кілька слідуючих стихів суть сочиненія Амвросія Могили“¹⁾. Під впливом Метлинського знайшла відгомін в поезії Маркіяна, про яку мова, народня пісня: „Ой, в полі могила з вітром говорила“²⁾. Вплив „Бандури“ Метлинського відбився на Шашкевичевім „Бандуристі“³⁾.

Не можу згодити ся з думками проф. Студинського про вплив Шевченкового „Кобзаря“ з 1840 р. на Шашкевичеві поетичні твори. На думку проф. Студинського на закінчення вірша „Побратимови“, а саме на апотеозу української пісні, яка поплине під небо:

Під небом, край сонця
Сонічком повисне:
І буде літати
І буде співати
І о рускій славі
Скрізь світу казати—

вплинув сей уступ „Перебенді“ від слів „А думка край світа на хмарах гуля“ до слів „І знову на небо“ й відомий чотиривірш з оди „До Основ'яненка“ про невмиручість нашої пісні⁴⁾. На мою думку з поезій Шевченка знав Шашкевич тільки се, що було в „Ластівці“⁵⁾. Значить можна говорити тільки про вплив Шевченкових поезій у „Ластівці“ на саму останню поетичну творчість Шашкевича.

Мою думку опираю на отсих спостереженнях. В бібліотеці „Народного Дому“ у Львові, куди переважно дістала ся бібліотека Якова Головацького, нема видання „Кобзаря“ з 1840 р. Для приготавлюваної хрестоматії нової української літератури поробив Яків Головацький виписки з „Чигиринського Кобзаря“ з 1844 р.; з сьогож „Кобзаря“ роблені і копії латинкою Вагилевича, який у листі з 1 липня 1846 р. удавав ся до Головацького по ріжні писання українських письменників у Росії, між иншим і

¹⁾ В ѣнокъ, часть первая, Відень, 1846, стор. 70.

²⁾ Др К. Студинський, Генеза, стор. 56.

³⁾ Тамже, стор. 64—65.

⁴⁾ Тамже, стор. 59.

⁵⁾ Тим самим не годжу ся з выводами проф. К. Студинського в статі „Коли вперше проявив ся вплив „Кобзаря“ Т. Шевченка, вид. в р. 1840, на руське письменство в Галичині?“ в фейлетонах „Руслана“ за 1897 р. чч. 51—52.

поезії Шевченка ¹⁾. Син Маркіяна Володимир вперше познайомився з Шевченковим „Кобзарем“ з примірника, позиченого в Богдана Дідицького, як про се оповів в своїй автобіографії.

Поки не знайдесться доказ, що „Кобзар“ з 1840 р. був загальним в руках галицьких Українців до часу смерті Шашкевича в 1843 р., можна говорити, що Шашкевич читав такі твори Шевченкової музи: Вітре буйний, Причинну, На вічну пам'ять Котляревському й першу главу „Гайдамаків“ з припискою: „Порадував нас торік Шевченко Кобзарем, а тепер знов написав поему *Гайдамаки*. Гарна штука, дуже гарна, така смашна, мовляв, як у спасівку та у жаркий день після обіда гарний кавун!— І їси і ще хочетця—і читаеш і не одірвешся. Отце вам для приміру з неї перва глава. А там дальше усе лучче й лучче. Штука, я вам скажу!“ ²⁾.

Як Шашкевичеву дорогу таку, а не иншу, рішили „Енеїда“ Котляревського й перша збірка Максимовича українських пісень, так пізнійше кожда літературна українська новість з Росії скріплювала його пересвідчення про доцільність обраного шляху й наповнювала його гірке життя щасливими хвилями одушевлення. В „Русалці Дністровій“ в вірші „Згадка“ він заспівав і про Ярослава, що добував слави над сим Дніпром, куди в його часах летіла тільки журна й тужна думка. В вірші „Побратимови, посилаючи єму пісні українські“ себто пересилаючи українські книжки своєму приятелеви Миколі Устияновичеві (здається в вірші Метлинського й Ластівку, яких скорого звороту жадав від Козловського) заспівав Шашкевич:

Оттак, Николаю, українські вірлята
І веселят душу й серце загіривають;
Оттак, Николаю, рускі соколята
То в голос, то зтиха матери співають.
Аж мило згадати, як то серце бет ся,
Коли з України руская пісенька
Так мило—солодко вколо серця вет ся,
Як коло милого дівка русявенька.
Так го обнимає, так до себе тисне,
Пригортає і любує
І голубит і цілує
І плеще і тішит

¹⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—1849, стор. 85.

²⁾ Ластівка, Петербург, 1841, стор. 371.

І медочком дишет,
Що трохи не скажеш: пусти мене, пісне! ¹⁾

В виді української пісні по обох боках кордону представлена духовна й культурно-національна єдність цілої України—Руси на всім її просторі. І ся символізована українська пісня завітчає себе при Чорнім морі, заграє весело на широких степах, змиєть ся і прибереть ся в водах Дніпра тай на легеньких крилах занесеть ся над Дністер; тоді сплесе, стрясе, злопотить крилами й полетить під небо, до сонця і заспіває цілому світу про українську славу.

III.

Працювати для культурної єдності українських земель по обох боках кордону прийшло ся в лекших обставинах, ніж Шашкевичеві, другому членові „трійці“, щирому помічникові Шашкевича за його життя і продовжателяви його думок і змагань через кілька літ по його смерті, яким був Яків Головацький. А працю його улекшували особисті і листовні зносини з українськими в Росії і великоруськими діячами слова. Познайомивши ся іще в гімназії з „Енеїдою“ Котляревського й виявляючи великий хист до книжки, Головацький зачав щадити гроші, щоби за них можна купити бажані книжки.

Одначе польські книгарі не радо спроваджували книжки, видані в Росії. З трудом намовив Головацький Міліковського замовити для нього „Історію Малороссія“ Бантиш-Каменського й „Енеїду“ Котляревського. По десятих місяцях прийшли книжки. Зрадів Головацький, але не на довго. Міліковський зажадав 29 золотих. Заплатив Головацький за книжки, але не одержав їх зараз. Вони помандрували в цензурний комітет, який по довгих ходженнях і прошеннях звернув їх Головацькому по півтора році. Іншим разом хотів замовити Головацький „Русскую историю“ Полевого, „Украинскія пѣсни“ Максимовича й „Запорожскую старину“ ²⁾ Срезневського, одначе Міліковський не хотів прийняти замовлення ³⁾. Перший збірник Максимовича знайшов ся в бібліотеці Оссолінських і Головацький переписав собі його.

¹⁾ Писання Маркіяна Шашкевича, стор. 18.

²⁾ В бібліотеці „Народного Дому“ у Львові є примірник „Запорожской Старини“ 1833 і 1834 р. з власноручною присвятою Срезневського Вуку Стефановичу Караджичу: Срезневський. 1841, фебр. 23. Вѣна.

³⁾ Литературный сборникъ, 1885, стор. 31.

Помічними при добуванні книжок, виданих у Росії, стали де-які вчені Росії, що відвідували Галичину та Львів. В повороті з Чехів до Росії заїхав до Львова 1835 р. в осени Михайло Погодін і зїхав ся тут з чотирма іншими російськими подорожними, між иншим і П. Кіреєвским. Довідавши ся від польських письменників про побут Погодіна у Львові, Вагилевич уже в марті 1836 р. зачав з ним переписку. В листах не рідко просив о присилку також українських книжок. В листі з 27 червня (9 липня) 1837 р, повідомляв Вагилевич Погодіна, що в приготовлюванім словарі,—яким заінтересував ся досить Погодін,—він задумав узяти під увагу приповідки, притчі і пісні, також Котляревського й Квітку¹⁾. В крузі розвідок про українську мову хотів присвятити відповідне місце новій українській літературі в Росії. Тому рад був одержати ще поему С. Ілюмовського „о великодушю і правді“, байки Гулака-Артемовського, Сватання, Марусю і другу книжку оповідань Квітки, п'яту й шесту пісню „Енеїди“ Котляревського, „Кобзаря“ і „Гайдамаки“ Шевченка, „Молодик“ І. Бецького, твори Сенельникова, Шпигопського й інші новіші²⁾.

В 1836 р. прислав Погодін до бібліотеки монастиря св. Онуфрія у Львові, якого ігумен Компаневич поміг йому звідти Львів і познайомив його з Василянською бібліотекою, коробку книжок вартости 1000 рублів³⁾. В цвітні 1841 р. прислав пачку книжок для Зубрицького, Вагилевича й Головацького. В „Москвитянинах“ за 1841 р. надрукував Погодін статтю Якова Головацького: „Великая хорватія или Галицко-Карпатская Русь“⁴⁾. Попри великоруські видання заосмотрював Вагилевича й українськими також Кіреєвский. Доказом того примірник приказок Гребінки в другім виданню з 1836 р., який одержав від нього Вагилевич в 1842 р.⁵⁾.

¹⁾ Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861). Съ предисловіемъ и примѣчаніями Нила Попова, Москва, 1879 р., стор. 633.

²⁾ Тамже, стор. 641.

³⁾ И. С. Свѣнцицкій, Матеріалы. стор. 142.

⁴⁾ Статя на таку тему, написана Зубрицьким для „Кіевлянина“, затратила ся з вини брідського книгаря Гартенштайна (Пор. Письма къ М. П. Погодину, стор. 552).

⁵⁾ Так стоїть у замітці самого Вагилевича на книжці. В 1866 р. дійшов сей примірник до рук В. Коцовського, що подав про се вістку в „Зорі“ за 1866 р., стор. 66—67. Пізнійше дістав ся сей примірник у

Першим із російських Українців ХІХ в., який наважав зносити з галицькими, був Плятон Лукашевич. В 1839 р. зустрінувся він у Львові з Яковом Головацьким. У вересні дня 26 написав до нього Лукашевич ось який лист, повний зневіри: Коли Данііл, король галицький, був в Переяславі? Ох, давно!.. Коли після Ондрусовського замирення писав Галичанин до Переяславця? Ніколи!... О Боже! великі суть вороги наші, положивші перст на наші уста... Кажете, що я вас забув, або що... На се скажу вам молодецьким виразом: „Гей, гей, голубе мій сивий, соколе ясний, кривний Русину, не питай мене, брате, чого мовчу. Мовчу, тугу маю, вже послідню: заходить наше сонце, на его я дивлюся, на его дивлюся, як воно сідає, на мене козака сіромаху свій луч пускаючи. Прощай, каже, сину, прощай, небораче, вже я тя покину, ізійдуть зороньки, ізійде місяченько, тебе освітять, да не пригріють!..¹⁾

Далі тішився, що галицькі Українці згадують російську Україну (Малу Русь) і козаків. Повіdomляв, що „по книжному письменному міру“ „чорт ма—нечого“, що Котляревський умер і Сава Чалий—„добре щось“. Послав де-які книжки, післав би й більше та, признавався Лукашевич, „да вже не хочу і очі звести на сі книги“. Просив успокоїти Зубрицького за Львівську літопись; за шість місяців надіався надрукувати її. Вкінці заявляв, що не може нічого ліпшого побажати, як щоб Галичане помічалися, себто переймалися західною культурою²⁾.

Основний тон цього листу, його песимізм, відомий уже з передмови Лукашевича до його петербурської збірки з 1836 р. п. з. „Малорусскія и Червонорусскія народныя думы и пѣсни“ без зазначення імені збирача й видавця. Книжка починається невеличким вступом, який у порівнянні з іншими тодішніми відзивами про українську народню поезію міг дивно вразити запалених збирачів української пісні, якими були члени Шашкевичевого гуртка. Відмінно від інших збирачів і критиків, що вихвалювали багатство й тонку красу українських народніх пі-

посідання д-ра Франка (Пор. замітку д-ра Франка на стор. 441 т. II „Життя і Слова“ за 1894 р. до статі Івана Заневича“ Остапа Терлецького п. з. „Літературні стремління галицьких Русинів від 1772 до 1872“.

¹⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 18.

²⁾ Тамже.

сень, Лукашевич малював цілком неподібний до прийнятого тоді образ їх стану в тодішній час. Він говорив про їх упадок, про-рокував близьку загибель їх, а свій збірничок уважав сими останками, які йому вдалося уратувати від загибелі. „Ми маємо вже два збірники українських пісень Срезневського й Максимовича,—писав він по великоруськи,—я уратував іще декілька народніх пісень і подав їх в отсїм зборі. Правдоподібно, се може їх останнє видання, взяте просто з України. Там народні пісні давно—давненько вже не існують; їх усіх замінили салдатськими або великоруськими піснями“. А далі стояло: „Переїдьте всю Україну здовж і поперек, а я ручу вам, що не почувєте ані одної національної пісні і т. д. ¹⁾).

Для моєї теми передусім цікава передмова до відділу галицько-українських пісень, які він узяв із збірника Вацлава Залеского. „Червоноруси,—каже він,—мимо безконечного свого чужоплемінного підданства, яке зносять з терпінням, заховують досі привязанне до свого роду та й імені, а консеквентно й до Росії. Україна, Малоросія є для їх серця обіцяною землею, куди лнуть їх гадки й думи. З якою дбалостю розпитує Галичанин приїзжого з Росії гостя про долю своїх братів Українців; радо ділить він з ним свій убогий стіл, щоби довідати ся щось нового про українських козаків. Хто подумав би, що галицький пастух знає значно більше дум про героїв України й її історію, ніж посивілий український козак. Він гордиться великими ділами російських Українців як своїми власними. Він гордиться їх щастем і успіхами й тужить у своїх прекрасних піснях „о пригоді козацькій“. Прочитайте з увагою галицькі пісні; в них, як молодий Червонорус хоче подобати ся своїм красавицям, говорить, що він „козак з України“ й козак „з роду“. В одній пісні описує мати своїй донці богатства України й її козаків, журить її, щоби вона не любила ворогів Поляків, „Ляхів“, а козаків; в иншій дівчина вмирає за любим її „козаченьком“; в третій жінка грозить своєму чоловікови, що покине його та піде „на Україну з дітьми на свободу“; в четвертій описують ся похори козака і т. д. ²⁾).

Найважнішими з українських пісень у Галичині на думку

¹⁾ А. Н. Пыпинъ, Історія русскої етнографії, томъ III. Этнографія малорусская, Петербург, стор. 140—141.

²⁾ Тамже, стор. 143.

Лукашевича суть українські думи, яких змістом є історія боротьби України з гнобителями. Про літературне відродження галицької України знав Лукашевич таке: „Я думаю,—писав він,—приємно буде для моїх читачів довідати ся, що у Львові і в Перемишлі кілька добрих уніятських отців, що не стидяють ся іще носити руського імени, задумали відродити в Галичині народне слово та в останнім часі завдяки підпорі австрійського правительства (sic) зявило ся кілька творів на українській мові“¹). Лукашевич жалував тільки, що в основу взято польську мову й перемиський говір, який найбільше втерпів від польонізмів, і висказував бажання, щоби галицькі письменники зішли ліпше до „простой рѣчи“—рідної мови²).

Рада Лукашевича була дуже розумна й на подібні теми міг він повести кореспонденцію з своїми галицькими знайомими. А між тим тон відповіді Лукашевича на лист Головацького, повний неоправданого песимістичного настрою, був найменше відповідний у кореспонденції з молодими охочими робітниками.

Згадка за Зубрицького в листі до Головацького й се таким способом, як „панови Зубрицькому скажіте“, свідчить, що Лукашевич познайомив ся особисто з Зубрицьким. Для надрукування у яким російським виданню зробив Головацький копію з Львівської літописи, яка тоді переходила ся в музею Ставропігійського Інституту, а на яку вказав саме Зубрицький.

Рівнож був знайомий з Лукашевичем і Іван Бірецький, що в листі до Якова Головацького в січні 1840 р. так схарактери-

¹) Погляд на народини української літератури в Галичині як на політичну інтригу австрійського правительства супроти Росії висловив і Пог'одін у „Второмъ донесеніи Министру Народнаго Просвѣщенія о путешествіи 1842 года, преимущественно въ отношеніи къ Словенамъ“ (пор. сему книгу великої праці М. Барсукова „Жизнь и труды М. П. Погодина“, Петербург, 1893, стор. 65). Цікава замітка Якова Головацького про Пог'одина й Лукашевича в статі „Zustände der Russinen in Galizien. Ein Wort zur Zeit. Von einem Russinen“ (Липськ, 1846). Стоїть там на стор. 21 (оклики і знаки питання і підчеркнення Головацького): Великорус пан Пог'одін висловлюєть ся про Українця Лук. ось як: Онъ почти помѣшанъ на любви къ Малороссіи и горько скорбѣлъ о состояніи козаковъ, которые лишаются теперь какихъ-то правъ своихъ, въ сравненіи съ прочими обывателями, чего я (Пог'одін) впрочемъ не выразумѣлъ порядочно, увѣренный, что единство (!) требуетъ иногда по необходимости тяжелыхъ жертвъ (!) вознаграждая (?) оныя своими годами.

²) А. Н. Пыпинъ, *op. cit.*, стор. 144.

зував його: „Лукашевич лише краснорічивий“. Бірецький був огірчений, що не приходили (може й обіцяні) українські книжки з Росії, як виходить з його слів в сім самім листі: „Може там де-що надийде для нас з Московщини.—дав би Біг, ждемо того, як каня дожджу, але відав нічого з того“¹⁾. Сього самого року в листопаді писав Бірецький до Головацького, що Лукашевич прислав йому Слово о полку Ігореві; вгадав, що найбільше він бажав мати. Згадував рівнож, що Погодін вислав книжки для Зубрицького²⁾.

Вагилевич удавав ся до Лукашевича за відомостями про українські діалекти в Росії³⁾. Найменше раз відповів Лукашевич на лист Вагилевича, бо з одного листу навів Вагилевич в листі до Головацького місце про Головацького, який перший написав до Лукашевича й на другий свій лист не одержав відповіді. „Я передъ нимъ остаюсь много виноватъ,—признавав ся Лукашевич,—не отвѣчавши на его письмо, но это не значитъ, чтобы я его позабылъ. Лѣтопись Львовская⁴⁾ хоронится у меня яко зѣница ока, а що не тиснена, то тѣмъ нічого не потеряно, дасть Богъ, выйдеть и може въ лучшу годину, я ще до неї другу (додам) и сукупо издамъ. Черезъ Шевченъка въ ноябрѣ отправлю въ Петербургъ въ цензуру“⁵⁾. Лист Вагилевича, в яким навів він сей уривок, походить з 9 листопада 1843 р.

Як виходить з сього уривку, то Лукашевич чотири роки пізнійше, як відписував Головацькому по українськи, відповідав Вагилевичеві по великоруськи. Подібне роздвоєння виступає і в другого російського Українця, Максимовича що не ввійшов в особисті, а тільки листовні зносини з Вагилевичем, Зубрицьким і Головацьким. Перший розпочав з ним кореспонденцію Вагилевич. Чи причинив ся до навязання сих зносин Погодін, чи своєрідна смілість талановитого фантаста була тут рішаюча, чи хто инший про се постарав ся, не маю даних рішити сю справу.

Три листи Вагилевича до Максимовича опублікував в 1912 р. В. Данілов в 4 зошиті „Русскаго Филологическаго Вѣстника“ п. з. Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу“ (стор.

¹⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 24.

²⁾ Тамже, стор. 46.

³⁾ Письма къ М. П. Погодину, стор. 641.

⁴⁾ Переданої собі копії таки не надрукував Лукашевич.

⁵⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 91—92.

407 — 416). Оригінали всіх трьох листів подарував автор бібліотеці Наукового Товариства ім Шевченка у Львові, що дає змогу мені користувати ся первісним жерелом. У першім з сих листів з 20 (7 ст. ст.) цвітня 1837 р. дякує Вагилевич Максимовичеві за „миленький поклін“, а саме за прислання розвідки про Слово про похід Ігоря. Прикро йому, що не може зриванжувати ся своїми літературними працями. Принайменше поділить ся з ним своїми поглядами на літературу. Підчеркнувши, що „ми єсмо Южно-русини“, заявляє Вагилевич, що ми всі зза Бескиду від Тиси, зпоза Сяну та по Серет разом „з братею нашою задніпровую складаємо едно существо“. Ніякі державні перегороди не в силі спинитилюбих течій спільного національного житя. Українці се „нарід непобідимий і повен слави“. Тільки свіжими силами молодніла Україна, дасть Бог, що колись по давньому відмолодіє. Нова українська література повинна відзеркалювати душевний розвій загалу народу. Заки повстане література, треба зібрати устну словесність, треба пізнати український нарід. Довершити сього може українська етнографія, про яку висловлює свої погляди. Далі переходить до початків української літератури в Галичині. Зачала ся вона граматиками, якими не вдоволений Вагилевич так, що „вельми сумний образ нашей починаючей се словесности“. Сам Вагилевич укладає „словарь южно-русского языка“, переложив Пісню про похід Ігоря, написав розвідку про Гуцулів і зібрав багато етнографічно-фольклорного матеріялу. Яків Головацький зібрав „народні приповідки“ й написав дещо про русько-славянські рукописи. Стрільбицький „в шпарких уломках“ вістить народнього поета. Нема засобів на заложенне гражданської друкарні у Львові. Ще минулого року літом відіслав Маркіян Шашкевич до Будапешту „Забавник“ себто „Русалку Дністровую“, де надрукували її. Одначе ся книжка ще не надійшла та й переповнена густо друкарськими похибками. Друковані за границею і на Угорщині книжки лежать по році і навіть більше в цензурі. А цензура дуже остра. Найгірше се, що в галицькій Україні нема иншого стану окрім попівського, „а хто не піп, так уже пропав для Руси“. Рідко деінде можна найти Українців, як по селах. Лучкай, Левицький, Лозинський, Блонський, Верещинський — „усе попове! Усе попове! І я на попа правю се“, писав Вагилевич.

Позбути ся сих перегород старають ся галицькі Українці навязаннем зносин з Шафариком, Погодіном, Колляром і Павло-

вичем. На жаль, прислані Погодіном книжки лежать у цензурі і, як кажуть, не вийдуть звідтам і за рік. Замовлена Головацьким книжка Снегірйова „Русскіе въ своихъ пословицахъ“ застрягла ще від осени. Може в будучности настануть ліпші часи для нашої словесности.

Просив Максимовича, якого на початку листу титулує „високоученим господином“, повідомити його, „які сūt нарічя на цілій Україні, понад Припеті і на обох побережах Дніпру і по инших околіх“. Богато ще мусить бути, „много розмаїтостей по Україні меже миром в поведінках та й в язиці“, як тільки подумати, скільки було набігів чужих народів на Україну. Потрібне се дуже для Вагилевича, коли буде писати в своїм словарі „о нарічех языка южно-русского“. „Пак також, просив далі, донесіте нам дащо о жизни словесній на рускім сівері та опроче на юзі; що писав і як Полевой? і які вийшли книги про Южно-Русь і в южно-рускім язyku, окремe Котляревського Енеїди і Квітки малоруских повістей: се нас вельми урадує“. Вкінці звертав ся Вагилевич ще з одним прошеннєм до Максимовича. В Будапешті давно вже лежить у цензурі його переклад Пісні про похід Ігоря. Тому, що перше мав під рукою тільки працю Пожарского, хоче поробити в своїм перекладі зміни й поправки. А що не бажає друкувати його ні у Львові кирилицею, ні здавати ся „на невіджі в южно-рускім“ у Будапешті, просив Максимовича переймати друк на себе. Одначе передтим треба би виляти нові букви: сербське џ дж, є је і ў. Тим і скінчив Вагилевич свій лист на яких три сторони дрібного друку вісімки.

В другім звiснiм листі до Максимовича з 17 серпня 1838 р. писав Вагилевич (розумієть ся, цитую нинішньою правописю): „Ваша приязнь ко мні душу мою наповнєє саме іскреними чувствами благодаренія. Перебачте, же оті чувства благодаренія я тепер ніяк не годен виявити, лише одною доброй хітью; дарма, ужеж нам не суджено иначе в нашей полу-мертвой жизни. Від, ото горка доля Галичя—Руси при глухі тишині, жеху і душевної невзгоди. У нас ніхто не дбає о просвіщеніє народное, але і ніхто не знає, що то є отчина і соотчичі. Бо де недоуки безглузді дурними стихами нудят і азбучніі колотники хулять, а опетъ де без средотечія все розтерзано і утло, скажіте, ци де може бути що гірче? Не є-ж тото явленіє темної доби середо-вікової? В таківских обстоятельствах часто приходит моєй голові до дуру. Лиш едная віра в будущее відродженіє ся кріпка і ціпка, она

ум возносит і наповняє сердце. Я дивлюся з славнов натхов за правду, неподвижений в вир теперішности, в її колот і распрю, готовий до борби і до пожертвованія ся. В таким стремленію се я росчев свої труди на поприщі ціле не уходженім і несправленім і байдуже, ци будут якії грядущіі“. Повідомляв Максимовича, що літом зібрав в жидачівськім і галицькім окрузі до сім десятков або й більше коляд, які задумував оголосити друком аж тоді, коли призбирає їх більше й придивить ся духови та змислови свята Коляди. „Пісні отії святочніє (sic) опріч красоти, різвости і щиросердія свого характеризуються символью“. Ся символіка улекшила йому зрозумінне Короледвірської рукописи й Пісні про похід Ігоря.

Далі подані деякі замітки до задуманого Максимовичевого видання Слова о полку Ігореві. Кінчить ся лист Вагилевича знову прошеннем до Максимовича. Максимович заявив перед Ліпінським, що має деякі рукописи покійника Ходаковського. Вагилевич уже давно повиписував собі, що було з його праць в польській мові. Недостає іще того, що було в „Сѣверномъ Архивѣ“, „Вѣстникѣ Украинскомъ“, „Сынѣ Отечества“, „Вѣстникѣ Европы“ й інших виданнях, також сього, що про Ходаковського написали Калайдович і Кеппен. Він рад був зібрати писання Ходаковського й видати їх, отож просив помочи Максимовича, яц рівнож повідомити, чи є які великоруські повір'я про упирів, вовкулаків, бо він займав ся славянського демонологією, а про Великорусь не знав нічого.

Найближший лист, про який є вістка, дав Вагилевич Зубрицькому, щоби вислав Максимовичеві. Було се 1841 р. Одначе Зубрицький не вважав потрібним висилати сього листу, характеризуючи його в листі до Максимовича з 13 січня 1841 р. ось як: „Вагилевичъ, странствує пѣшкомъ по дворахъ священниковъ въ краѣ, вездѣ открываєтъ Руны, Кумиры, Демоны и, чортъ знаєтъ, какія безмозглія имъ выдуманная небелицы, что я опасаюсь о его разумѣ. Онъ далъ мнѣ цѣлый листъ сего рода вздору для пересылки къ вамъ, но это не стоитъ издержекъ почтовыхъ и, можетъ быть, такое большое письмо не дошло бы рукъ вашихъ“¹⁾.

Як невідомо, де є листи Максимовича до Вагилевича, так листи Зубрицького, а як здаєть ся, і листи Якова Головацького до Максимовича переходять ся поки що неопубліковані в приватній колек-

¹⁾ В. Даниловъ, Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу („Русскій Филологическій Вѣстникъ“, 1912, № 4. стор. 409).

ції В. Данілова. Пять листів Максимовича до Зубрицького оголосив друком проф. К. Студинський у статі „З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840—1853)“, в „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“ т. XLIII (й особіною відбиткою). Перший з захованих листів є відповідю на лист Зубрицького з 1839 р. Тут писав Максимович 22 цвітня (ст. ст.) 1840 р.: „Скоро будетъ уже годъ, какъ я получилъ Ваше письмо, и только теперь на него отвѣчаю; причиною тому моя продолжительная тяжелая болѣзнь, помѣшавшая моимъ занятіямъ, остановившая мою кореспонденцію и заставляющая меня преждевременно оставить службу. Грустно мнѣ отъ этого, а дѣлать нѣчего!—Письмо Ваше для меня чрезвычайно было пріятно во всѣхъ отношеніяхъ,—и самый Рускій языкъ, ежечасно здѣсь слышимый, становится чѣмъ-то новымъ, болѣе внятнымъ и роднымъ, болѣе краснорѣчивымъ въ Вашихъ устахъ, чѣмъ подъ перомъ нашихъ премногихъ писателей. Хвала и честь Вамъ, что Вы его усвоили себѣ, не смотря на полвѣка жизни Вашей! Пишите ко мнѣ и другимъ Рускимъ, ради Бога, по-Руски, не повѣрите, какое это наслажденіе доставляетъ, хотя для Васъ—какъ Вы говорите—и труднѣе то,—чѣмъ писать по-Польски (польска мова—цуръ ей, пекъ ей—обрыдла и тутъ до ката нашому брату, южному Русину... нехай вона зтямится! Буде зъ неї и того, що Вы книжки на ей пишете, да друкуете)!..

Возрожденіе Руской Словесности в Червоной Руси есть явленіе утѣшительное: дай Богъ, чтобъ обстоятельства къ тому благоприятствовали и чтобы молодое Ваше духовенство не прекращало сего прекраснаго и достойнаго начинанія. На какомъ-бы ни писали языкѣ Галичане, все равно, лишь бы писали они о своей Руси; но молодому—нынѣшнему и будущему поколѣнію надо писать на своемъ родномъ языкѣ, подобно Нѣмцамъ, Французамъ, Чехамъ и всѣмъ почти другимъ націямъ. У насъ въ Имперіи Руской Рускимъ языкомъ сталъ Великорускій языкъ, которымъ и говоримъ и пишемъ и думаемъ, какъ языкомъ общимъ, живое употребленіе и въ Украинѣ (въ образованномъ класѣ народа) имѣющемъ. Потому, все, что у насъ пишется по-Малороссійски, есть нѣкоторымъ образомъ уже *искусственное* имѣющее интересъ областной только, какъ у Нѣмцевъ писанное на-Аллеманскомъ нарѣччіи. У насъ не можетъ быть *словесности на Южнорускомъ языкѣ*, а только могутъ быть и есть отдѣльныя на ономъ сочиненія—Котляревскаго, Квитки (Основьяненка), Гребенки и.

другихъ. Южнорускій языкъ у насъ есть уже какъ памятникъ только, изъ котораго можно обогащать Великорускій или по— преимуществу у насъ *Рускій* языкъ. Народныя Украинскія пѣсни и пословицы суть также только прекрасные памятники для словесности Руской. Но для Русиновъ Австрійской Имперіи живой языкъ—Южнорускій; пора языка Польскаго для нихъ давно прошла; пора Великорускаго языка для нихъ еще не наступила. Потому весьма желательно, чтобы они подобно Вамъ усвоили себѣ Великорускій языкъ; но Ваша Червоноруская словесность— по моему мнѣнію—должна быть на Вашемъ родномъ *Рускомъ* языкѣ т. е. на *Южнорускомъ*: и только въ Галиціи она можетъ быть на этомъ языкѣ. И потому для Вашихъ молодыхъ писателей наши народныя пѣсни должны быть не только какъ *памятники* прекрасные, но и какъ живые образцы языка Рускаго. Тамъ и формы уже готовыя для Галицкихъ стихотворцевъ; это хорошо поняли Головацкій, Вагилевичъ, Устіановичъ и Пашкевичъ и потому ихъ стихи читаю съ большимъ удовольствіемъ и сочувствіемъ, чѣмъ стихи Лѣвицкаго и прочихъ мнѣ извѣстныхъ, кои отъ своего народнаго отбиваются, а къ Великорускому не пристали и плаваютъ между ними на *искусственной* срединѣ, весьма не благопріятной ихъ поэзіи. Въ нашей Руской словесности была пора такой-же искусственности въ языкѣ; за то очень не многіе стихотворцы XVIII вѣка теперь читаются съ живымъ удовольствіемъ: *Кантемира Сатиры* писаны съ талантомъ; но по языку и несвойственной стихотворной формѣ ихъ почти непріятно уже читать и онѣ почти уже не читаются.

Гоголь пишетъ совершенно въ Малороссійскомъ духѣ, между тѣмъ пишетъ по Великорусски и лишь немногія слова Украинскія употребляетъ, а между тѣмъ читая его, кажется, читаемъ по-южноруски. Ваши молодые писатели должны писать чистымъ южнорускимъ языкомъ, какой представляется особенно въ пѣсняхъ и думахъ Украинскихъ и старинныхъ Червонорускихъ; а этотъ языкъ пополнять могутъ изъ *старинныхъ* письменныхъ памятниковъ Галицкихъ и Украинскихъ, гдѣ много есть словъ и оборотовъ,—а потомъ уже пополнительнымъ источникомъ пусть будетъ Великорускій языкъ, преимущественно передъ другими Словенскими. Для правописанія образцемъ долженъ быть—старинный способъ писанія южнорускій, приновренный къ народному языку надстрочнымъ знакомъ $\triangle$ (а не $\therefore$, ибо у Русскихъ ё, ѓ, ѣ=іо). Я предложилъ этотъ способъ въ 1827 году; многіе

оний одобрили; старинное употребленіе въ немъ сохранено. И я не вижу причины, для чего напримѣръ Вагилевичъ, упрекающій Лозинскаго за писаніе Польскими буквами, защищающій по справедливости нашу Рускую азбуку, самъ вопреки ей пишетъ не по-руски, изгоняетъ *ѣ, ѡ*, вмѣсто *ѣѣ* даже въ глаголахъ пишетъ *ѣѣ* и вводитъ Молдаванское *джа*, какъ будто недовольно ясно будетъ поставить *дж*; правописаніе его Русалки, признаться, очень дико и правописаніе Лѣвицкаго болѣе походить на Руское. Если эти расколы и разногласія будутъ продолжаться въ начинающейся словесности и не примутъ всѣ одного правописанія, то это замедлитъ успѣхъ. И у насъ Тредьяковскій хлопоталъ очень о нововведеніяхъ; пробовали изгонять буквы: *ѣ, ѡ*; Лажечниковъ издалъ недавно цѣлый романъ (Басурманъ), писанный, *какъ говорятъ* (напр. *маево, нашолъ* вмѣсто *моего, пошелъ*), какъ по-Украински пишутъ Харьковцы и Поляки (Польскими буквами); однако основою Великорускаго правописанія все таки осталось Церковнословенское правописаніе, изъ коего развилась и Великоруская и наша Южноруская письменность. Что хорошо Вагилевичъ сдѣлалъ, такъ это двоякое *ѣ* и употребленіе *ѣѣ* (только не *вездѣ*).

Прошу Васъ покорно передать мои мысли Вашимъ Львовскимъ писателямъ Рускимъ и поклониться отъ меня Вагилевичу, Головацкому, Устіановичу и всѣмъ имъ. Желаю имъ полного успѣха, Богъ да поможетъ имъ въ томъ!“ І до нихъ писавъ би Максимович, одначе не має сили; він терпів від двох літ на геморой і ревматизм, а десять літ не видів на праве око.

Далі писав Максимович: „Не знаю, получили ли Вы посланные мною Вамъ Описаніе Кіевософійскаго Собора ¹⁾ и мою 1 часть Истории древней Руской Словесности? Если Вамъ понадобится какая нибудь книга, пишите ко мнѣ и я охотно Вамъ буду высылать. Теперь посылаю Вамъ *Кіевлянина*, изданнаго въ 1840 году. Вотъ начало такого изданія, котораго назначеніе *Южная Русь* и коего Вы желали. Теперь посылаю только три экземпляра для Васъ, Вагилевича, Головацкаго; при оказіи пришлю больше. Если у Васъ есть какіе матеріалы, то одолжите меня присылкою ихъ для помѣщенія въ *Кіевлянинѣ*. Если можно къ Октябрю мѣсяцу, напишите мнѣ статью о *Львовѣ* (о началѣ его, о состояніи особенно въ 16 и 17 вѣкѣ, когда была Академія

¹⁾ Митрополита Евгенія.

тамъ,—о церквахъ замѣчательныхъ и проч.); хорошо бы составить и статью небольшую о *Галиціи* всей или *Австрійской Руси* Червоной и Карпатской (показавъ округи всѣ, границы ихъ, народонаселеніе, церковное состояніе, нарѣчія и проч.). Статьи Ваши будутъ очень занимательны и примутся у насъ съ удовольствіемъ большимъ и успѣхомъ. Пишите хоть на Польскомъ, я переведу ихъ на Рускій. Попросите Вагилевича, Головацкаго и другихъ однородцевъ моихъ быть моими сотрудниками и участвовать въ Кіевлянинѣ статьями о Червоной Руси. Хорошо, если бы къ Октябрю или Ноябрью что нибудь я получилъ для второй книжки Кіевлянина. Пусть и Галичане помогутъ Кіевлянину и въ немъ да отзывается ихъ голосъ“!

Просив вірної копії закінчення Івана Федорова до Львівського Апостола й копії його гербу. Всі „книги Рускія“ за р.р. 1839 і 1840 радив вислати через Міліковського. Тому, що Вагилевич займав ся багато мітологією, міг би написати статейку для „Кіевлянина“ „о дивахъ, вѣрованіе коимъ осталось въ Карпатахъ и было въ Украинѣ, какъ видно изъ пѣсни Игоревой“. Бажав мати також докладніші інформації про Старий Завіт, що в перекладі з єврейської мови переховував ся у львівській Василянській бібліотеці, як згадав про се Головацький. З часом хотів би одержати короткі описи Галича й інших Червонських городів подібним способом, як деякі описані в першій книжці „Кіевлянина“. „Все замѣчательное относительно Галицкой Руси, кінчив свій лист Максимович, будетъ у меня имѣть мѣсто, только Бога ради присылайте и пригласите къ тому другихъ. Если мнѣ поможетъ Богъ нынѣшнимъ лѣтомъ освободиться отъ моей болѣзни и стать на ноги (на ноги був так слабій, що більше двох років не виходив з дому), то я надѣюсь въ будущемъ году побывать у Васъ во Львовѣ и объѣхать всю Галицію! и даю въ этомъ себѣ обѣтъ“! ¹⁾).

Прочитавши повисший лист, уважав Головацький відповідним висловити Максимовичеві свої думки. Він з радістю прочитав лист, який подав йому „сей честний старецъ, а наш добрый

¹⁾ В додатку до статі проф. Студинського сей лист надрукований на стор. 25—29. Перший раз оголосив його друком Яків Головацький в другім випуску „Галичанина“ за 1863 р. на стор. 107—110 п. з. „Письмо о галицко-русской словесности Профессора Михаила Максимовича, писанное въ 1840 году изъ Кіева“.

Русин“ (Зубрицький), годив ся майже зовсім з увагами й пересторогами „для виключающей ся нашої словесности“, розумієть ся, що тикаєть ся галицької України. Видаванне „Кієвлянина“ вважав осередком умових зносин і розширення світла, від якого промінї, як надїяв ся, „і на галицких сусідів падатимуть“, Жалував, що до часу писання листу не дійшов іще до рук „Кієвлянина“, радо годив ся на участь у виданню, але не скорше може післати яку статю, як на жовтень або листопад. Зраджував перед Максимовичем і свої задушевні пляни: „Надїю ся,—писав він,—що дасть Біг, приде до ладу нове ізданіє пісень народних і збірник приповідок, однак ще наперед нічого сказати не хочу, бо нераз уже усиля мої і старунки обернули ся в нівощо, а все того через вороженьки наські і не наські, котрі нас так кругом обсіли і голови піднести не дадуть“. В кінці переслав свої записки про Старий Завіт у бібліотеці монастиря св. Онуфрія у Львові ²⁾).

Лист Головацького мав уже в руках Максимович, коли з датою 17 жовтня 1840 (ст. ст.) відписував Зубрицькому на його два листи. Дякував за статю, яка була в дорозі до нього від Зубрицького, інформував про своє здоров'є, висловив радість по причині одержання копії письма Константина Острожського, а просив вірно скопіювати два інші. Обіцяв по виході прислати Несторову Літопись. Проти готовости Зубрицького вислати Максимовичеві Біблію львівського видання, евентуально й інші львівські друки, не мав нічого Максимович. Передати сей дарунок матиме нагоду Зубрицький, бо через Львів буде переїздити Микола Надеждін. Просив шукати за стародруками: львівськими, київськими й інших українських городів, і додавав ближеше пояснення: „Я розумію не церковні книжки, тільки книжки наукового, історичного змісту й навіть найменші брошурки, хоч би складали ся з 4 сторін. Не повірите, яке в нас убожество на видання сього роду; наші предки не дбали про захованне старини, а час в кінці збирати її і саме в Києві. Представте собі, що тут приміром не можна ніде одержати ні граматики Мелетія Смотрицького, ні Лаврентія Зизанія, ні Лексикона Памви Беринди (перше видання); за дорогу ціну вспів я придбати гарний примірник другого видання сього Лексикона.

²⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція в літах 1835—49, стор. LIII—LIV.

Нема в нас приміром віршів Касіяна Саковича на похороні гетьмана Сагайдачного з 1622 року. Богато видавало ся в тутешнім краю, книжочок і брошурок з приводу унії і инших у польській мові і всі такі книжочки в церковнославянській і польській мові незвичайно важні та цікаві і ми з радістю купили би їх і потім передрукували, щоби не пропали для потомности. Тому спеціально прошенне маю до Вас збирати й добувати всі вище згадані книжки та листки“. Що не коштували би вони, готов був платити чистими грішми й висилати їх точно. Вірші Могильницького перечитав з вдовolenнем, але поміщенне їх у „Кієвлянина“ залежне від того, чи загалом буде поетична часть у книжці. В кінці дякував за письмо Головацькому й обіцявав при нагоді вислати йому українські книжки ³⁾.

До 7 грудня (ст. ст.) 1840 Максимович іще не одержав статі Зубрицького для „Кієвлянина“ ⁴⁾. Просив прислати йому вдруге й попросити Головацького переписати її на чисто ⁵⁾. Чотири місяці пізнійше 2 цвітня 1841 р. повідомляв Максимович, Зубрицького, що з Київa виїздить барон де Шодуар. Він буде у Львові і привезе декілька книжок. Несторову Літопись вишле Зубрицькому міністер просвіти на прошенне Максимовича. Друга книжка „Кієвлянина“ видрукована, але не вийшла ще з цензури та друкарні. Посилав поки що два свої виrivки з книги „о Червононорускихъ стихотвореніяхъ и правописаніи Малоросійскомъ“. Просив передати їх до перечитання молодим письменникам. В книжку ввійшли й письма Острожського й статя про Сагайдачного з приводу присланого Зубрицьким завітання сього симбірського шляхтича. Просив о дальші пошукування за даними про сю родину, доносив про пропаденне статі Зубрицького, про свій виїзд на село, де буде займатися народнми піснями та вдавав ся до Зубрицького з прошеннем о всякі документи, як можливе, о обіцяну статю, а також з прошеннем не тільки для „Кієвлянина“, але й для Київської Руси написати історію Львівського братства. Згадав за Головацького, Вагилевича, Устїяновича й Могильницького й піддав думку попросити Головацького, щоби

³⁾ Др К. Студинський, З кореспонденції Дениса Зубрицького, Львів, 1901, стор. 29—31.

⁴⁾ Було се географічно-статистичне описанне українського народа під австрійським правлінням. В дорозі до Київa статя мала затратити ся.

⁵⁾ Др К. Студинський, З кореспонденції Д. Зубрицького, стор. 32—33.

написав доповнення і продовження його статі про літературу Галицької України до половини 1841 р.¹⁾ В останнім відомім листі до Зубрицького з жовтня 1843 р. перепрошував Максимович за довгу аскетичну мовчанку з причини повного відосібнення від наукового світа. Тепер Максимович знову в Києві, окрім викладів на університеті зібрався видати свою збірку українських пісень, а потім возьметься і за „Кієвлянина“. В найблизше літо сподівався сповнити свою давню обіцянку й відвідати галицьку Україну. Більше інформацій про Київ скажуть вихованці тамошнього університету Верпатський і Рогович, вислані разом з двома товаришами в чужі краї для доповнення наукової освіти. Просив конче написати щось для „Кієвлянина“ й питав, чи не знайдесться у Львові який цікавий акт про Курбського або щось, що відносило би ся до київської землі²⁾.

Останній лист тільки переходить двома роками наперед часову границю одної друкованої статі Максимовича, яка служить дійсним доповненням думок, висловлених у першій відомій його листі до Дениса Зубрицького. В другій книжці „Кієвлянина“ з 1841 р. помістив Максимович на стор. 119—152 статтю „О стихотвореніяхъ червонорускихъ“. „З легкої руки Котляревського, починала ся стаття, автора перелицьованої Енеїди, Наталки Полтавки й прегарної пісні „Віють вітри, віють буйні“, що давно стала ся народньою, наша малоруська або південно-руська мова ввійшла успішно в літературну справу; а князь Цертелєв в добрий час промостив першу дорогу українським народнім пісням до дальшого їх ходу по славянським світі. У нас, передусім у минуле десятилітє, появилось ся значне число літературних творів віршом і прозою в українській (малоруській) мові. Між ними займають перше місце повісти Грицька Основяненка, знамениті що до свого укладу й по своїм живім зовсім народнім вислові“.

По таких вступі перейшов Максимович на другу протилежну Харкову границю України, щоби пригланути ся віршам, написаним галицькими Українцями й надрукованим в р.р. 1835—39 у Львові, Перемишлі, Відні і Будапешті. Спеціально для Києва дорога галицька Україна. Близька вона йому не тільки історичними споминами про тісну державну звязь, в якій була перед п'яти століттями, коли Карпатські гори підперли залізні полки

¹⁾ Тамже, стор. 33—35. .

²⁾ Тамже, стор. 35—36.

руських князів, не тільки довголітньою церковною злукою, але й спільними зносинами в справах віри та просвіти тоді, коли й Київ був під польським панованням, і переслідуваннями за православну віру, які перетерпіли українські землі в часах сього пановання. А хоч і тепер частина українських земель під австрійським володінням, „вона близька для Київа по їх народній, кривній спільности, бо корінний нарід Червоної Руси й тепер сей сам, що й був давнійше; така сама руська мова гомонить за Дністром, що й на Дніпрі; в сій самій мові лунає народня пісня Карпатськими горами й розлягаєть ся по українських степах і чорноморських берегах“. Імя Галичина нагадує в Київі і молитовне прошення в церкві до Творця за київського й галицького митрополита. Слова Максимовича про єдність галицької України з російською відбили ся, здаєть ся, і на „думі“ Пашкевича.

Усправедлививши сим способом появу своєї статі в „Кієвлянинѣ“, перейшов Максимович до інтелігенції галицької України—духовенства. Питомцями львівської семінарії і віденського конвікту при св. Варварі зложені вірші, що стали предметом статі Максимовича. Відмітив автор, що Осип Левицький познайомлений з великоруськими ліриками XVIII віку й до своїх віршів уводить часто рідну мітологію. Левицький переложив навіть Гетеву балладу про лісного царя, але проба не вдала ся йому. „Видно,—хибно розумував Максимович,—не час іще передавати німецьких поетів українською мовою“.

За то з приємністю побачив автор „самоцвітний поетичний проблеск“ у віршах Миколи Устияновича. Доказом сього його „Слеза на гробі“ Михайла Гарасевича з 1836 р., „лучшее перло Червоноруской лирической Музы“, яка веліла Максимовичеві привязувати велику вагу до поетичного таланту Устияновича.

Приємне вражіння зробили на автора й два вірші Антона Могильницького. Противно церковно-славянські вірші Стефана Семаша се „безвчасний цвіт, що відцвівши під зиму, виростає на нову весну вже плодовою травистою маківкою“. Звичайно подана більша або менша виписка з віршів для улекшення виробити собі думку про талант даного автора. Для характеристики Лисинецького вистарчили 8 (і то ліпших) рядків з його „Воззрѣнія страшилища“. „Важуючи Лисенецькому й усім його товаришам можливих успіхів на віршовім полі,—навязував до обильних виписок Максимович,—ми замітимо одно: чому на його „Воз-

зр'яню“ написано, що воно уложено українською мовою? Ні один Українець не назове сеї мови своєю, та се й не великоруська й не білоруська мова: се штучне накопичення славяноруських слів (Славянорусское словосочиненіє), яким сто літ тому писали наші великоруські віршеписці і через що їх твори постаріли ся перед часом; тому в наші часи не читають або з бідою читають навіть таких письменників, як Сумароков і Кантемір. Цікаво що до сього заглянути в співаник, виданий Новіковим. Кожда його часть починаєть ся сучасними романсами, а закінчуєть ся народніми великоруськими піснями: тепер сих штучних романсів не можна й читати, а нештучний, простий вислів народніх пісень і тепер прегарний. Інша пісня жис уже в народі два, три й більше століть, але її вислів не постарів ся і цвіте такою свіжістю, наче вона зложена в наші часи одним із найліпших поетів. Вартість народніх пісень признали вповні щойно в наше столітє, коли й літературна або письменна наша мова (розумієть ся, великоруська) так удосконалила ся через приближенне до живої, природної народньої великоруської мови, від якої так далекою була книжна мова великоруських письменників минулого віку. Тредяковский, що його вірші так не прегарні, називав народні пісні поганими; а тимчасом Пушкін найліпшим причепуренням (щегольством) для своїх незрівнаних поезій уважав народній вислів і дуже любив свої річи, написані в народнім смаку; а Мерзляков і барон Дельвіг здобули собі славу, наслідуючи народні пісні в своїх піснях, що з них деякі своїм ладом зробили ся народніми. Віковий досвід нашої великоруської поезії повинен стати лекцією для червоноруських письменників. Нехай вони уникають штучного накопичення слів і віршовання! Жива література в них може процвісти тільки в їх народній живій мові, нехай вони всі вичують ся її з народніх приповідок, приказок, казок і ще більше з малоруських пісень, особливо українських (себ-то російсько-українських), де народній вислів процвів з найбільшою силою і красою. Тим більше се подобає червоноруській музі, що відроджуєть ся в осередку славянського світа й саме в сю пору, коли майже всі Славяне пізнали цїну своєї народности й так горячо вхопили ся за неї“ (стор. 139—141).

Межи віршами галицької України вирізняв Максимович передусім „Русалку Дністровую“ з 1837 р. Приложив до неї слова, які висказав колись Попов з приводу першого Максимовичевого збірника українських пісень. „Если отечества дымъ намъ сладокъ

и приятень, то еще сладостѣе для насъ благоуханіе цвѣтовъ отечественныхъ"! „Русалка Дністровая“ дише й пахне своєю народністю і представляє собою уже не брошурку, а цілу книжку віршів і прози в українській мові. Розвідка Вагилевича про народні пісні написана з теплою любовою і знанням предмету.

В статі наведені в цілости з „Русалки“: „Мадей“ Вагилевича, „Два віночки“ Якова Головацького й „Веснівка“ Маркіяна Пашкевича. Поданий докладний зміст „Русалки“, а на вступне висилання „Русалки“ в світ, яке рівнож навів, відповів віршом Богдановича:

„Во всѣхъ ты, Душенька, нарядахъ хороша“!

Кінчить ся статя привітом з відродженнем української музи в Галичині і бажанням успішного, непереривного розвою і процвітання, „вдохновеній своенародныхъ, пѣснопѣній на самобытний ладъ“.

Одно не подобало ся Максимовичеві в „Русалці Дністровій“, а саме її правопись, що вже відоме з листу Максимовича до Зубрицького. В „Кієвлянинѣ“ оставив на боці справу правописи сього альманаха в самій статі про народження нової літератури в галицькій Україні, а за то виступив проти вживання *ѣ* замість *е*, пропускання *ъ*, писання *и* замість *ы*, а *ѣ* або *і* замість *и* в статі „О правописаніи малороссійскаго языка“ в сій самій книжці.

Максимовичеві докори Вагилевичеві за новації в правописи, хоч про них писав у листі до нього й Вагилевич, відносять ся властиво до Маркіяна Пашкевича, бо-ж його думки висловив у листі Вагилевич, і коли жадав сербського *и* для дж і подібних змін, й коли натякнув на непридатність латинської азбуки для українських книжок. Своє невдоволення правописю „Русалки“ висловив іще раз Максимович, а саме в „Начаткахъ русской филологіи“ в пятій статі „О древности полногласія въ славянской рѣчи“. „Найчуднійше видѣти викиненне *ъ*—писав він—з правописи української мови в „Русалці Дністровій“ (надрукованій у Буді 1837 р.), в якій так горячо боронить ся славянської азбуки супроти ложної гадки, що в українській мові треба й лїпше є писати латинськими буквами після польської правописи. Дивлячи ся на прогнанне *ъ* з сеї книжки, мимо волі повториш висказ: „духъ животворить, а письма убиваетъ“. Через латинські букви на думку Максимовича терпить іще й тепер багато західних Славян, як у своїм часі терпіли через них після свідoctва давнього чорноризця Храбра. Не треба з славянської і руської аз-

буки викидати без потреби того, що виплило з давньої природи славянських мов і що, освячене тисячлітнім уживанням, стало призвичаєною і нерозривною приналежністю славянського письменства ¹⁾).

Статя Максимовича в „Кієвлянинѣ“ про вірші дала нагоду Вагилевичеві написати лист, останній захований... „Я мав случай перечитати Ваш „Кієвлянинѣ“ із 1841 р.—починав Вагилевич,—де много воспоминаній о галицкій Руси. Жель лише, що Ви віт-далені, бо в близу много іначе бисте виділи. Зважайте от і мою орфографію, є оно розвита в слідство вчитуване се в наш отний язык“. Одначе стремління Максимовича йому подобало ся. По своїм силам рад би й Вагилевич допомогти йому в чім. Має навіть дві-три статі для нього, але не має через кого післати їх йому. Минулого року вислав дещо Максимовичеві через Зубрицького, а він байдуже, тому не хоче мати з ним ніяких зносин з богато причин, „опроче его лицемірія“. Аж як хто поїде, вишле через нього що з історії, етнографії, фільольогії то що, а Максимович пришле йому в заміну свої твори й видання в українській мові (прим. повісти Основяненка, думки Могили, писання Бодяньського, Гребінки, якого охрестив Хомою, й інші) Лист, писаний в січні 1842 р., дає о стільки важну дату, що можна з певністю припускати, що й Шашкевич знав статю Максимовича.

І Головацький, запрошений до співробітництва в „Кієвлянинѣ“, виготовляв статю „Южно-русскій языкъ, въ особенности Галицко-угорское нарѣчіе и его видоизмѣненія“. З значним розширенням і доповненням відчитав її Головацький (розумієть ся, по українськи) п. з. „Язык южно-русский і его нарѣчія“ на спільнім засіданню так званого зїзду „руських учених“ в 1848 р. і з деякими змінами видав друком 1849 р. п. з. „Розправа о язикі южно-руським і его нарѣчіях“. За матеріалом для „Кієвлянина“ питав в 1840 р. Головацький і Івана Бірецького ²⁾).

До повноти поглядів Максимовича на літературно-культурні справи галицької України недостає листів Максимовича до

¹⁾ Собрание сочинений. М. А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. Исторія словесности, Київ, 1880, стор. 85.

²⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 46. Бірецький тішив ся, що Максимович годив ся з ними що до польської мови (в листі до Зубрицького), дивував ся його пильности і терпеливости й бажав йому довголітнього здоров'я і витрівалости (Тамже).

Вагилевича й Головацького. Але вже й на підставі досї звісного матеріалу можна ствердити ось що. Додатні впливи Максимовича на разбудження кращого умового життя в галицькій Україні рівноважили ся з відемними. До додатних впливів треба зачислити заохочування до літературної і наукової праці, навіть піддавання тем (прим. тема історії львівського Ставропігійського братства Зубрицькому), рішуче твердження, що українська література й наука в Галичині може повстати тільки на українській мові, не в польській, ні великоруській. Релятивно відемним впливом можна вважати охолодження з боку Максимовича реформаторських правописних думок молодих галицьких культурних робітників. Коментар Головацького з 1863 р. до відомого листу Максимовича з 1840 р. дуже мало відповідає правді. Мусів Головацький зажмурити очі на весь свій запал, на всю свою працю до 1850 р., зігнорувати сучасний стан української літератури на російській Україні, коли хитро заслонював новий період свого життя, який був запереченням його діяльності перед 1850 р., ось якими словами: „уже 22 лѣтъ минуло послѣ написанія того письма. Премное измѣнилось отъ того времени. Многія желанія профессора Максимовича исполнились, чи други исполняются и якъ—ожидати надлежить. Многія положенія поставлены нимъ стоятъ незыблемы, получивши еще подкрѣпленіе новыми событиями, и достойны полного уважанія“ ¹⁾.

Наведеним словам Головацького протиставлю його-ж гадки з статі) „Zustände der Russinen in Gallizien,“ яку надрукував в 1846 р. у липськїм журналі Йордана, „Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft“. Тут зазначив Головацький, підписаний псевдонімно „Гаврило Русин“, що українська справа в Росії не стоїть так, як було би бажане. Українці в Росії, „мають мало надії на свою літературу й національність. Москвітизм заливає усе, а нарікання на обмеження прав Українців є надзвичайно часті. Як дуже сильно ширить ся москвітизм коштом українства, про се треба порівняти слова українських письменників, прим. передмову до „Думок, пісень та ще дечого“ (Харків, 1839) Могили або „Малороссійскихъ и червонорусскихъ думъ и пѣсней“ (Петербург, 1836), де між иншим стоїть, що

¹⁾ Я. Головацький, Письмо о галицко-русской словесности Профессора Михайла Максимовича, писаное въ 1840 году изъ Кіева (Галичина), литературный сборникъ, кн. I, в. II, Львів, 1863, стор. 113).

москвітизм так сильно загніздив ся в народі, „що український хлопець за ніяку ціну в світі не співатиме *хлопської* (української пісні“!—Централістичне російське правительство мусить глядіти косими очима на народження української літератури, бо українські твори виходять по більшій часті анонімно або псевдонімно, прим. Основяненко. Довгоносенко, Галка, Могила і т. д. Отже ціла надія української національності й літератури на Австрії, що хоронить і стереже кожної національності. Се відчувають дуже добре Українці з ширшим кругозором. Австрія могла би через підпомагання української літератури (в Галичині) впливати також на російську Україну, як впливає на Сербію, Боснію і т. д. через своїх угорських Сербів, вона могла би ще знайти симпатії в російській Україні. Про попирання української національності під політичним оглядом, про її вплив на російську Україну написав перед кількома літами єпископ Г. Яхмович розвідку для урядового ужитку, яка несподівано дістала ся нам в руки й, як здаєть ся, цілком попала в забуте“. Тільки шляхта й дідиці можуть багато обіцувати собі по Росії, а „українські селяне (в Галичині) знають се добре, як поводить ся російським підданям; подорожні, збігці оповідають їм вистарчаючо, що вони не можуть нічого обіцувати собі з боку російського правительства“ ¹⁾.

IV.

Просто ідилічний характер мають зносини Ізмаїла Срезневского з галицькими Українцями. Молодого дослідника не могли не принадажувати поетичні думи, музикальні пісні, цікава й мало досліджена історія України й багатство захованої в народі живої старини, одначе він до того всього відносив ся як обсерватор і дослідник, а не як патріот-Українець ²⁾. Тим більше приємно вражає се тепло, з яким відніс ся Срезневский до галицьких Українців, з якими познайомив ся.

Приготовляючи ся до катедри славістики, відбув Срезневский в рр. 1839 — 1842 наукову подорож по Славянщині. Першим з галицьких Українців, з яким в часі сеї подорожи стріву ся Срезневский, був Іван Головацький, що перебував тоді на студіях у Відні. Оба познайомили ся з початком 1842 р. У від-

¹⁾ Zustände der Russinen, стор. 21.

²⁾ Вс. Срезневский, Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго. 1831—1839 (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1880, січень, стор. 3).

повідь на повитанне з Великоднем написав Іван Головацький 29 цвітня перший лист до Срезневского, що перебував тоді в Словаків. „А Вам, Біг заплать, Паноньку, за сердечну Вашу память і витане—писав Головацький. Я також завсіди згадую і ніколи, док життя мого, не позабуду тих хвиль, що-м із Вами переседів, перебесідовав тутки;—якось мені й мило і гарно було із Вами у купці тай на серці полегшало, і за свою журбу нераз чоловік забував, слухаючи Ваших розговорів о Русинах — о Словенах; і дуже-дуже мені було тяжке припало, що не міг-єм хоч би раз ще побачитись, попрощатись із Вами,—а ниньки ще мені тяжше та важче на душі, скоро на ум насунеть ся гадка, що Ви повертаєте домів, що небавком вже там до нашої прибудете Матусі, що прохожуючись рідними-наними царинами та закутками, налюбуетесь доволі й видком і чутком, а наситите душу тим чувствієм, котрого мені не лъзя на чужині ні подумати,—так де ще вживати! Щож? коли „годі колоду через пень валити!“—а мовляв той: „чим далі в лїс, тим більше дров“, а я б' сказав собі: „чим далш, тим білш—лиха на мою голову“,—Але, Господи! все то твоя воленька святая! От! скажете—розписав ся—ні кінця, ні путя,—все одну думку думає та мов ось той чумає у пісни на долю безневинно нарікає, а о нічим і не дбає, своєї волі не має, а мож'помалу і за свійню забуває.—Але ні; не все то й правда, що у книжці пише, ані все, що на весілю ладкають.—Так ось гляньте лишень, коли воля Ваша честна, та послушайте, може де що і я Вам розкажу за свійню, хоч і сам на чужині пропадаю та мов тая билинонька у чужім полі вяну та погибаю, на недолю безневинно нарікаю, своєї волі не маю, а все одну думку думаю:

Ой, десь над Дунаєм в далекій чужині

Зійшли ся було люде сусідні:

—Помагай Біг!—„Здоровле всі(й) вашій дружині;

А як собі живете?“—„Ми бідні!—

„А звідки?“—Знад Дніпра.—„Я з низького Буга—

І в нас та повість самая:

Вже годі на світї, ні коси, ні плуга,

Присїла нас нужда гіркая!!!“—

Такую си бесїду мали краєне,

Пізнавши ся серцем, душею!

І тужно один к небесам си погляне,

А сплакне зірниця слїзнов краплею!

Аж ось! залепотить сивенька голубка,

На землю ось із неба спускає;

Надула пірце зо срібного чубка
 І людям словами гукає:
 — „Одна-м я вас мати родила,
 Однії давала груди вам ссати:
 Протеж але доля відцвила,
 Що діти не вмілись за руку держати.
 Ой, вяне і листе, сохне і гиля,
 Скоро-сь розлучить з корінними пнями:
 Чи нині нас нужда йще не навчила,
 Любитись, годитись з ріднею з братами? 1)

Крізь високопарні слова Головацького все таки наглядно пробиваєть ся се сильне вражінне, яке зробив на нього Срезневський. В листі з 10 черня 1842 р. до брата Якова поздоровлював він Срезневского й кланяв ся йому, як що приїхав уже до Львова. Писав, що має відслати Срезневському „кілька книжок малоруских“, і zarazом при тім напише йому кілька казок і приповідок українських і польських, які тільки зможе придбати межі краями в Відні 2) І ще пізнійше в 1846 р., пересилаючи Срезневському першу часть „Вінка“, дякував йому в залученім листі за всі науки, які глибоко вкопали ся, вросли в його душу та невідступними, незабутніми товаришами й керівцями остануть у його змаганнях; вони викликали його діяльність, вони одушевили ідею Славянства. Згадану книжку й кілька рукописних своїх віршів передав через Євещького. Думав, що Срезневський скорійш знайде для них спокійний куток, а може й для самого Івана Головацького. 3)

В липні 1842 р. приїхав Срезневський до Ужгорода, де познайомив ся з єпископом Василем Поповичем і „настоящимъ хохломъ“ граматиком Михайлом Лучкаєм. В дорозі до Галичини задержав ся по одному дневи в Мукачеві і Верецьку, а потім на Сколе і Стрий заїхав до Львова (19 липня) і прожив тут 19 днів. Урядник — Чех запознайомив його з Яковом Головацьким, Вагилевичем, Зубрицьким, Осипом Левицьким, якого добре пізнав Срезневський як „плохого грамотѣя, хотя и написалъ грамматику“ та з деякими Поляками 4). До Якова Головацького звернув ся Срезневський перед тим і за інформаціями. Інтересний уривок

1) И. С. Свѣнцицкій, Матеріали, стор. 163—165.

2) Д-р К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 63.

3) И. С. Свѣнцицкій, Матеріали, стор. 170—171.

4) И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ, стор. 71.

його листу задержав ся межі кореспонденцією Головацького, цікавий мовою і змістом. „Обходячи наш далеко широкий світ, щоб пізнати мову і звичаї люду і все, що нам позостало ся від старого часу,—писав Срезневский,—надоумив я будучим літом завернути й до Галицьких Русинів. Зібрати ся недовго, шляхи биті, а де шляха немає, найдеть ся й добрий чоловік, що проведець; але преце Галицькая земля дуже велика, всього не обійдеш, дещо й минеш, а дещо і далеко від себе залишиш. Для того я би й просив, коли пан буде ласкав, наперед мені казати, що я мушу обійти, а що могу й минути, але так, щоб я сам своїма ушима й очима мог визнати.

1. Як Руський люд в Галиції говорить і як де змінив свою стару мову і як де задержав у мові строго те, що в інших місцях вже не чуєть ся.

2. Як Руський люд в Галиції живе, як де змінив свій старий бит і як де задержав у йому те, чого в інших місцях вже нема.

Впять я чув, що в Галиції, як усюди, де живе Руський народ, багацько є городищ, а може й могил; так ото я би просив Пана указати мені, де їх найбільш і які з них описані і які ще ні“.

В кінці просив вказати йому, в кого міг би задержати ся на нічліг, „щоб було з ким і поговорити о народі, його мові і звичаях“¹⁾. Подати можливо докладні бажані інформації ніхто инший не міг краще ніж Яків Головацький, що пішки відбув дві подорожі по території австрійської України. Вислідом побуту Срезневского на українській території в Галичині була стаття Срезневского про умовий рух і стан австрійської України в 37 томі „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ з 1843 р.²⁾

Сильне вражіння зробив Срезневский також на Якова Головацького. Про його працю і змагання довідав ся Срезневский у

¹⁾ Д-р К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 21—22.

²⁾ Заголовок статі „Донесенія ад'юнкть-профессора Срезневскаго г. министру народнаго просвѣщенія“ (стор. 45—74). Цікаві тут замітки Срезневского що до мови австрійських Українців й вістки про їх видавничий рух. Від Головацького одержав Срезневский виписки з рукописей, що були власністю Шашкевича (стор. 63—64). При описанню галицько-українських говорів користав з помочи Головацького й Вагилевича (стор. 68).

Відні від Івана Головацького, а в Празі від Шафарика й Ганки. Також перечитав Срезневский, заки стрінув ся особисто з Яковом Головацьким, його статі про подорож по галицькій і угорській Русі, які в перекладі Запа друкували ся в „Časopis—Českého Museum“ за 1841 і 1842 р, Срезневский був дуже сердечний і приязний для Головацького; з його розмов навчив ся багато Головацький; вияснив собі багато питань дотно Росії, української літератури в Росії і загалом славянської справи. Йому показав Головацький свій збірник народніх пісень і одержав пораду від нього передати його Бодянському, що знайде спосіб надрукувати його ¹⁾. Свідомством вражіння Срезневского на Головацького може послужити і вірш Головацького, присвячений бажаному гостеві:

Руський з руським повстрічав ся,
 Руський з руським повитав ся—
 Хоть з далекої України,
 Хоть з далекої родини,
 Вже один другому брат!—
 Ізв'яжім ся, рідні діти,
 Час вже, нам відмолодніти!
 Свою пісню заспіваймо,
 Своєю сили добуваймо,
 Та все піде в лад! ²⁾.

В 1844 р. переслав Головацький Срезневському 8 серпня (27 липня) „жаданіі приповідки, витовковані коротенько“ й дякував за одержані книжки: Українські балляди, Запорожскую Старину, Думки Могили, Наталку Полтавку, О предметъ и элементахъ статистики ³⁾. Дісертації Костомарова, про яку писав Срезневский, Головацький не одержав ⁴⁾. Дальші слова листу вказують на літературно-наукові інтереси обох кореспондуючих: „Матеріалів до історії“ Хмельницького у мене нема; если кто їх

¹⁾ Литературный сборникъ, 1886, стор. 198.

²⁾ И. С. Свѣнцицкій, Матеріали, стор. 172.

³⁾ Тодіж одержав ще Головацький такі українські книжки через Запа: Наскї українські казки й Вітку (Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 99).

⁴⁾ Головацький мав на думці працю „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи“, що при її писанню користав Костомаров дуже часто з збірника „Пісень колядних“ Івана Бірецького, одержаного Срезневским в літі 1842 р. (И. С. Свѣнцицкій, Матеріали, стор. 192). За колядки одержав Бірецький від Срезневского по примірнику українських видань.

має, то певно пан Зубрицкий, до него прошу удати ся. Недавно писав мені Далибор, що дістав від Вас лист, у котрім жадаєте записків к стати жизни народа южно-руського. Не мале то завданє—поле широке. Найшло би ся і у мене дещо, та не знаю, з якого кінця починати, не знаю, чого Вам іменно треба і в якій барві, яким способом.—Не споминаєте ні слова за грамоти і пісні, котрі я єще із початку 1843 года одним Чехом (Гавлічком), їдучим до Москви, переслав. Знать не получилисте?“ Коли в людей нові книжки рахують ся сотнями й тисячами, Головацький інформував про нужденний видавничий рух у галицькій Україні. Найцікавіша з сих вісток, що „Марусю Основьяненкову не дозволила цензура не про содержаніє єї, як про правописаніє та українскіє слова (!!!!) ¹⁾ нам непонятні“ ²⁾. Срезневському передав також Головацький зібрані в Галичині і північно—східній Угорщині матеріяли до словаря української мови ³⁾.

Про настрої Вагилевича при стрічі з Срезневским говорить пропамятна записка Вагилевича, присвячена Срезневському: „Витай і прощай, гостю далекосторонний. Весело на сердци, що все, що в моїй душі кипіло і сіяло, я перед Тобов сповів ся. А в душі моїй тільки їдко, серпе горит і груди болит. Щож я в землі своїх предків чуженець, обдертий і обсміяний; за те, що м вилелівав у внутрі гадку, що я сокіл, і яко сокіл гордо взніс вічі, читав минувше і настоящее. Отжеж я чужинець на своєї землі, усвечений кістями пречестних предків, приймав Тебе, гостю—брате. Старина минула, лев і гавка спет сном неприбудимим і сли приснит їм се о Києві, о борбі з поганими за вітчину, за віру, то сон такий мутний, що і годі розібрати. З Богом, брате, їдь здоров в обнєтя родителів і побратимів, учи молодець так, як Ти, гадати, думати. Чей з гадок і думок колись зійде світ, а за ним житя велике. А то утіха Тобі, а дай, Боже, коби і мині, тужити в пітьмі за світом. Їдь, брате, і де-коли припімни собі о мині так; як о Тобі завжди буду споминати“. Записка має дату 28 (16) липня 1842 р. ⁴⁾.

Срезневському передав Вагилевич до видрукування кілька своїх статей, а саме: Монастир Скит, Похорони, Сватьба у Словен, Меч Бужский і Караїти в Галичі ⁵⁾. Не одержавши вістки,

¹⁾ Оклики Головацького.

²⁾ И. С. Свѣнцицкій, Матеріали, стор. 172—174.

³⁾ Тамже, стор. 197.

⁴⁾ Тамже, стор. 174—175.

⁵⁾ Письма къ М. П. Погодину, стор. 641.

як стоїть справа з сими статтями, Вагилевич два роки не писав до Срезневського. Аж в кінці, як сам признав ся в листі з 1844 р., не видержав і попросив о зворот своїх статей (окрім статі про Скит) хочби навіть поштою ¹⁾. Срезневський відповів приязним листом, на який Вагилевич довго не відписував, бо зайшли несподівані перешкоди, що зробили його нездібним до всякої роботи. Видно, Срезневський порадив Вагилевичеві вдати ся до Бодяньського в справі друку статей, коли Вагилевич повідомляв Срезневського, що писав до Бодяньського. Все таки просив прислати автографи для доповнень. В разі успіху його граматики просив Срезневського постарати ся о перекладця на великоруську мову; в кождім разі передати по одному примірникови її Максимовичеві, Костомарову й Метлинському „для побратимства“. В розвідках про українську мову задумував подати Вагилевич і історію літератури, до чого недоставало йому між иншим писань Артемовського, Шевченка, Сенельникова, Шпигоцького й Бецького ²⁾. Поздоровлював Лукашевича, Могилу й Галку; доказ, що читав їх писання ³⁾.

В листі Срезневського до Вагилевича було прошення також до Головацького післати йому, які тільки має „записки к стати жизни народа южно-русского“. Сам обіцяв післати, що зможе, про чарівниці, Купала, гаївки й доповнення до статі про похорон і весілля і се в перших днях липня 1844 р. ⁴⁾.

Зубрицький вислав Срезневському рукопис Шашкевичевого перекладу „Короледвірської рукописи“. Здогадувати ся сього можна на підставі ось чого. В рукописи—автографі 28 кінцевих стрічок писані рукою Якова Головацького. Своєю рукою зазначив Зубрицький у польській мові, поки сягає почерк Шашкевича, а де починаєть ся Головацького ⁵⁾.

¹⁾ И. С. Свѣнцицкій, Матеріали, стор. 180.

²⁾ Тамже, стор. 175—176.

³⁾ Тамже, стор. 179.

⁴⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49 стор. 126. Давнішими етнографічними матеріалами й замітками Вагилевича покористував ся Срезневський у своїх доповненнях до статі Сементовського „Замѣчанія о праздникахъ у Малороссіянъ“ в „Маякъ“ за 1843 р. (Пор. И. С. Свѣнцицкій, Матеріали, стор. 181).

⁵⁾ Думка Драгоманова, що „Срезневський нарадив Шашкевичеві переложити на малоруську мову з старочеської „Короледворськую Рукопись“ і „Суд Любуші“ та що „Шашкевич послухавсь ради і одіслав перевод цей Срезневському“—се здаєть ся, здогад, не опертий на ніяких документах (Пор. Галицько-руське письменство, Львів, 1876, стор. 11).

Тимчасом студії Срезневського й заняття приймали означений характер і їм він віддав ся з таким запалом і посвятою, що не мав часу сповнювати орудок (нераз і доскульних) галицьких знайомих. Тому й перервала ся кореспонденція з ними в 1844 р.

Для Головацького заступив Срезневського вповні як доставця українських і інших книжок, виданих у Росії, новий учений Росії, що навязав листовні зносини з ним, також славист Осип Бодянський, з яким вязали Головацького й деякі спільні наукові інтереси. Відвідати галицьку Україну мав замір ще в осені 1837 р., але по причині чуми в Одесі мусів би був перед віздом у границі Галичини відбути двотижневу кварантину, тому поїхав на Варшаву до Праги. Пізнійше задумував поїхати в Галичину разом із Срезневским в 1842 р., але й сей плян не вдав ся. Мимо сього ввійшов Бодянський як секретар московського „Общества Истории и Древностей“ в живі зносини з Зубрицьким і Яковом Головацьким. З Зубрицьким зносив ся Бодянський в справі його праці „Критико-историческая повѣсть Червоной Руси“, яку Бодянський переложив з польської мови й надрукував у „Чтеніяхъ“. Співробітництво Зубрицького в „Чтеніяхъ“ в рр. 1845—1848 певно попереджала переписка між обома ¹⁾,

Головацький навязав кореспонденцію з Бодянським передусім з приводу приготованої до видання збірки пісень. По замкненню поліцією „Русалки Дністрової“ він стратив всяку надію на видання свого збірника пісень і задумав передати його Бодянському як знавцеві й аматорові народньої поезії“, що й радив йому Срезневський. Коли Бодянський не міг вступити до Львова, Головацький переслав йому свою рукопись, яку Бодянський предложив московському „Обществу Истории и Древностей Россійскихъ“ до надрукування. На скільки пригадував собі пізнійше, в первіснім манускрипті був повний перший том пізнішого видання з передмовою, як надрукована в „Чтеніяхъ“ за 1863 р., а також з половина другого тому. Друга половина другого тому з додатком, цілий третій і четвертий том і всі статі і замітки, надруковані в „Чтеніяхъ“ і в відбитках із першого й четвертого тому, як і етнографічну карту й знімки народніх типів і костюмів, доставив Головацький пізнійше. На гонорар приобіцяв

¹⁾ И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ, стор. 70. Про один лист Бодянського до Зубрицького згадуєть ся в листі Зубрицького до Головацького з 14 лютого 1848 р. (Пор. Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 217).

Бодянський Головацькому 800 примірників відбиток, але зажадав від нього, щоби до виходу збірника з друку не друкував ні пісень за границею, ні статей про них, а саме видання здав на Бодянського. Окрім того Бодянський приобіцяв присилати Головацькому щорічно книжки, видані в Росії, на дану суму, купуючи їх по антикварській ціні¹⁾.

Поки не опублікована кореспонденція Бодянського й Головацького, треба заступати її іншими, хочби скупими вістками. Про листування Головацького з Бодянським згадується в листах Запа до Головацького. В перших місяцях 1843 р. переслав Бодянський через Дворжака Головацькому свої „Наські українські казки“²⁾. В грудні того самого року повідомляв Зап Головацького, що Бодянський просить його о 10 народніх пісень і 10 літературних творів, що потрібні йому для христоматій, які виготовляє. При пересилці нехай напише Головацький в листі, які книжки має післати йому за се³⁾. В лютім 1844 р. доносив, що Бодянський задумав таки видати повну збірку українських пісень. Все, що вже надруковано, передрукує, а свою збірку доповнить. Щоби була ще повнійшою, тішив би ся, як Головацький відступив би йому свою збірку. Годить ся дати за неї книжок на 200—300 рублів, яких буде бажати. При кожній пісні зазначить, що походить з збірки Головацького, а Головацький сам може друкувати їх собі в Австрії, коли, де й кілька разів схоче. Його виданню ніщо не пошкодить, що пісні будуть надруковані і в збірці Бодянського, бо ся збірка буде дорога й тяжко буде її одержати в Австрії. Від себе додавав Зап, що як збірка Головацького богата й помітна, Бодянський дасть і більше. Найліпше буде, як Головацький сам напише свою думку щиро або Бодянському або Запови, кілька має більших недрукованих пісень, кілька малих (коломийок), кілька варіантів, загалом зінвентаризованне своєї збірки й під якими умовами пристав би на се⁴⁾. При сім познайомить ся і з Бодянським, що не вийде йому на шкоду, бо се „horliwý Slowan a horliwý Malorus“. Він уже два рази післав Головацькому свої твори. Листу Головацького до Бо-

¹⁾ Як. Головацький, Замѣтки и дополненія, стор. 44.

²⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 76.

³⁾ Тамже, стор. 93 і 100.

⁴⁾ В скобках додавав не без гумору, щоби не пішов слідами Вагилевича, який хотів піти Москви від Погодаїна за коляди.

дяньського тому не віддав Зап досі на почту, бо думає, що може що иншого напише Головацький, отже жде на відповідь ¹⁾. В цвітні пересилав лист Срезневського до Головацького й повідомляв, що лист з піснями відіслав Бодянському, та zarazом заявив, що Головацький згодився відступити Бодянському цілу свою збірку ²⁾. Бодянський знову обіцяв відразу вислати за се через Прагу книжок на ціну 400 рублів, але від Праги кошти пересилки оплатить сам Головацький. Числити буде йому антикварніні ціни. Зап думав, що вірити Бодянському можна, хоч він хитрий „jako všichni Rusové“. Небавком приїде до Галичини. Тепер додав нову умову, щоби Головацький не видав скорше своєї збірки, ніж Бодянський. Зап був сеї гадки, що Головацький може пристати на се, а дещо підвишити ціну або вимовити собі якесь число примірників збірки Бодянського. Се дораджував йому від себе. Пісні нехай пішли Шафарикови до Праги ³⁾.

В вересні 1844 р. переслав Зап Головацькому лист від Бодянського та два примірники водевілю Котляревського „Москаль Чарівник“ і один розвідки Костомарова про історичне значінне народніх пісень від Срезневського ⁴⁾. В червні 1845 р. писав уже Зап з свого родинного міста Праги (досі зі Львова, де був урядником) до Головацького й повідомляв його, що для нього прислав Бодянський 129 томів книжок, між иншими змістом або формою українські: „Історію Малої Росії“ Бантиш-Каменського, Енеїду Котляревського, його-ж Наталку-Полтавку, „Історію Малоросії“ Маркевича, Циганку Шолопутняву Довгоносенка, „Дворянські Выборы“ Квітки, Тризну й Гамалію Шевченка, „Історію древней русской словесности“ Максимовича, Наські українські казки Бодянського, два примірники Чарів Кирила Тополі ⁵⁾.

В лютім 1846 р. була збірка пісень Головацького вже в Празі в Запа, що ждав доброї нагоди переслати її Бодянському до Москви. Обіцяв з матичними книжками (чеської Матиці) вислати Головацькому нову посилку книжок від Бодянського (20 заголовків), між иншим: Чигиринського Кобзаря і Гайдамаки з 1844 р., „Критико-историческую повесть временных лѣтъ Червоной или Галицкой Руси“ Зубрицького. Заразом не скривав

¹⁾ Др. К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49 стор. 120—121.

²⁾ Тамже, стор. 122. ³⁾ Тамже, стор. 125. ⁴⁾ Тамже, стор. 128. ⁵⁾ Тамже, стор. 150—151.

опинії Шафарика про Бодянського, „že to je člověk hrozně mnoho zařínající, a nic do konce nepřivedící“. Велика шкода ждати на його видання пісень, а Шафарик кладе Головацькому на серце, щоби сам як найскорше постарався о видання усього того, що має, і своїх скарбів не здержував перед світом. Кожний рік зволікання у сій справі є великою стратою. В Празі думали, що Головацький має вповні свободну руку що до такого видання ¹⁾. В липні 1846 р. прийшов на руки Шафарика лист Бодянського до Головацького ²⁾.

З листів Головацького до Бодянського по рік 1850 відомий поки що начерк відповіді Головацького Бодянському на його лист з 1848 р. Відповідь походить з 15 цвітня 1849 р. Тут інформував Бодянського про оживлене культурне життя галицьких Українців на весні народів. З ряду вісток для теми сеї статі цікаві передусім вістки про передрук Квітчиної Марусі у Львові з додатком біографії письменника, про виставу „Москаля Чарівника“, про замір передрукувати Енеїду Котляревського, бо трудно дістати з Росії. Вкінці звертався Головацький з прошенням до Бодянського в ось якій справі: „Як мені радісно було мавши надію, що Ви видасте пісні народні рускії, так тепер білша потреба їх издания і сообщенія нашому народу“. По сих дуже справедливих словах просив о присилку книжок з історії літератури й просвіти Руси, передусім працю Шевірьова, де-що драматичних творів з історії України або староруської історії і шкільних підручників для перекладу ³⁾.

Та вже найменше в 1849 р. мав Бодянський змогу видати згаданий збірник пісень. За поміщення в „Чтеніяхъ“ перекладу „Записокъ о Россіи“ Англійця Флетчера правительство застановило видання „Чтеній“, Бодянського перенесло до Казани з Москви, а хоч Бодянський вернув по році назад на давню кафедру, „Чтеній“ не видавано через дев'ять років. Так не хотючи, допоміг Бодянський Головацькому приспати справу задуманого збірника пісень, який у пізнійшій виданню має науковий інтерес, а виданий в 40 рр. міг був заступити на якийсь час недостачу читанки для середніх шкіл.

¹⁾ Тамже, стор. 163—164. ²⁾ Тамже, стор. 178. ³⁾ Тамже, стор. 414—416.

V.

Ще більша шкода, що не появилася задумана Головацьким антологія нової української літератури. Ідея такої антології сягає своїми коріннями в початки 40 рр., коли й Яків Головацький плянував дальші альманахи по „Русалці Дністровій“ і Іван Головацький мав стати редактором української часописи в Відні, підпираної правительством. Приготовляючи матеріал для такої часописи, яка в дійсності не вийшла з границь думки, писав Іван до брата в маю 1843 р.: „Так за тим часом взяв ся я ніби то буцім до часописи—пишу, переписую, лагожу, перевозжу, то з чеського, то ілїрського; лиш не стає ми польського, російського і наших малоруских книжок. Крім Максимовичевих піснів, Основаненькових повістей першої часті і ще де-чого подрібнішого (все то памяті забитки по г. Срезневскім)—не маю більш ніяких малоруских книг; що в рукописах є, мало за примір служити мені може“ ¹⁾. Радив Якову займатися господарством, а всю справу здати на нього: „Я тебе, скільки зможу, виручу; а коли Бог дасть, що доведет ся аж до часописи, то тим раднїйше нам буде; а коли ні, то принаймі старатимусь яку збірку або усячину (Quodlibet) красоти малорускої на світ видати. Для того, братчику, і не відкладай довго, а що маєш, присилай, із засобів рукописних якого небудь содержания, чи збірки народних питомостей, чи розправи, дописи, стихотворенія, дата для живописів поєдинчих мужів, відзначених в політиці або в словесности малорускій, чи із книг, зважа на малоруских—також, що набилив-єсь за Денницю Дубровского, лише присилай, у мене нічого не збутвіє; щоб таки було в чім вибрати тай приглядїтись, придивлятись чому,—бо що Чещина, Ілїрщина, Ляшина, Московщина, то все таки, думаю, не для нас“ ²⁾. Думав і над статєю про українську літературу: „Я-б рад виробити короткий виказ списателїв престонародних малоруских із дописками животописними і прикладами їх найлутших сочинїній; коли маєш що або знаєш що, зважа на прїзвиска і дїла писані у Галиччині, але і в Росії, бо хоч я де-що і дїстав від г. Срезневского, то все то він мені із памяті і дуже коротенько розказовав“ ³⁾.

Коли часопись не дійшла до здійснення, задумав Іван Головацький зібраний матеріал використати в альманаху „Вїснець Галичанам“. Авторів хотїв скріз зазначувати, бо „нехай ся Ляхи

¹⁾ Тамже, стор. 79—80. ²⁾ Тамже, стор. 80. ³⁾ Тамже, стор. 82—83.

таят, коли мають із чим, а нам ніколи; най і влада бачит, що ми під її крилом спасительним безпечні і вірні, не хочем жадної тайни іміти і в обаві себе і її удержувати.—Най ся боят Українці і тіни своєї і накручуют свійню на Московскую Всерусь—нам годї“¹⁾. Він мрів, щоби в Українців зявив ся такий поет, як Богдан Залеский, що під впливом його дум і думок писав: „Ой, коб то нам такого півця, таких дум,—духом би постала *Малорущина* і засіяла би краще усіх парістей словенских!—і не потребовали би ся о нас ні Ляхи, ні Москалі бити, сварити, спечечати—ми бисьмо мовчали, але не так, як тепер мовчемо“²⁾. Жаль, що не знав поезій Шевченка.

Доказом сього плян його „Вѣнця“ з 1845 р. В першу часть (Быль) мали ввійти наукові, головно історичні твори, в другу (Любимене) статі на тему устної словесности й твори устної словесности, між иншим і „Думы украинскі“ (мав їх від Срезневского, „прекрасні, може до 20“), а в першу половину третьої части (Барвѣнок) „піснотвори (Русинів) Українців“:

„Котляревського: Піснь Куракину“³⁾.

Артемовського: Твардовский, Пан та собака, Супліка до Гр..., Солопій та Хивря, Маруся, Молодиця, Писулька до братухи, Рибалка, 2 оди Горацієві, Батько та син.

Льва Боровиковського: Ледащо, Чарівниця, Вивідка, Бандурист, Журба, Убійство, Рибалка, Волох, Дін, Дніпр, Басеньки.

Амврозія Могили: Піснь на відїздне Срезневському.

Ерем. Галки: Така сама пісня Срезневському.

Писаревського: За Неман іду, Де ти бродиш, моя доле (обі печатані у Максимовича пісні).

Афанасія Шпигоцького: Пілтава (уринок із Пушкіна).—„Все то получил я від Срезневского в рукописи,—додавав до пляну першої половини третьої части,—а більш не маю ні від Шевченки (sic), ні Шерепери“⁴⁾.

Далі зазначував, яких письменників з галицької України подасть у другій половині третьої части й ділив ся з братом сими інформаціями, які подав йому Срезневский про україн-

¹⁾ Тамже, стор. 109. ²⁾ Тамже, стор. 118.

³⁾ Що до сього питав брата: хто Куракин, а хто півець? (Тамже, стор. 113).

⁴⁾ Тамже, стор. 142—143.

ських письменників у Росії¹⁾. По нараді з братом усунув Іван Головацький з першої частини „Вѣнка“ все придбане з російської України; мало воно ввійти до „Сборника южно-русского“, який задумав видати брат Яків. Однак первісний план відбився на „приговорі читателям“ себто передмові, яка з одного боку навязує до передмови до „Русалки Дністрової“, з другого зазначає єдність українського народу, розкиненого на широких землях поміж двома державами. „Звістная велич душевного життя нинішньої Словенщини,—починається передмова; куди оком повернеш, так по всіх усядах безчисленні зірочки мріють і мріють благоносним світлом, аж любо взглянути на прояснене небо. І над нашою Русю заблиснули, мов зоря—на розсвіті, і порадовали нас декуди саморідні то умнотворні цвіточки. А однакж лучилося не раз в часописях словенських і чужеземних з жалом учути помовку за нас Галичан Русинів, що, мовляв той, здрімали-сьмося, тяженько хропем, ба либонь чи не зовсім позавмерали! Не лъзя і не тут містце доходити жерела і розберати причини сих кривовязих мнѣній, не нам тоз де котрими осужовати долю галицьких Русинів і їх язика, але гляньмо лиш на просторонь нашої Руси, від Сяна, Висли й Буга аж по Дон і Донець, а зпоза Бескида, Дністра й Чорноморя ген-ген горі по Припечь і Десну, вдивім ся в се здорове чисте ядро безмалъ не тричі пять мільонного народу, пригляньмо ся в зеркалі єго величественних діяній і недолей, зрівнаймо єго глибокоумное, так разительно розвинуте житє і образованє народне, а з радостним возхищенєм зголо-симо: Сей нарід живе в цілости народній і ніколи не заумре, а єго доля то відземная парість всемірної судьби предвічної Словенщини!“²⁾.

¹⁾ „Писаревский (священник, помер 1838) писав ту оперу „Купала на Івана“; Лев Боровиковский перевів також із російського „Свѣтляну“ (балладу Жуковского); Еремія Галка перевів Короледвірську Рукопись (перевід Шашкевича дістав ся від Галки до Срезневского); Амврозій Могила писав: Бабусенька (думка нарічем галицько-руським), Пяний на гробовищі (баллада нарічем українським); Афанасій Г. Шпигоцький (тепер секретар оберпрокурора Синода в Петербурзі), пробуваючи в Харкові, писав по малоруськи: Сонети (оригінальні), 2 балляди і кілька сонетів (переведені з Міцкевича і Одиця) і Пільтава (перевід Пушкіна)“. Чи всю, чи тільки уривок переложив, не знав. (Тамже, стор. 143—144),

²⁾ Вѣнок, 1846. стор. 7—9. В другій частині „Вѣнка“ з 1847 р. подано в перекладі з пятого тому „Исторіи Малороссіи“ (стор. 127 і дальші) „Лѣточислительный списъ державцѣвъ Малороссіи“ з додатком кількох заміток перекладача.

Передмова до „Вѣнка“ писана в день Успення Богородиці, а в якого півтора місяця пізнійше 19 (ст. ст. 7) жовтня відіслав Іван братови Яковови для його „Сборника южно-русского“ бажані твори Артемовського: 1) Солопій та Хивря; 2) Маруся, 3) Пан та собака; 4) Супліка; 5) „Примітка до сих послідних казок від самого Артемовського“; 6) Молодиця; 7) Писулька („та сама, що у Снопови печатана; видно із 8-ої узворотки, що она Писаревским сочинена, бо півець там споминає про бандурку і свої пісні „Доля“ і „Зрада“, а г. Срезневский розказовав, що Писаревский славно іграв на гітарі і свої пісні співав“); 8) Рибалка; 9) і 10) Оди Горацієві; 11) Батько та син.

Боровиковського: 1) Ледащо; 2) Вивідка; 3) Чарівниця; 4) Бандурист; 5) Журба; 6) Убійство; 7) Рибалка; 8) Дін; 9) Дніпр; 10) Волох.

Вкінці: дві пісні г. Срезнівському на одіздне в святу Словенщину; одна Могили, втора Галки¹⁾.

Писав також, що одержав багато дум від Срезневського; про шість знає, що були друковані в першій часті „Запорожської Старини“, останніх частий їй не видів. Пересилав отсі думи: 1) Ізповідь козака Олексія Поповича Пирятинського; 2) Похід Івана Перяславця на Ляхів; 3) Три думки про Нестеровського козака Фому Шкандибенка; 4) Подвиг Б. Хмельницького на Ляхів; 5) Похід Б. Хмельницького у Молдавію; 6) Похід на чужину; 7) Опрошенє з родиною; 8) Смерть Сумлія Бондаря Круглевця; 9) Узворіт гетьмана Кишки Самійла із Трапезонтської неволі. Де-які,—не знав, які—друковані Цертелевим, Максимовичем і Срезневским. Просив о розвідку до віршів Котляревського, як має Яків. У себе лишив уривок Полтави Шпигоцького й цілий переклад Гребінки²⁾.

Одначе збірник не появляв ся друком. Зложили ся на се й цензурні причини (досить пригадати, що 1844 р. відкинула цензура Квітчину Марусю за мову й правопис) й грошеві. Міжтим потреба такої книжки спеціально стала пекуча в 1848 р. В липні писав з Відня до Головацького посол до віденського сойму Кирило Блонський: „Прошу тя, приятелю, і дуже тя прошу іменем народа руского, дай друковати зборник свій южно-руский. Яким

¹⁾ Др К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 155.

²⁾ Тамже, стор. 155—156.

о тім гденекотрим Русинам говорив, то нарікали, длячого уже давно не печатає ся, ми би, если он грошей не має, своїми заплатили, так казали. Зроби коротеньку предмову і пришли сюда под моім іменем, я зложу в Мехитаристів, розпишу пренумерату, а що не ставати буде, доложу своїх грошей і, пошлю дитину твою в світ межі люди; гріх, аби на печи за коменом сиділа“¹⁾. Шість днів пізнійше 25 липня домагав ся Блонський знову присилки збірника з коротенькою передмовою. Всі посли наглили Блонського, щоби писав про сю справу до Головацького, тим більше, що ще сього року (1848) зачнуть учити української мови й літератури в гімназіях, ліцейх і на університеті. За гроші нехай не журить ся; аберуть у Відні складку або іменем Головацького розпишуть передплату. Сам Блонський припилинує коректи²⁾. При кінці листу знову вертав Блонський до сеї справи й промовив просто майже пророчим голосом: „Прошу тя, Головацький, присилай Зборник свій, най ся друкує, бо без него ми в школах нічого не зробим і якби він тепер не видрукував ся, то не двигнєт ся наша словесність і за 15 літ, бо знаєш, як у нас тяжко що друкувати, а тепер пора і ми не без грошей“³⁾. У відповідь писав Головацький 1 серпня (20 липня): „Зборник я лагоджу і за кілька неділь пришлю тобі, хоть не так доконаний, як я собі жадав“⁴⁾.

Над уложенням якоїсь христоматії думав і Денис Зубрицький⁵⁾, одначе, здаєть ся, скорше з старої української літератури, ніж з нової. Задуманої своєї христоматії Головацький не призначував для шкільного ужитку. Можливо, що в такім поставленню справи заважив і його священничий стан. В листі до брата Петра з серпня 1849 р. Головацький признав ся, що „собирав виписи із сочиненій малоруских“, одначе не думав „призначовати єго для шкіл, тільки вообще для любителей словесности“⁶⁾.

По рік 1848 мали ввійти до задуманої антології Якова Головацького виключно виїмки з творів письменників російської України. Аж коли в 1848 р. стали напирати на нього, щоби видав свій збірник як читанку для шкіл, став він виписувати також уривки продуктів також галицьких Українців, що з меншим або більшим успіхом пробували пера на літературнім полі. Тодіж хотів поділити зібраний матеріал на дві головні часті,

¹⁾ Тамже, стор. 270. ²⁾ Тамже, стор. 271. ³⁾ Тамже, стор. 272 — 273.

⁴⁾ Тамже, стор. 279. ⁵⁾ Тамже, стор. 297. ⁶⁾ Тамже, стор. 374.

поетичну й прозову, а кожду з них знову на чотири ¹⁾. В 1848 р. задумував Головацький назвати свою хрестоматію „Пчола Мало-русська“. Поміж паперами Головацького знаходять ся відписи уривків сих творів, які призначував Головацький для свого збірника. Цікаво, що відписи російських Українців є в двох редакціях, старшій фонетичній і новійшій етимологічній.

З російських Українців мали ввійти до антології Головацького оті письменники та з такими творами:

Артемівський — Гулак Петро: Батько та син; До Пархома — дві Горацієві оди; Пан та собака; Писулька до мого двоюродного братухи тоді ще, як я бурлаковав; Рибалка; Солопій та Хивря або горох при дорозі; Супліка до Грицька Квітки; Твардовський.

Бодянський Осип: Казка про царів сад та живу супілочку (з „Наських українських казок“ Іська Материнки 1835 р.).

Боровиковський Лев: Вивідка; Волох (з „Ластівки“); Грицькова жінка; Дін; Дніпр; Клим; Ледащо (потім перечеркнено); Лікар та здорова; Маруся; Палій; Річка і море; Чорноморець.

Гребінка Євген: Будяк та конопличка; Ведмежий суд; Вовк і огонь; Гай та сокири; Горобці та вишня; Лебедь і гуси; Маківка; Сільське жите на Україні; Човен (з „Ластівки“). Окрім того перша пісня Пушкінової „Полтави“.

Забіла Віктор: Голуб (з „Ластівки“); Дядько; Повіяли вітри буйні.

Квітка Григорій: Конотопська відьма (певно уривок); Маруся (уривок про „схід сонця“); На пущання як завязано й Пархимове снідання (з „Ластівки“).

Кореницький Порфір: з сатиричної поеми „Вечерниці“; Тільки місяць в небі зійде.... от на кобзі вже я граю (з „Сноп“, 1841).

Костомарів Микола: Кінь; Могила; Пан Шульпіка (Укр. бал. 1839); Пісня моя (Вітка 1840); Співець; Туча. Також перше й друге „явлінє“ з першого акту „Сави Чалого“ та пята й шеста сцена з „Переяславської ночі“ (Сніп).

Котляревський Іван: Енеїда: I кн. Венера не послідня шлюха... От-так, сказав, скажи, Зевес; II кн. Еней хоть трохи

¹⁾ Про се в моїй замітці „З зарання української преси в Галичині“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. СХІ, стор. 158—159).

був підпийлий... Забув і бджоли піддєрать; III кн. Еней в сю путь як раз зібрав ся... Були всі грішні жіночки; IV кн. Еней по човну похозяя... Булиб в раю ви за сіє; V кн. Як ніч покрила пеленою... Що сей для жінки все творить. Також з „Наталки Полтавки“ шєста сцена (з видання 1838 р.).

Куліш Панько: Циган (урибок).

Мартовицький: До коня (з „Ластівки“ 1841 р.).

Метлинський Амврозій: Бандура (перечеркнено й написано: не треба); Вязонько; Гетьман; До гостей; Зрадник (Думи і думки, 1839); Смерть бандуриста; Старєць (Український Сборникъ).

Падура Тимко: Думка (Не для мене небо ясє); Козак; Остафій Дашкевич (Dumy і dumki, 1846).

Петренко Михайло: Вєчірний дзвін; Недоля; Сму̀та (Сніп), 1841).

Писарєвський Степан: Купала на Івана. З першої дії перше, другє, третє і восьмє „явлїє“ (харьківське виданнє з 1840 р.).

Тополя Кирило: Чары или нѣсколько Украинскихъ сценъ; перші три сцени першої дії ¹⁾ (виданнє 1837 р.).

Чужбінський Олександр: Гребінці; Прощанє (з „Ластівки“).

Шєвченко Тарас: Вітре буйний (з „Ластівки“); Гайдамаки (петербургське виданнє 1841 р.): Все йде... А я поміркую, ватажка гдє взять. Свято в Чигирині. Давно те минуло, як мала дитина... Я її онукам тепєр розказав (переч.). О Боже мій милий! Тяжко жить на світї... з нїмими стїнами на чужині; До українського писаки (Чигиринський Кобзарь) Бють пороги... верніте ся. Слава не поляже... Кебети не маю. Не потурай... Тяжко, батьку. Поборов сяб... На всім світї стала. Утни, батьку, орле сизий... В чужій домовині. Єсть і копія з „Ластівки“ п. з. „На вічну память Котляревському“; Думи мої, думи мої, лихо мені з вами. (Чигиринський Кобзарь, дєщо олівцєм перечеркнено; знак питаннє свідчить, що не все зрозумів); Іван Підкова; Перебендя.

Між паперами Головацького є ще копія віршевого писання: „Молодыця Малоросійская Балада“.

Правда, задумана Головацьким антольо́гія не вийшла з стадії приготувань, роблєних до 1850 р., але все таки йому тре-

¹⁾ Означуючи, що оперета твором Тополі, додає Головацький: „т. є. Вас. Забѣлы“ (sic).

ба завдячити видання Квітчиной Марусі у Львові в 1849 р. п. з. „Маруся. Повѣсть, малоруска, розказана Грицькомъ Основяненъкомъ“ (мал. 8^о, стор. XX+134). Матеріальну сторону видання забезпечив Іван Борискевич, але приготував його Головацький. Вказують на се не тільки листи брата й самого Борискевича до Головацького, але й давний замір Головацького видати „Марусю“ Квітки, ударемнений цензурою в 1844 р., і кінцевий (стор. 130—134) „Словарець, въ котрѣмъ положені у передѣ українскіи слова и водповѣднй имъ галицко-рускй, вѣттакъ польскіи и російскіи“ і в кінці вступна стаття „О житію и сочиненіяхъ Грицька Основяненъка“. Її опер вновні на статі Сементовського в 10 книжці „Москвитянина“ за 1843 р. а в введенне до статі орієнтує як найкоротше читача в положенню нової української літератури в Росії: „Коли в літературах європейских зачали старати ся о народну словесність,—з сього розумовання показуєть ся саме Яків Головацький—стали намагати ся в ній своє жите народне, свій характер, своє родиме пятно як найяснійше виставляти, коли Словене видали поетів народних, виобразивших істинне лице народа свого,—і наша Южная Русь не лишилась послідня, а видала також своїх народних писателів.

Котляревский первий ступив на сю дорогу так зарано, що ще в сусідних словесностях ледво було забряскло на народну словесність. Другим ділателем на полю малорускої словесности був наш незабутний Основяненко. Тот посмішками, жартами повалив дряхлий будинок класицизма, сей поклав нам сильну основу храма чистонародної словесности. Глибоко проникаючим духом заглянув в руское сердце, бистрим оком роздивив ся в народних забитках, обичаях і проч.—і виніс цілую скарбницю народної поезії, ніким доси некивану. В слід за сими і попри них появило ся багато писателів українских, котрі найкращу будучність нашій словесности предвіщуют.

І дивно—не на старій землі, не в середині Южної Руси розвиває ся молодая словесность народна малоруска, але десь на далекій Україні, серед степів задніпрівских, на слобіднім новосілю козацькім. Цілина знать лучше родит, ніж стародавня ораниця. Середина Южної Руси пришиблена тяжкими ударами, пригнетена, придавлена, не може своєрідними ногами піднести ся..... но криля вільнійші підрастають поволи: одно крило давнійше попускало памолодки піренька, друге нині в Галичи глоском росте. Не жури ся, соколе сивенький, Києве златоглавий, батьку

старенький, не тужи і ти, старая Січо рідна ненько козацькая, мужайся, кріпися, жди,—підростут буйні крила і ти прочнеш, соколоньку—батьку“. По сих словах звернув ся Головацький до Києва словами Шашкевича в його „Думі“ від „Крилоньками сплеснеш“ до кінця.

Про се видання заговорив криптонімний автор „И. Б. Г.“ (правдоподібно Іван Головацький) в 55 ч. „Зорі галицької“ за 1849 р. в замітці „Новая книжка“. Зазначивши, що й на галицькій землі побачила білий світ повість „славного українського письменника Григорія Квітки“, характеризував автор ось як Квітчині повісті: Повісті Григорія Основяненка (автор пише: Основяненко) відрізняються від інших українських письменників живим і вірним описанням народнього життя, домового виховання і гаразду; його повісті є так натхнені сентиментальним духом, що людину мимовільно й силою уводять у ситуації описів і велють йому або тішити ся з щирого серця або плакати з горя і жалю. Уміє також Основяненко розвеселити читача й забавити своїм легким і ніжним гумором. Але найгарнійша й найважнійша прикмета його повістей і загалом усіх його писань є ся, що всюди впливає з них якась практична, дійсно моральна наука. Між усіма його повістями є „Маруся“ найзнеслійша як думками, так образами й обычайністю; є вона правдиво клясичним твором, що не стратить ніколи своєї внутрішньої цінності; є се цвіточка, що могла зійти тільки під чистим небом України, виплекати ся і зацвісти в свободній „славяноруській“ душі; її живописні образи є ясними красками дуги в проміннях сонця; а чуте і тендітні, ніжні описи, насолоджуючи душу й розчулюючи її, є немов пахучі цвіти, що наповнюють воздух усіякими пахощами; а моральна наука, яка з них впливає, є солодкий мід, її найдорожший сок, що його може читач як пчїлка з цвітів висисати й ним пожити ся.—Одним словом в сій повісті є тільки гарного, ревно розчулюючого, тільки поучаючого для усякого стану, для усякого віку, чи для родичів, чи для молодіжи, є там зложений неоцінений скарб, якого ніхто описати ані оповісти не є в силі: буде її читати від початку до кінця з щирим задоволенням, а скінчивши, зачне знов з початку й чим частійше буде її читати, тим більше краси й ніжности буде висновувати з неї.

Висказ Якова Головацького про Київ, наче він не брав би участі в новій українській літературі, полягав на незнанню справи. Головацькому був відомий „Чигиринський Кобзар“ Шевченка й

„Гайдамаки“; але він, видно, не зрозумів сили поезії Генія. З українських письменників у Росії тільки Котляревський і Квітка прикували його увагу кілька разів до своїх творів.

VI.

Приготовляючи матеріял для альманахів, чим дав основу під „Вінки“ з 1846 і 1847 р., задумував Яків Головацький у критичнім відділі помістити статейку про Котляревського й Основяненка. „Первий то, наведу сей невеличкий уступ у його правописи, покажу́ нам народний пѣснотвір в своей Енеидѣ перелиційованій. Видитця, що похѳп до сего дѣла славна Енеида Блумаѣера. Наш переводчик Енеиды, не смотрѣ(в)ши свого взора, поступиў зовсѣм народною путею, покинувши негідні посмѣшки рѣчей часом святих, показує нам в богатырѣ перелиційованім козака дивного почерку, суперечного, а всюди дуже смѣшного. Пяттика, бурлацтво козацке дуже ясними барвами изображене. В третій части пекло описане зовсѣм послѣ народного повѣрія. Всюди тотже веселий, пустий у мисл, котрий відличаєсь так досадно в тім буйним, смѣлим, гулящим народѣ,—язиком сильним, звучним, красним. Чулисмо, що кружит по Украинѣ якась повѣсть (sic) „Наталка Полтавка“, неменьшой цѣни и незвичайних красот. Видится, що „Пѣснь на новий год К. Куракину“ не чієго другого пера, а его.

Основяненъко (sic) Грицько (Григорій Квѣтка) видаў 1835 (sic, 1834) свої „Повѣсти Малороссійскі, котрі очаровали всѣх своєю простотою, напоўненою красотою. Обраў собі за основу прекрасних казок своїх образи живцем таки из простого народа, з его домашнього состоянія, з его сѣмейного буття. В них нема того дерзкого бурлацтва козацкого, тут явится нам Русин лагідний з своїми домашніми добродѣтелями. Радидушность, хлѣбосолие, чулость, сердечность хлѣбороба руского прекрасними цвѣтами устроєні; тая природность в розказах,—тоте щасливе виведєне заплутаних дѣланій з перепонами,—звязана з народними обрядами, вѣрою и забобонами, показує нам истинное, точное лице народа южно-русского. О нем можна смѣло сказати, що хтось сказаў о байках Крылова, що він розказаў нам первий руську казку на руський лад, руським ¹⁾ говором, словом—зrobiў ю так народную, як пѣсня народна. Булисмо свѣдком, як любо, из яким

¹⁾ В рукоп. руських.

сострастьем прийняли у нас Русине, хотя то писано нарѣчіем народа коло Харкова, може за 100 миль від нас віддаленого. Мѣсце не дає нам тут розводитися широко про казки его. 1837 издаў вторую часть своїх повѣстей. Сей же писатель подарив нас оперетов в пяти дѣйствіях під написом „Сватанье“. Була вже представлена в Харковѣ и великую ¹⁾ зробила радість“.

Писане се не скорше ніж в липні 1842 р., коли перший раз познайомив ся особисто Ізмаїл Срезневский з деякими галицькими Українцями, передусім з Іваном Головацьким у Відні; від Срезневського й одержали по всякій правдоподібності Головацькі рукописну копію „Оди до князя Куракина“ Котляревського. Можна догадувати ся, що й не пізнійше писав се Головацький, ніж до вересня 1844 р., бо 14 вересня 1844 вислав Головацькому 2 примірники водевілю Котляревського „Москаль Чарівник“ ²⁾, а тимчасом у замітці Головацького про Котляревського нема й згадки про яку його діяльність на драматичнім полі.

З 1846 р. є друковане признание, що не тільки знав про драматичні твори Котляревського, але й про міста, в яких вона виставляли ся. „Російська Україна (Kleinrussland),—стоїть у його німецькій статті з того року,—може, що правда, виказати багато мужів, заслужених для рідної літератури, одначе їх число є дуже за мале, щоби могли впливати на цілий державно розірваний нарід. Травестіована Енеїда Котляревського пережила 4 видання, його опери виставляють не тільки по Україні (Харків, Полтава, Київ), але також в обох столицях Росії з великим признаннем, Незрівнані, ніжні і наївні романи й оповідання щиро народнього Основяненка (Григорія Квітки), як також твори національного, талановитого Гулака-Артемовського, Гребінки, Еремії Галки (Костомарова), А. Могили (Метлинського), Шевченка й інших читають ся з одушевленням; але сеж майже все й се показує уже досить, як тяжко українській літературі розвинути ся під приданенням великоруської (wie schwer die kleinrussische Literatur unter der grossrussischen aufkommen kann ³⁾).

Від 1845 р. носив ся Яків Головацький з думкою видати „Южноруский Сборник“, хрестоматію нової української літератури в Росії. Здаєть ся, що для такої хрестоматійки приготавляв

¹⁾ В рукоп. великое.

²⁾ Др. К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 128.

³⁾ Zustände der Russinen in Gallizien, стор. 3.

і статейку „Новая доба словесности южноруськой“. Ось як змальовані тут обставини, серед яких народила ся нова українська література в Росії. „Довершило ся ¹⁾ предзначене южною Руси. Поділена зостала межі два государства. Россія загорнула всю обосторонну Україну, Волинь, Поділе Австрійському домови припало наше отечество. В Росії сильно вмагала ся словесність словеноруська, а підпомагана і царями і дворянством і правлінням розвивала борзо по всіх країнах великого панства свої крила. Малороссіяне самі допомагали сему возростови. Богато найшло ся писателів межі ними, котрі поставили на ноги словесність російську. Але що до духа і основи перемагала в ній чужоземщина. Множества чужинців, різними вигодами зваблених до Росії, приносили із собою свої ізображени, они у раду, від них ледви (не) все світло виходило, у них все було. Таким ділом дух народности приглушен зовсім. Чужина опанова(ла) і поезію; все запхано якимись музами, граціями, аж чудно і дивно нині пригадати. Правда, що Карамзин (як кажут) впроваджував язик народний, але гадки завше були давнійші і сам він наповнен був ними. Дух, форми поезії і содержаніє, все дихало чужиною лже-класичною, европейскою. Так возрастали покоління і нікому було напротив станути, нікому і в гадку не прийшло перестеречи, бо хтож був так силен зопинити цілу ученую ватагу, хто відважив би ся зтягнути тото колесо, що на чужій осі крутило ся, на свою. Нікому із тогдішних учених і в гадку не прийшло, що прийде час, же світ поступит у просвіщенію правдивім, із них глузовати буде. У них найшли ся свої Гомери, Горації, Анакреонти російські і гадали, що слава їх вічна. Ніхто не в силі був заперечити тому. Чужина умостила ся, усадовила ся безпечно. В таких часах жив на Україні у Пільтаві (місті, славнім битвою, розрішаючою долю южноі Руси, ба і цілого сівера) І. Котляревський“.

Далі мала прийти жителісь як основа до лекшого зрозуміння виступу та значіння Котляревського. „Муж сей, виучивши народність, нассав ся сих соків, пересяк ними навскрізь і переконав себе, що так сильний нарід, як є малоруський, не загине. Народність его так буйна, в пісні, казки не перебрана, язик так вироблений, прекрасний, звучний, не може загинути, ні пере-

¹⁾ Правопись, мало що відмінну від правописи повищого уривка, зміною на нинішню.

творити ся в новий сусідний московський ані в книжно-учений. Придивляючи ся клопотаням тогдішних поетів, присмотрюючи ся їх надутости, чепуреню,—мусів усміхнути ся муж далековидний, як Котляревский. Зрівняючи тогдашні їх вірші чи стихотворенія із природними українськими думами, гордо подумати мав, що степи українські далеко багатші в правдивую поезію, як цілий Парнас петербурский. Боги ті поганско-поетичні здавали му ся зовсім непристойні, ба у христіанок неприкметні, невключі. От у таких часах і околичностях зачав він писати свою Енеїду. Сим ділом своїм раз виставив цілий Парнас із всіми чужими богами недоречними, а во вторих показав правий путь словесности южно-руській, відхилив слабу сторону тогдашньої літератури і відкрив правое, чистое жерело оної у питомого народа. Так завіщовав і упадок лже-классицизма в російській поезії і новую словесність малоруську, чисто народну. Часи, коли писав Котляревский свою Енеїду, найнеприятніші возникаю словесности южно-руській. Книжний язык обточив ся певними границями, прикровний, уложений в карби не міг слобідно ні розширяти ся, ні хибати і скланяти ся на жаден бік, ні приймати до себе деїчого із простого народа. Все, що простонародне було, називано простацьким, не годило ся у книжку брати. Язикословіє руське було дуже молоденьке, утворено оден язык книжно-російський і годі було де-що із народного прийняти, бо то у них негарно було. Нікому було розчинати южно-руську словесність, треба було у перед богато книжок і розправок написати, хотівши світ учений переконати о прісноті, стародавности, красоті малоросійсько языка і о можности і потребі малоросійської словесности. Замість того всего написав Котляревский Енеїду. Гадку і підставу до того подала ¹⁾ ему німецька перелицьована Енеїда Блумавера. Але лишень сам помисл, проче все чисте твореніє Котляревского“.

Куди не була би призначена стаття Якова Головацького про нову українську літературу, з якої захований уривок я навів отсе, чи для згаданої христоматійки, чи для плянованої третьої части „Вінка“, се питання маловажне вже хочби тому, що ні одно, ні друге видання не здійснило ся. Але зацікавлення літературною діяльністю Котляревського стало йому в пригоді, передусім при виготовлюванні університетських викладів. Спільні точки в оцінці Котляревського з повищою статейкою можна відшукати

¹⁾ В рукоп. подав.

в останній з трьох надрукованих університетських лекцій Головацького з дня 5 лютого (25 січня) 1849 р. Тут рівнож підкреснув Головацький, що наші земляки, вивчені в українських школах, допомагали зростови великоруської літератури. Зазначив також, як по переселенню клясичної французької поезії до Росії, стала вона величати ся своїми Гомерами, Гораціями, Есхілями, Молієрами і т. д. І в Польщі не дбали зовсім за народність. Такому становию протиставить Головацький виступ Котляревського. „В молодих літах займавши ся виучованем молодежи у можних панів на Україні, він прислуховав ся пісням народним, учашав на забави, ігри народні, присмотрював ся забиткам народа, повір'ям, забобонам, приглядав ся хибам і недостаткам своїх родимців, іспитовав характер їх, так ізучовав властивим єму талантом свою родиму народність. Призберавши так собі матеріяли, на тій підставі зачав писати свою Енеїду, на малоросійський язик перелицьовану“ ¹⁾.

Се було тоді, коли Парнас з усіма своїми богами тішив ся великими почеснями в поетів. „Котляревський, перенісши свого богатира на Україну, перестроївши го в козаки, поволік цілий давний Парнас за ним, оказав в посмішних образах неприличність взивання богів, котрі давно не суть в чести у жадного народа“. Правда, першу думку піддала йому певно травестіована Енеїда Блюмавера, але Котляревський не наслідував Блюмавера, тільки „виобразив цілий свій нарід, цілий бит єго описав. Досить перечитати містця, де описані поминки по Анхізови, хід до пекла Енея із Сивіллою і опис того пекла, або війну Турна з Енеєм і пр., аби ся о тім переконати. Все тоє позостане завсїгди в своїй красі, в своїй свіжості, бо є народне. Крім того писав Котляревський опери малоросійські, в котрих завсїгди старав ся народність малоруську піднести. язик малоруский підвисити, ставлячи го або в противоположности до книжного або російського (великоруського)“ ²⁾.

Освітлюючи думки Головацького про значінне Котляревського, зачислив др Франко Головацького до гуртка тодішніх людей, що їх діяльність була тому слабою, бо вони „бачили перед собою якусь абстрактну Русь, а не бачили живого, конкрет-

¹⁾ Я. Головацький, Три вступительні преподаванія о рускій словесности, Львів, 1849, стор. 24—25.

²⁾ Таже, стор. 25.

ного руського люду з його потребами, не розуміли того, що тільки з того селянства і для него може і мусить двигнути ся нова Русь, оживлена тим духом, що уперве могутнім подихом повів з Енеїди Котляревського“¹⁾). Отже, що тикаєть ся Якова Головацького, він досить добре розумів завдання тодішньої нової літератури. В відповіді на лист брата Івана, що в 1840 р. піддавав проєкт заведення латинської азбуки в нашу літературу, сим разом у виданні приповідок Ількевича, відписав Яків між иншим: „Не пишут наші Українці ані для царя, ані для магнатів московских, бо цар жаден не буде читати плодів словесности простого народа... ані дворянин Москаль не возьме зарівно так, як Лях, до рук книжки „хахлацької“, як вони звут, ані для попівської касті, бо тая має свої духовні книги, а то їм здаєть ся суєта мірская, але для народа і народолюбців“²⁾). Тут питає брата, чи читав Основяненко, Максимовичеві пісні і Котляревського й чи може сказати, що се писано для царя або попівської касті.

Треба вважати, для кого пишеть ся. Не для кількох цїкавих Славян, „але для своїх, а тим так треба, щоби як найприступнійше було. Народ неписьменний взагалі не потребує читати чужих языків, єму нужно книжок добрих в єго нарічю“. А „на землі руської, с кореня руського, під руським небом, руськії цвіти і плоди будут і мусять бути“³⁾). Шкода гаяти час, треба писати „для просвіщенія народного“⁴⁾). Питає брата, що нам прийшло би з того, „абисмо ми така горстка на краєчку відлучили ся від общини Руси“, „чи прийме Київ старий, місто давних згадок народа, средоточіє южной Руси, що скажут Задніпрянці, де є вся наша сила фізичная і моральная, де ся заховала память давной козаччини, де наші люде єще пана не знають? А де тепер недавно показало ся своє родовое житє, щож вони скажут, що сьмо ся понїмечили! Тай по всім. Нам би тепер дбати, щоби получити, порозуміти ся меже собою, що в нас один нарід, один язык, одна надія, все заодно! Нам би достарати ся, щоби наша наука із западної Європи через наші руки до них переходила, щоби сьмо вкупі до єдної цїли стремили ся...“⁵⁾).

¹⁾ Др. І в. Франко, Писання І. П. Котляревського в Галичині, стор. 10.

²⁾ Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, р. CVI (моя замітка: До історії видання Ількевичевих приповідок), стор. 178.

³⁾ Тамже, стор. 179. ⁴⁾ Тамже стор. 182. ⁵⁾ Тамже стор. 184—185.

Як горячий прихильник запановання народніх мов у літературах, Головацький боронив права кожної мови як літературної. „О прилученях літератури нема вже гадки, говорить він в однім рукописнім уривку. От і справдило ся то так, що Лужичане мають свою словесність, Болгаре свою, южно-словянська розпала на іллірську і сербську, ще, думаю, і словацька відокремит ся від чеської, не в духу противности, але в духу єдности, взаїмности словянської, лиш для більшого розширення, для лїпшого просвіщення і образования свого народа“. „Кто в народі не видит нічого, лишень простатство, говорить в иншій уривку, грубе, клінне до всякої подлости,—низьке, покорне робство служництво невільне, котре би лиш все за чупер держати, або з канчуком стояти,—тот не годен' учути красот єго бесіди, єго пісни, утворів високих дарованій“. Треба займати ся тільки освітою народу. „Потреба образования народного є так ясна, що ніхто перечити тому в просвіщенім віку не буде. Найближша дорога є просвіщеню і образованию всего народа є народная. Через народную словесність найскорше і найширше могут развити ся мисли і розширити потрібні відомости для норовственного образования“.

Думаю, що на підставі наведених уривків, щоби не наводити більше, можна виробити собі думку про розумінне у Головацького призначіння нової української літератури. Інша річ—справа оцінки поодиноких творів чи письменників нової української літератури. Тут був Головацький часто залежний від друкованих уже заміток по великоруських, чеських і інших журналах, але вмів також вдумувати ся і сам у де-які питання. Також є і проба вияснення відношення Котляревського й Квітки до козаччини.

Для плянованої третьої части „Вінка“ на 1848 р., здасть ся, призначував Яків Головацький для відділу критики такі замітки про Котляревського й Квітку,—писані вже в 1848 в., а найдені між паперами Якова Головацького в бібліотекі „Народного Дому“ у Львові (в них зміною тільки правопись і виповнюю скорочення): „Як Котляревский, так і Основяненко представляли козаччину із смішної сторони.—Чудно, коли новішії писателі з таким горячим сердцем изображают тоє житє, коли ще доси старії сліпці-бандуристи виспівуют при торбані давню козацькую славу і росповідают чудніі казки о давних лицарях—козаках, а народ з гордостію воспоминає о них і живе в тих давних часах, тогди найлучшіі народніі писателі винайшли смішную єї сторону і бавят народ своїми жартами (в Енеїді і Конотопській відьмі).

Козаччина віджила свою світлу епоху. Козаччина, основана в війні за віру, за родину, за слободу,—войною жила і удержувала ся і, чим більші вороги, тим більша нутга народна видавала Богданків, Сагайдашних і пр., воевали Турка, Татара побідоносними силами своїми. Основана на козацькій рицерській рівності не терпіла ні шляхотчини, ні боярщини родової—шляхтич польський і Русин зрікав ся шляхотства—шанувала лиш достоїнства особистії, заслуженії. Із черни, із простого козака виходив вольними голосами вибраний на кошового і на гетьмана. Весь народ без розбору обов'язан був служити козаком. Була то гвардія народова народа на засадах чистодемократичних. Козаччина на підставі давних славянських обичаїв до-околичних і тогочасних потреб присохтована, на демократичних засадах основана, заходці соплеменні із цілої южної Руси приймали ся за брата. Січ запорозька була матня сего републиканізма, а по містах, селах і фюторах лише відножні промінї сего огнища. З неприятеlem християнства добре порали ся і зовсім могли би ся були упорати, а другого ворога напители в сусідстві, дома. Як козаччина вращалася в силу сосередоточенем і скупленем народа руського, мійського і сільського, що обох берегах Дніпра, ширила ся і укріпляла ся демократія козацька,—із Польщі і Литви позирала криво аристократія зависливым оком, побоюючи ся о свої права. Доки була розділена межі Литвою і Польщею, межі вірою руською і латинською, не так могла сильно домагати ся знесеня (хоть вже за Баторія були голоси межі Ляхами за знесенем) козаччини. Аж по унії з Литвою, а ще більше по розділі Руси через унію зачали сильно клопотати над знесенем тої демократії, бо або одно або друге колись мало упасти. Доїдали козакам в вірі, в правах ограничали. Магнати висилали старостів, хотіли гетманство, старшину опановати і поволи до подданства приневолити. До Хмельницького козаки гибли за віру, родину і вільність по Варшаві під руками катів от аристократії. За Хмельницького Русь собрала всі свої сили, стала демократія і аристократія, Русь і Польща шляхоцька із зляшенцями Русинами в два обози. Русь в одиноких битвах поділових непоборима. Не треба було приймати битви Берестецкої. Треба було лад козацький всюди запроваджати, устрійство козацьке для міст і сел. Але Хмельницький мав добрих полководців, та не було політика, дипломати. Козаччина повинна була переобразовати ся із рицерської, військової в гражданську. Не то блудом було, що козацтво яко рицерство не

дбало за купечество, ремесництво оставляло чужеземцям, хлібопашеством тільки трудило ся, що потреба вимагала. Геній Хмельницького, его слава тримала всю Україну. Їм не треба було шукати покровительства там, де також стихія козацтва не була терпена. Козацка демокрація в сусідстві неприязнених, иншого устрою держав не могла ся сама устояти. Хмельницький сам тоє видів, але бояв ся сильних покровительства, щоб так не зрадило, як польське. Старав ся через союз брачний з молдавским господарем і до трона, але здатніший син его Тимко погіб в битві, Юресь сам неспособний знайшов ся, откуль Лях Виговский, за ним множество людей підступних з особистими стремліннями для панованя, для корони викликало распри і війни за Виговского, дикого Бруховецкого, Дорошенка, Мазепи,—напротив котрих виступила дільно партія Запорозька републиканська під Пушкарем, Палієм, боронила одвічних прав і свобод. Но казни сусідних дворів, коварства не дали розвинути ся і великі люди із школи військової Хмельницького ставали ся жертвами підступу і лукавства. Козаки, впутані раз в сіти внішних політик, гибли по московских каторгах, по Сибірі, по Марієнбургских вежах. Послїдний козацький Спартак П. Полуботок ще сміло говорив за кривди своїх родаків перед царем, з смілістю великого чоловіка дивив ся смерті в очи і наминав, що скоро Петро (цар) і Павло (Полуботок) станут на суді Божім. Тамта епока годна півців славних і пр. О них не можна споминати легко-мисляно, або з презрінем, або смішки, жарти строїти. Сам Гоголь, зачавши своїм норовом свого Тараса Бульбу жартом, скоро зайшов на важні діла предків, прийняв инший тон. Але Україна пережила свою давню, славу життя, не здоліла перетворити ся, щоби сповнила предназначене своє і надію цілої южної Руси... Пізніші часи слободских полків, котрі за село не виходили, і самохвальки козацких синів доматорів, котрі і в очи не видали ворога, не мож було онакше поважати, лиш жартом, бо то Українця природа. Він з всего кпир ся і смерті в живі очи засмієт ся, на гуморі добрим не збуває ему. Для того і гадка Котляревского найшла якесь подобіє межі Енеїдою, утвором, виснуванім із глуздів розбалованного поета і зніжених Римлян, хотівшого натягнути свої видумки приліпити (доложити) до утвору давного, славних часів народа, черствого, живого, повного сили і діланія природного, а межі негідними, службистими потомками давних витязів козацких, поклавших голови свої на розстепях татарских, потом-

ками, встидаючими ся давного імени, язика і обичая, а хвастаючими ся еще козацтвом, готовими орудіями до всяких особистих стремленій. Подобіє і соотвітствіє межі Іліадою а Енеїдою, як межі думами українськими а межі Котляревського Енеїдою з тою розликою, що гумор Українця новим своїм землякам не міг правити хвальби і підлестія, не хотів кадити, но з власним гумором, одвічним українським покепковав собі, шутки робив із всего нового козацтва.

Так і Основяненко, коли тільки писателів зачало описувати і превозносити давну козачину, тільки сердць вздыхало за нею, складаючи провину упадку єї на одних, то других, не зважали, що причина була в самім козацтві, в похилности їх до діяльних заслуг. Вже перед смертю Хмельницького відступила козачина через вдячність від засади своєї, що обрали сина єго молодого на гетьмана під наставництвом Виговського. Мисль уродила ся о дідичнім троні. Юрій (збісурманений) того гадав достуїти з помістю турецкою. І Брюховецький і Дорошенко і Самойлович не без гадки о тім був. Мазепа Карла XII спровадив і листовав із польським королем. Оджеж тая гадка, противна козацкої демократичній республіці, псовала характер і дробила сили козацкії для цілей приватних. І булож тут чим величати ся? З таких то часів взяв Основяненко свою казку. Конотопський сотник і йолоп цілий,—ледви підписати ся умів,—обраний по смерти отця, бо в звичай ввійшло, що старшенство в Конотопах все Забрюхи були сотною старшиною, козаки лежухи не дбали за свої давні права вибору, вибір став ся формою, а старшенство дідичне. Писар Пистряк другая крайність. Як тот неук, незнаючий нічого, як дитина готовому ся дивив, без жадної прихоти,—так сей учений 12 літ ў дяка, з своїм язиком церковно-словянським, пишний на свій розум і ученість, притім лацчивий, хитрий, а дурний. Такіі два характери до купи як ся зійдуть, чи може бути смішнійша купка?...“

В 1848 р. мав Головацький нагоду ще раз заговорити про Котляревського. Посол до віденського сойму Кирило Блонський розписав передплату на передрук „Енеїди“ Котляревського ¹⁾. На

¹⁾ До 5 жовтня було всего 20 передплатників, між ними Григорій Яхимович. 23 (11) цвітня 1849 р. доносив Іван Головацький братови Якову, що Мехитаристи вже зачали трохи осаджувати, але мало що (Тамже, стор. 357).

початку видання мала бути стаття Головацького про твори Котляревського. Через мале число передплатників видання не здійснило ся ¹⁾. Ствердження розписання передплати на „Енеїду“ Котляревського стрічаєть ся і в листі Хоминського до Антона Петрушевича з 7 жовтня 1848 р., де стоїть: „Совершенно дѣлю твои гореванья надъ неистовымъ починаемъ нашихъ Малоруссомановъ. Но Малоруссоманія теперь господствуетъ. Ею заражена наша народна рада, наши посланцѣ въ Вѣдню, якъ увидишь зъ приложенной предплаты на Енеиду Котляревского“ ²⁾.

Приготовану статю для задуманого видання „Енеїди“ Котляревського надрукував Головацький в ч. 3 львівської „Пчолі“ з 24 мая 1849 р. Статейка, як сам автор вказав, оперта на статі В. Пассека „Котляревскій и его Енеида, издаваемая въ Харьковѣ“ в „Москвитянинѣ“ за 1841 р. (№ 4, стор. 562—567) і чеськім перекладі В. Г. (Вячеслава Ганки) замітки С. С. К. (Стеблина—Каменського) в „Časopis-í českého Museum“ за 1839 р. (стор. 377—378). Компіляція Головацького в найвищій степені невилішня й залежна від обох жерел. Одначе тому, що оба згадані видання були доступні тільки кільком одиницям споміж галицьких Українців, а ширший український загаль у Галичині інформувала про Котляревського щойно стаття Головацького в „Пчолі“, годить ся пригадати, в якім світлі змалював Головацький Котляревського.

Зазначивши, де й як здобув Котляревський шкільну освіту та знання рідної мови, характеризує ось як Головацький травестію Котляревського: „В том перекладі слабо держав ся чтения латинскої Енеїди, але найбільше ізображав домашне жите Укра-

¹⁾ Дня 25 липня 1848 р. писав Блонський до Головацького про свій замір передрукувати „Енеїду“ Котляревського (Пор. д-р К. Ступинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—46, стор. 273). 21 листопада повідомив Блонський Головацького, що одержав від нього розвідку про писання Котляревського (Тамже, стор. 316).

²⁾ Записки Нук. Тов. ім. Шевченка, СХІ, 159. Помимо пильних пошукувань сього друку я не знайшов. Першу друковану вістку про нього подав Головацький у „Дополнені-ю къ Очерку славяно-русской библиографіи В. М. Ундольскаго“ (Петербург, 1874, стор. 58, № 368). Оголошення передплати має у Головацького такий (зовсім певно неточний) заголовок: Подписка и предплата на руску книжку подъ титуломъ: Виргиліева Енеида на малорусскій (sic) языкъ переложена Котляревскимъ. Без подання жерела опер ся на Головацькім Ів. Ем. Левицький у першій томі „Галицко-русской Библиографіи“ (Львів, 1888, стор. 31, № 360).

інців в свободних і оживлених строфах. Посмішність Енеїди не зрівнана; всюди відихає невинуджена сатира, іграюча невишуканою веселістю і остротами природженого остроумія. Легкість оповідання, вірність барвитости, милії жарти були істинно чимось новим, очаровательним. Описуючи природу, ніколи не проґрیشив против правді; народність отбиває ся в его поезії як в зеркалі. Ціла Україна читає Енеїду з роскошю от письменного селянина до багатого пана“ ¹⁾. Без сумніву друкарська похибка перенесла перше видання Енеїди на 1795 р.; звісні йому й дальші видання з 1808, 1809 і 1842 р. Велике було в Котляревського знання історії і побуту України; тому багато російських письменників одержували від нього докладні і вірні пояснення на свої запити. „Котляревський первий умів взбудити у образованих країнах своїх любов к родимому нарічю і любов к народности. Перелицьовавши Енея на козака, волочив з ним ватагу козацьких бурлаков по всіх усядах, осмішив цілий Парнас, котрий ще до его часу так багато служителів мав меже всіма християнскими поетами, оказав неуклюжність мнимого классицизма, намігнув на істинне жерело народної поезії в своїй родной землиці, у свого родимого народа.—І ди(во), як з легкої руки его появили ся многії прекрасні повісти і поезії Грицька Основяненка—володіючого народним гумором, Гулака-Артемовського—з его незвичайною мелодією малоруского язика; а в слід за ними з самобитними дарованіями явив ся: Амвросій Могила—з глибоким поетическим чувством, Єремій Галка—з іскреннею любовію к Україні, Гребінка—з живим і бистрим розказом, Тополій—передавший поетически кілька сцен із народної жизни“ ²⁾.

Подавши вістки про оба драматичні писання Котляревського. їх видання і галицькі перерібки, про етнографічні занятя батька нової української літератури й його переклад з французької мови „Євангельських розмишленій“, здогадуєть ся Головацький, що ода на новий рік 1805 князю Курякину се вірш Котляревського й наводить початкових 20 рядків сього панеґірика. Вкінці ідуть службові занятя Котляревського. його характеристика в товариським житю з великими похвалами й його вигляд. „Яко істинно народний писатель“ заслужив Котляревський „славу знаменитого стихотворця“. „Ціла Україна з почестью споминає Котля-

¹⁾ Пч о л а, Львів, 1849 (Я. Г. Иванъ Котляревскій) стор. 37—38.

²⁾ Тамже, стор. 38—39.

ревского. Кожний Малорусин з глибини душі вздыхає за ним. Дорогоцінне ім'я его заховано буде на завсїгди в памяти народно́й, як пісня народна, котра не умирає ніколи“ ¹⁾. Повний текст оди Котляревського надрукований в 16 ч. „Пчоли“ п. з. „Пісня на новы́й 1805 годъ Пану нашому и Батьку Князю Олексѣю Борисовичу Куракину“ на стор. 240—247 ²⁾. До самої статі наданий на стор. 42—44 „Урывокъ изъ V части Енеиды, на Малороссійскій языкъ перелицьованои И. Котляревскимъ“: „Як ночь покрыла пеленою.., Що сей для жѣнки все творить“ ³⁾.

Загалом зацікавлення новою українською літературою в Росії і в Головацького і в інших галицьких Українців було значно ширше, ніж можна би виробити собі про се думку на основі тодішніх друків. З певністю не всі документи цього зацікавлення заховали ся до наших часів, спеціально не все з писань Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького й Івана Вагилевича, Івана Бірецького й інших. З захованих паперів Якова Головацького можу зазначити ще кількаразовий його інтерес до новин української літератури в Росії.

Для приготовлюваного альманаха на р. 1845 „Галичанка. Новогоди́к на рѣк 1845“ написав Яків Головацький такі замітки

¹⁾ Пчола, Львів 149 (Я. Г. Иванъ Котляревскій) ст. 41.

²⁾ Відміни цього тексту, повного друкарських похибок, з виданням Куліша зазначив д-р Франко в своїй розвідці про „Писання І. П. Котляревського в Галичині“ на стор. 11—12.

³⁾ Як невідільничо держав ся Головацький статейки Пассека, вказує не тільки доданне цього уривка з пятої пісні, того самого, що додав і Пассек, але й місце з вичисленням письменників: Гр. Основяненка, Гулака-Артемовського, Могили, Галки, Гребінки, Тополі і багато інших місць. Ще більша залежність статі Головацького від статейки С. Стеблина-Каменського в „Časopis-ŭ“ з „Сѣверной Пчелы“ ч. 146. Зілюструю сю залежність кількома вислісками: „We swém přeloženj Aeneidy ndržel se Kotlarewský všudy čtenj latinské básně, ale wjce wyobrazował domácj život Malorusůw w swobodných i živých slohách. Směšnost geho Aeneidy gest newyrownána, všudy dýše neynepřinucenějšj satyra blyštjci se nehledanau weselostj i ostrotami pozorowatelného wtipu. Weškera Ukraina čjta Aeneidu s rozkošj. Lehkost wyprawowánj, wěrnost barwitosti, gemnj žertowé byli plnau měrau cosí nowého očarowatelného. Spisuge s přjrody Kotlarewský nikde se neprohřešil proti praudě; národnost se odrážj w básni gako w zrcadle“ (стор. 377—378), Або: „Celá Ukraina s uznalostj zpomjná na Kotlarewského. Každý Malorus z hlubiny duše vzdychá po něm. Drahocenné gmeno geho zachowáno bude na wždy w paměti národnj gako národnj pjeň gežto nikdy neumjrá“ (стор. 378).

про Гребінчин альманах „Ластівку“: „Мило нам, що можемо де-що приписати о плодах молоді словесности сусідної і сородної України. Новішими часами появило ся крім собранія народних пісень много сочиненій в народним южно-руським язичі. Повні дарованій писателі кинулись в слід за нестерпним Котляревским оброблювати ниву отцівской словесности. Від іздання первой части незрівнаних повістей Основяненцьких майже без перерви що року появляють ся нові плоди то в стихах, то в прозі содержания лірического, епіческого, ба й драматического. Основяненко, Карпенко, Куприєнко, Бодянский із повістями виступають, Е. Гребенька, Т. Шевченка, Е. Галка, Могила, Тополя із ліричними, драматичними сочиненіями, Срезневский ізисканіями народної історії минувших часів, Максимович, Лукашевич, Бодянский собраніями пісень приносять жертву в храмі народности.

Тепер 1841 года видав Е. Гребенька Ластівку (рід альманаха) і помістив там много сочиненій до сего часу знаних і незнаних писателів. Самого іздателя є предисловіє (так собі до земляків) і до зобаченя на кінці із звичайною Українцям веселостію і жартовливостію написано, в красних образах виставляючи роскоші своєї рідної сторони у всякої порі року. Головнішу часть прози займає прекрасна казка Основяненцькова: Сердешна Оксана. Чулий то і глибоко¹⁾ в душу вникающий сей писатель виставляє нам образ із домашнього життя, добрую мати, слабу, як звичайно мати, но поблажливу, добрую дочку, утіху своєї матери, але трохи пустую і пригордую, соблазнене нещасної Оксани, зведеної капітаном, і всі страшні слідства сего блуда недосвідченної дівчиці. Виставляє на пересторогу так матерям, як і дітям,—щасливо понято, а ще щасливіше виведено із знакомим талантом Г. Основяненцька. З незрівнаним духом поняв дух народний, вдивив ся в житє єго і виливає чистосердечні, прості, чистонародні казки. Якая в них ніжність, яке чувство, яке глибоке знаніє людського серця, яка то ступенність чувств! А язык показав ся во всіх своїх красотах—словом незрівнаний, несвязаний Основяненко основав чистонародную словесность, якою жадеи народ похвалить ся не годен. Всі єго казки мають найкращую сторону, що ведуть до моральности. Посмішні дві казочки: Пархимове сїдання і На пущання як завязано,—як і уривок

¹⁾ В рукоп. глибоку.

казки Циган П. Куліша, мають прекрасно виведену народну приговорку.

Г. Основяненко, як в повістях поважних, чулих, що за душу халле, як вчитаєш ся, то так розжалобить, що і на слези збирає ся,—так і в посмішних не зрівнаний. О нім можна сміло сказати, що хтось сказав о Крилові за байки, що він первий розказав нам казку на руський лад, руським говором, руським словом і зділав єю так народною, як є пісня народни.

В стихах перед прочими виникає Т. Шевченко (знаний із Кобзаря). В его Вітре буйний, Причинна, а особливо На вічну пам'ять Котляревському показують ся особливе глибоке чувство і дар прекрасного народного вислова і буйного зображення. К нему ближит ся В. Забіла, також так чувствительний. Его Голуб і Пісні незрівняною провівають тугою чисто-руською. Лев Боровиковский відличаєт ся від других силою помишлень, величними гадками і короткістю слова. В своїм Чорноморці, Палію, Волоху є він точно сильний, як лев. В байках знов показує замисловатість і сильно володіє язиком. Прочіі менші кавалки також не без ціни, особливо стих До коня Мартовицкого. (Чужбінского) Прощання одзначеніі силою і тугою істинно-руською. Котляревского із винятків і Гайдамаки тяжко осудити і дають догадати ся о красотах цілости. Словом—все воно красне, все народне, без найменшого знаку послідовання, чужини, все виплило із щирої груди Русина. Одну лиш, гадав бим, можна догану дати писателям українским, що часом для виразистости не доберут *прикладного* слова так, що нераз одно слово всю повагу і красоту попсує. Блуд той особливо показує ся в Гребінковій Півтаві, в котрій місцями вона зовсім закидає на лад Котляревского Енеїди. Але всьо красне, коли на своїм місці, і здаєт ся справди, що пильне виучованє і послідованє сего учителя і передводителя було і причиною мішання жартовливих вираженій в поважне діло. Ледви і в Основяненьку не придибати часом podobних. Котляревский Енеїдою заляв школярську клясичность на віки, а отворив новий світ народної поезії. Ще до романтики у Поляків і Росіян он вже поняв народну поезію“.

З невідомих мені причин замітка Головацького на Гребінчин альманах не вийшла друком, так само нема ні одної друкованої статейки Головацького про цілість відомої йому української літератури в Росії. У згадуванім вище другім університетським викладі ось як коротко збув Головацький письменників по Котля-

ревським: „По Котляревським виступив Квітка (Основяненко) з своїм незрівнаними повістями. Як Котляревський в гумористиці народній не зрівнаний, так Квітка не досягнутий в ніжних образах, малюючих сердце правдиво руске.—Еремій Галка, Амврозій Могила, Лев Боровиковський, Гребінко (sic) і др. доказали сил своїх творческих в ліричеській, епічеській, ба навіть в драматичеській поезії. Старанність їх всіх була висказати все народним малоруским духом, малоруским словом, щоби відзначити его від книжного російського, виявити самостатним. Для того часом впадали в другу крайність, протонародного невмістного висловлення“¹⁾ Закид уже звисний. Згадав як найкоротше також за українську школу в великоруським і польським письменстві.

До нової української літератури вернув Головацький ще раз у липні. Але хоч він знав в яких трьох четвертих появи нової української літератури в Росії, його виклад дуже убогий докладнішими вітками й мізерний. У викладі з 2 липня 1849 р. говорив про обі частини українських земель, розділені державними кордонами: „Одна від другої без спільного союзу, без соображенія розвивала ся. А предці дивно, що одно і тоже направленіє, одно і тоже стремленіє прийняла письменність там і тут т. є. стремлене к народности. В тім розвитку, в желаню віддати своєрідне в питомій своїй барві, своєрідним словом, своїми красками зійшли ся духом всі письменні Русине (южні). Вишукване народних забитків, збиране пісень і приповідок і там і тут появило ся майже одночасне, народні писателі виступили в одно время на Україні і в Галичині“.

Звертаючи увагу на російську Україну, бачимо, що там заведено уряди „в російським язиці“. Та сама мова викладовою у школах, „а многії писателі... родом із України, писали таким язиком книжно-руским, котрий тільки виговором розличав ся в устах Великороссіянина або Малорусина неяко на два нарічія. І в сим вітділі було багато писателей учених із южноі Руси“. Здавало ся, що книжна мова западає зовсім на Україні і не дасть піднести ся народній. Навіть поезії писали українські уродженці, пр. Богданович, Капніст, сею самою мовою, формою і духом, наслідуючи тодішніх європейських так званих класичних поетів.

Тоді саме явив ся „писатель в народнім малоруским язиці“ Котляревський. „Вже перед ним появлялись сочиненія в чистим малоруским язиці: комедії, діялоги, легенди і др. стихи розши-

¹⁾ Я. Головацький, Три вступительні предподаванія, стор. 26.

рені були по Україні. Але в світ видати тогді годі було, тяжко переломати предрозсуженія віку. Котляревському, жившому на Україні межи своїм народом, почувствовавшому красу народної поезії, поезії сердця, впливавшої із вітвічного жерела природи, смішні мусіли ся видавати натяжені утвори тогдишної музи. Котляревский став покепковати собі із тої псевдокласической словесности і написав свою Енеїду перелицьовану (травестировану) на малоросійський язык. В тім первім сочиненію Котляревский ізоображав домашнє житє, забобони, обичаї Ук(раїн)ців в гарно ¹⁾ написаних стихах. (Енеїда) ¹⁾ его незрівнана, неви(казане) ¹⁾ остроуміє, жарти і весе(лость дійсно) ¹⁾ українска. Він первий дав стихови малорускому правила стихосложенія. До его часу писали Малорусини звичайно стихи що до внішньої форми так звані силлабіческі. т. е. утврджующі ся тільки на числі слогів (силаб.). В народних піснях ²⁾ соблюдаєт ся із самого поетического слуху сложеніє коротких і довгих слогів. Котляревский ужив в Енеїді своєї гласоудареніє за підставу метричного стиха свого. Два або три, чотири слогів з гласоударенєм дают цілому стихови метр, бо прочіі слоги по більшій части сомнительні яко довга іли коротка, як того стопа вимагає. Енеїда писана стихом ямбіческим, чотирестопним, рифмовим, по переміні мужескую і женску рифму маючим“.

Згадавши за опери, говорив, що „много его стихів не було печатаних“. Одначе хоч твір Котляревського вийшов друком, „не найшов послідователей; сочастніі не піймили его мишленія, его гадок. Аж нове молодше поколіне порозуміло его і пішло по слідам сего наставника, котрий чверть віка наперед дорогу указав“. Кінцеву частину викладу присвятив початкам умового життя у галицькій Україні.

У викладі з 3 липня 1849 р. говорив Головацький далі про українське письменство російської України по Котляревським ось що: „Після первих сочиненій Котляревского довгий час не вийшло нічого в малорускім язиці. Ода малоросійского простолюдина во время нашествія Французів на рускую землю, видана в Москві 1813 г.. здаєт ся також походити с пера Основяненъковского ³⁾. А так Котляревский стояв 30 до 40 літ одним один писатель в

¹⁾ Так виповнюю здогадані слова, бо рукопись наддерта.

²⁾ В рукописи: пѣсни.

³⁾ Головацький хотів сказати: Котляревського.

малорускім язиці в чистонароднім дусі. Аж іспитоване історії, пам'ятників, забитків, поезій народних українських очутило і возбудило любителів народного слова“.

Появила ся збірка народніх пісень Цертелева, в якій поміщено вісім українських дум, граматика Павловського з коротким словарцем і „пробами народного малоруского языка“, а Максимович видав в 1827 р. в Москві „красний сборник народних пісень“ і помістив там кілька соток „прекрасних думок, кілька історичних і обрядових пісень. Собрание тоє первий раз переконало читальство о ізящній красоті народної української поезії. В хорошо написаній передмові до сего ізданія начертав Максимович велике достоїнство і красоту народних пісень і кілька глибоких уваг над малоруским языком і короткий словарец“. Друга його збірка пісень містить „історическіі думи і билевіі та битовіі пісни“. Осібно вийшли „Голоса украинскихъ пѣсень“.

Міжтим „історію народну і старожитность зачали обрабляти. Бантиш-Каменский написав історію Малороссії 1822 года, котрої 1830 нове ізданє вийшло. Сочиненіє тоє було богате собрание собитій о давной южной Руси з важними документами, украшене ¹⁾ ізображеннями малороссійских козацких гетманів і других славних людей і ізображеннями народних строїв України. Ізмаїл Срезневский открив в своїх сочиненіях ще лучше давний бит України. В его Запорожскій Старині собрані старожитні думи і пісни українскіі, видані старі літописи, жизнеописанія славних мужей і очерки обичаїв України. Пізнійше писав Маркевич історію Малороссії, а Скальковский історію Запорожскої Січи. Так сочиненія такі вітсвіжовали пам'ятку минувших времен, обуджали духа народного, надихали поетів до воспіванія давних часів“.

„В третім десятиліттю текущого віка появили ся многії писателі малорускіі з високими дарованіями. Меже тими виступив наперед Григорій Квітка, виступавший в сочиненіях під іменем Грицька Основяненька. Він істинно основав народную письменність“. В перших комедіях (Дворянскіє выборы, Шельменко денщикъ) тільки деякі сцени в українській мові, „а іменно, здаєт ся, щоби тим лучше віддати і противуположити характер народного малоруского языка“. В роках 1834 і 1837 вийшли його повісті, „прекрасні сочиненія в малороссійскім язиці. Содержание его повістей взято із народа, живії образи з природи,—одні красні,

¹⁾ В рукоп. украшенє.

чулі, поважні, другії гумористичні. Він писав ще много повістей і драматичних сочиненій (н. пр. Сердешна Оксана, Гануся, Божії діти, Сватанс—опера, Щира любов—драма, Козир дівка—комедія (sic), Лист до любезних земляків), котрі були по части печатані в часописах, по части лишень представляні на театрі“.

Далі йде вичислення інших письменників, відомих Головацькому. „Петр Гулак Артемовский послідовав гумор Котляревского в повістях, балладах, писав байки, переводив з німецького і російського.—Гребенка писав красні і дотепні байки і „приказки“, переводив також Пушкіна поему „Полтава“; вийшли оба діла в Петербурзі 1836. Ему маєм подяковати за ізданіє сборника сочиненій в малорускїм язичі під надписом „Ластівка“.—Г. Бодянский (проф. унів.) написав казок кілька стихом, ізданих в Москві 1836, і прекрасну розправу о народних піснях словенських,—Амвросій Лукіанович Метлинский, коллежский совітник, проф. харківського університета, род. 1814, видав Думи і думки (в Харкові 1839) і деякі переклади, в котрих оказав великое дароване поетическое і силу языка малорусского (Могила).—В. Забіла в ліричній поезії отличає ся; він писав також драматичні сцени прозою „Чари“ (Тополій (sic) пише ся).—Ще діятельнішим в словесности южнорусской є Н. Костомаров; под прибраним іменем Еремії Галки писав лірическії поезії, отличающіє ся глибокопонятими мислями, чувством к Україні, і драматическое сочиненіє „Сава Чалий“ і трагедію „Переяславская ніч“, печатану в новорочнику українскім „Сніп“.

Свій дуже побіжний огляд кінчить Головацький: „Крім сих писали поезії, більше менше удачливі: Лев Боровиковский, Чужбинский, Петренко, Шевченко, Корсун,—а повісти: Карпенко, Купrienko, Синельників, Шерепера, Писаревский, Кореницкий і другії. В цілій тій белетристическій словесности захований чисто-народний язык. Писателі старали ся підкинути ся зовсім під духа простонародного, що декотрим дуже удало ся, у инших є декуда натяжка. Правописане розличне“. Вкінці зазначені думи й думки Падюри. Осібно винотовані дати про Александрова, Макаровського й Петренка, які знайшов Головацький в „Южнорусскомъ сборникѣ“ Метлинського з 1848 р.

Як пояснити таку скупість вісток і так марне освітлення нової української літератури в Росії? Думаю, що в першій мірі заважила тут недостача часу, бо в 1848 і 1849 р. Головацького запрягали скрізь до роботи. Наслідком недостачі часу він не пере-

читував вдруге давнійше перечитаних українських книжок, виданих в Росії. До того не всі такі книжки він і мав. Далі в Головацького загалом лінгвіст брав перевагу над істориком літератури. Здасть ся, тоді не знав ще статі Костомарова в „Молодику“ на 1843 р. п. з. „Обзоръ сочиненій на малорусскомъ языкѣ“, якої нині нема в львівських бібліотеках. З сих причин виходила в нього історія літератури бібліографією, чому присвятив увагу і в своїм рефераті про українську мову й її діалекти на зїзді „руських учених“ в 1848 р. Куди краще розумінне нової української літератури в Росії і одиноких її творів бачимо у Вагилевича.

Де в Головацького виступає просто невірливе привязання до свого первозору, там Вагилевич кинув сміло свій осуд, свою думку про письменника чи даний твір. Інша річ, чи можна нині погодити ся з його думками. Як з одного боку Вагилевичеві уваги про українську літературу характеризують смілі погляди, бажання знайти для автора й твору щось його спеціальне, так з другого видно, як автор тут і там дає одну й сю саму прикмету двом одиницям, двом творам, що в дійсности не визначають ся одною і сею самою характеристичною прикметою. Одначе в цілости університетський виклад Головацького про нову українську літературу не дорівнює „Заміткам о руской літературі“ Вагилевича, що був також поважним кандидатом на катедру української мови й літератури.

VII.

В партіях про зносини галицьких Українців з ученими Росії кілька разів згадано, як удавав ся до них Вагилевич о українські видання, бо задумував подати коротенький нарис історії української літератури в розвідках про українську мову (*Rozprawu o języku ruskim*¹⁾). За тим самим писав Вагилевич 1 липня 1843 р. також до Якова Головацького. Просив о „дещо короткого“, о вірш з якої книжки, якої не мав, о повісти Квітки, вірші Артемовського, Кобзар і Гайдамаки Шевченка, Енеїду Котляревського й ин.²⁾ „Добре би було,—писав до Головацького,—абись написав і оцінку кожного сочиненія, а я на тебе ся покля-

¹⁾ Нині переховують ся сі „Rozprawu“ в бібліотеці петербурської Академії, куди вислати їх із Львова вважав потрібними Антін Петрушевич.

²⁾ Межи паперами Вагилевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові задержали ся де-які його відписи поодиноких творів українських письменників у Росії: Мажука (з „Малор. прик.“ Гребінки), Дитина су-

чу“¹⁾. В листопаді просив Головацького дати уривок з Квітчиної „Марусі“ про схід сонця²⁾.

Можна здогадувати ся, що відомости Вагилевича з нової української літератури в „Rozprawach“ не більші, коли не менші, ніж у „Замітках о руской літературі“, які надрукував в 5, 6 і 8 числах „Дневника руского“ в 1848 р. Обіймають в короткості цілість української літератури; цікаві вони, а під неодним оглядом і цінні. Переходячи до нової літератури, зазначив Вагилевич, що від половини XVIII в. слідне в нашій літературі стремління розвою української літератури відповідно до потреб і народнього духа. Таке стремління стало konieczністю. Котляревський се „творитель літератури рускої“. Його Енеїда, відома з чотирох видань, малює недостачі в звичаях і обичаях краян і „для многих отличних, наветь рідких красот будет всегда одо-бою літератури“, передусім тому, що відзначаєть ся невимушеним гумором і гладкою „сплавністю“. „Наталку Полтавку“ характеризує „різкий зачерк характерів“, а „Москаля Чарівника“ меткість в розвою.

Згадавши за збірки усної творчости, зазначив автор, що „проводила той літературі Україна, і то більше задніпрська“, де Харків був осередком української просвіти. Що до граматики Павловського — „єсть то радше только зачерк і то плохий“. Віршеві і прозові додатки зле дібрані, а чудна правопись зражує читача. При оцінці мови байок Артемовського покликав ся на Євещького, що по його думці вони написані не все „чисторуским язиком“. За то Падура — „знакомитий поета“. Його „Українки“ се чарівні спомини з старого побуту України, з відгомонам „всіх чутій молодецтва і дівочтва“. З повістий Квітки подобала ся Вагилевичеві найбільше з першої книжки „совершенна повість Маруса“, з другої „Добре роби, добре буде“. Знав і про „Сватанне“. Квітка взяв собі за задачу „представити в розних очерках много-

rotyna і Het'man (з „Думок і пісень“ Метлинського), Махум Perebijnis і Zhadka (з „Укр. бал.“ Костомарова) Wid szoho (з „Снопа“), Wołoch Боровиковського (з „Ластівки“), Иванъ Підкова (з „Чигиринського Кобзаря“) і Kawkaz, Посольство Енея до Латина Котляревського (з харківського видання 1840 р.), Остафій Дашкевич (Дума лицарська). Знов один доказ, що Шевченкового „Кобзаря“ з 1840 не знали.

¹⁾ Д-р К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 85.

²⁾ Тамже, стор. 92.

образное життя миру, що при своїй знаємості серця людського в розмаїтом положенню уміє іскусно доконати. Прото такое совершенство в окремішніх характерах і свіжість барв“. Відзначають ся його писання також дивно легкого „сплавностю“. Казки Бодяньського „гладким вершем“ розказани, де много таланту обявляєт в плястиці“. „Чари“ Тополинського (Тополі) се здраматизована пригода з пісні „Не ходи, Грицю“, в якій змальований великий образ з світського життя, навіть по части з талантом.

Метлинський — „знакомитий поета“. В „Думках і піснях“ повно „ревного чутя і мечт молодіої ємкої душі“. Перекладав з різних мов. Також Костомарів „знаменитий поета“. В „Саві Чалім“ виявив знаменитий талант, а в „Балядах“ і „Вітці“ „при меткости і сплавности полно вдохновения; особенно ударяет Перебийнос“. Також перекладав Купрієнко-охрещений Кипрієнком; його повісти взяті з життя демонологічного світа, а відзначаєть ся між ними „Недобрий віщун“. „Гребенко—знакомитий поета“. Його байки езопічні, в части переложені з Крилова, в части „питомого творенія, межи ними деякі рідкої красоти“. Видав „Ластівку“. Передаючи її зміст, Вагилевич підчеркнув „різку оттінку характерів“ в „Сердечній Оксані“ Квітки й рідкий талант у гуморесках, легкість в оповіданню „Циган“ Куліша, „при меткости гарную чувственность“ у віршах Забіли; за то Шевченкові твори в „Ластівці“ позіставив без схарактеризовання: „Г. Шевченко в образі із життя миру демонологического. Причина (sic) і в елегії на честь Котляревского; окроме того єсть єще отривок із его поеми Гайдамаки“.

Відступ про Шевченка наведу в цілости: „Т. Шевченко, знакомитий поета, іздав свої верші под надписом Чигринський кобзар (Петерб. 1840, втор. ізд. 1844), в котрих полно ревного чуте; межи ними отличают ся Іван Подкова і Тарасова ноч,—із иншого взгляду ударяет Катерина. Окроме того іздав єще поеми: Гайдамаки (Петерб. 1841, втор. ізд. 1844), Тризна (Петерб. 1844) і Гамалія (Петерб. 1844), де ся отбивает великий талант драматический. В рукописи зостаєт превосходная его поэма Кавказ“.

К. Гейнче видав комедію-оперу „Поворот Запорозців з Требізонди“, де „досить таланту оказуєт в розказах“. Луєв написав правдиву історію Руси в дусі, відповідним теперішнім потребам. Корсун видав „Сніп“; його українські повіря досить займаючи. В трагедії „Переяславська ніч“ розвинув Галка нещодне-

ний драматичний талант. Сатирична поема „Вечерниці“ Кореницького „славно розказана“, „Стецько“ Писаревського „красно розвита іділля“; красні Петренкові думки. „Еще набиляю,—додавав,—І. Сенельникова (Долгоносенька), А. Шпигоцького, П. Куліша, В. Забілу і І. Тихорського, о котрих зовсім нічого не умію повісти“¹⁾).

Що Вагилевич назвав Падуру „знаменитим поетом“, легко се пояснити, коли пригадаєть ся, що Падура мав немаловажний вплив на віршові писання Шашкевича й робив вражіння і на Якова Головацького, що повідписував собі їх сам і дораджував братови Іванови видати вірші Падури. З такими думками носив ся також і Вагилевич. Задержали ся аж дві його записки з пляном такого видання. Заголовок мав бути „Стихотворенія Х. П.“ Далі мало йти „Предисловье“, а потім „Сочиненія“: Дума до Дніпру, Князь Роман Сангушко, Українки, Запорожец, Кішовий, Низовец, Вячеслав, Пісні, Золотая борода, Гей, козаче, Піснь Відорта. „Переводи“: Чайд (sic)—Гарольд з Байрена (sic), Кіндрат Валленрод з Міцкевича. „Прибиленіє“ себто додаток мав містити твори в польській мові: Pieśni, Selima El. Aasa grób.

VIII.

Надання конституції в Австрії в 1848 р. зазначило ся за-снованням у галицькій Україні першої політичної часописи „Зоря Галицка“. Вже перше число сеї часописи принесло відозву до „руського народу“, а в ній підчеркувало ся, що „ми Русини галицькі належимо до великого руського народу, що одним язиком говорять і виносить 15 мільонів“²⁾. У відповіді одній польській часописи заявляла „Зоря Галицка“: „що далі там хтось пише, немов се було би то саме, як Ольденбурські селяне вимагали би, щоби нижньо-німецький діалект піднести до степені урядової мови, на се скажемо просто, що се неправда. Як Мазури вимагали би, щоби їх мазовецьке наріче в Польщі піднести до степені урядової мови, було би повище порівнянне справедливе; одначе хто прикладає сей приклад Ольденбурських селян до 15 мільонового руського народу, той або виявляє своє незнання або

¹⁾ „Замітки о руской літературі“ передрукував В. Коцовський в третім томі „Рускої Бібліотеки“ Онішкевича на стор. 145—158; интересуюча мене частина на стор. 153—157.

²⁾ Зоря Галицка, 1848, стор. 1.

показує нечесний замисл, що хоче замилити очі тим, які не знають сього. Але се є груба, безсоромна брехня, чорна сплетня, немов російські агенти загіривали-би руских священників, щоби працювали над піднесенням руської народности; бо до сього не треба ніякої понуки, щоби нарід, скоро він пройде до власної свідомости, обставав за своєю народністю, бо сам Бог вляв в серце народу любов до своєї народности. А чиїж агенти спонукали Поляків, Німців, Французів, що дбають про свою народність?“¹⁾

В статті „Чи Галиція єсть польською землею і чи Русини суть Поляками“ виступив автор в обороні української мови, яку Поляки все називали невиробленою: „Уже то і наша руська мова виробила ся в устах п'ятнадцяти мільйонів нашого руського народу, що нею говорить і може добре порозуміти ся і в якій прості думи славні по всім світі“²⁾.

Потребу вислання українських делегатів на славянський зїзд в 1848 р. в Празі мотивовано на одним із засідань „Головної руської Ради“ ось як: „Тому, що там мають зібрати ся делегати всіх славянських народів, що мешкають в австрійській державі, для наради над своїми спільними потребами, а наш руський нарід мало є зв'язаний иншим славянським народам і „досі від чужоземних то за часть польського, то за часть російського народу неправо був уважаний“ і щоби ті, що не сприяють руській справі, а які мали їхати на сей зїзд з Галичини, йнакше нас не представили, як правда вимагає: узнала Головна Рада потрібною річю, щоби й ми Русини перед иншими Славянами виступили як нарід і щоби післати на сей зїзд делегатів з руського народу“³⁾.

На здивованне Поляків, що галицькі Українці стали пильно заходити ся коло своєї народности й мови, відповідав „Голос з села“: „Чиж Русини, що їх є 15 мільйонів, не є народом або чи може тільки оден руський нарід не має права дбати про свою народність? Хоч ми галицькі Русини творимо тільки частину сього численного народу й позістаємо під иншим рядом від наших братів, се не зменшує наших прав народности й нічого не перешкаджає зносити ся з нашими братами під духовим оглядом, під оглядом письменства“⁴⁾.

¹⁾ Зоря Галицка, стор. 20. ²⁾ Тамже, стор. 24. ³⁾ Тамже, стор. 37.

⁴⁾ Тамже, стор. 40.

На першу, точку програми першого українського науково-просвітного конгресу в Галичині призначувало „Запрошене учених руских на зїзд до Львова“: установити для нашої мови однакі форми, а для нашого письма приймати найвідповіднійшу правопис; висвітити ріжницю нашої мови від старославянської мови, також від російської і польської. Потребу зїзду мотивовано тим, що такою дорогою поступали західні народи. „Славний приклад наших братів південних Славян і братів Чехів, що перед 20 літами, можно сказати, там були, відки ми тепер виходимо, най буде для нас звіздою, провідником. Чим більші труди й перепони, тим більші нехай будуть наші змагання; а дасть Бог, що поведеть ся нам, бо не про себе працювати будемо, тільки для добра 15 міліонового народу“,—якого тільки частина одержала волю ¹⁾.

В полеміці з неперебираючими в видумках нападами польської преси на заходи Українців, щоби поділити Галичину на дві часті, українську й польську, підносив Осип Лозинський у статейці „О подїлі Галиції“ між иншим і такий аргумент; не повинні вони (себто Поляки) з ока спускати, що нас є 15 міліонів (а се трохи більше, ніж усіх Поляків разом зі спольщеними Русинами й що через гнет і понижування Русинів пропала Польща ²⁾). Зрештою почуте спільности галицьких Українців з російськими наповняло галицьких Українців вірою в успіх боротьби з Поляками за національну самостійність і культуру. „Коли вже Русини висловили бажання стати як нарід сам у собі,—стойть в одній відозві „Головної руської Ради“ до поменших рад,—годї й їх навертати до народньої бездїльности. Хочби навіть тепер більшість руських учених пристала на се, щоби й на далі руський нарід зростав ся з польським так, щоби польське слово було в школах, в урядах і судах, таки руський нарід не зростеть ся з польським. Русини на Україні не дали би руському слову загинути та збудили би нас, своїх братів, дрімаючих над польським словом“ ³⁾.

Під окликом одности та спільности галицьких Українців і російських відбували ся і перші загальні збори першого українського просвітного товариства „Галицько-руська Матиця“. Мали

¹⁾ Зоря Галицка, стор. 69.

²⁾ Тамже, стор. 74.

³⁾ Тамже, стор. 128.

мати вони вид просвітних конгресів, а перший з них в 1848 р. звістний як зїзд „руських учених“. При отворенні зборів мав гарну промову Микола Устїянович, в якій сказав між иншим: „Родимці!“ На широкій картині сьятої Славяньщини лежить земля красная, богатая, текущая медом і молоком, земля, на которій віками не забракло ні хлїба, ні соли. Над Вислоком і Доном суть єї границі, а Бескид і море єї сторожами“¹⁾.

Говорячи про мову сього на далеких просторах розселеного народу, питає він: „Чи може нам надобно буде зречи ся власної чести і заверечи на послїдок і бесїду нашу, тоє ядро народної жизни, що в вікових борбах омаль же не остатним позостало ся нам маєтком і як повитиця, приліпивши ся до чужого первістка, нуждную корм з єго висисати корене? А що найважнїйшое, чи прийме ся чужое зерно до руского сердця, до того сердця, що так твердо приросло до естества свого, до своєї землиці, в власнім залюбило ся підсоню? Красная чужа сукмана, величній сусїдній шовки, але тільки свій лах гріє, свій петек милий!“²⁾. Не виречеть ся український нарід власної мови, бо „єсть в риднім слові урок, великий, неописаний, в которому не знайдеш імене і в которім як в найдрібнїйшій частині лучі сонця всі світа находят ся барви. На голос того слова воздрожат всі состави ски-талця на чужині, розвяжут в єго голоднім сердцю цілий пасемник минувших днїй щастя. Єсть в народі пісня, що мати дїтині над колискою співає, проста і непоказьна, а звук єї товаришит нам солодкими наповидами до гробу і милїйшая над всякїї согласи чудесних напівів. Тим словом нам промавлати треба, таковими піснями нам співати належит, аж нам розсвіт народної душі аж нам жизнь Руси лежить на сердцю!“³⁾.

Найдорожшим майном кожного народу є його мова. Хто видирає народови мову, поповнює убійство не одного чоловіка, але мільонів. За мову розпочала ся боротьба Сербів і Хорватів „Славяньщина аж занадто велика, аби помістити в ширїнях своїх голос жизни 15 мільонів народа. Залишивши бесїду нашу, учинимо святокрадство найсвятїйших прав чоловічества, обдирство народного престола Руси, а може, а може і цілої Славяньщини“.

¹⁾ Як. Головацький, Историческій очеркъ основанія Галицко-рускої Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей на роднаго просвѣщенія, Львів, 1850, стор. 2.

²⁾ Тамже, стор. 7.

³⁾ Тамже, стор. 7—8.

Називаючи українську мову стобарвною цвіткою, запитував Устиянович: „Хтож бо в Славянщині не знає тої мови святої Руси, тої бесіди сердця, того наповидного ласканя, котрим мати першое дітя своєї милости любує, тої красивої пісеньки, якую ластівка під стріхою щебече, хто не знає барви, цвіту і вони тої літоросли золотобережної України? На славянськім виросла она сердцю і всякими цвітами приоздобила ю красавая мати. Всякії чувства душі і ума появи приодіває она золотими точками. Аж хочем налюбовати ся єї принадами милости, пійдїм до Основяненька Марусі, аж желаєм надивити ся ненаглядним єй барв красотам, вержмо ко на єго всхід сонця, аж хочем узброїти ся в кріпость, послухаймо громкого Шевченька, аж розвеселити ся і попустовати, возмім Котляревского, аж на послїдок статочного образу хочем, прочитаймо єдин тільки короткий уступ з Перекинчика під назвою Бандурист, через незабвенного нашого Шашкевича написаний, а сми бисьмо не пожаловали потрудити ся до пісней народа, до тої комори природних народних гадок, знайшли бисьмо не єдиную звїздку, которая би славу найкрасшому письменникови кожного народа принесла“ ¹⁾).

В секції історії і географії предложив Осип Лозинський, щоби для народнього пожитку переложити історію України або, як він говорив, „южної Руси“ Маркевича та надрукувати її як для шкільного, так і домового ужитку як найскорше, для познайомлення з рідною історією ²⁾). Осип Левицький жалував ся, що хоч холмська дієцезія належала до львівської митрополії, там занедбано науку української мови ³⁾). У віршованім привіті зізду п. з, „До моєї родини“ видїв Іван Гушалевиц українську родину там, де

Бескида верхи крутії,
Волни ревуші Дніпра,
Сяна, Буга і Дністра
У Чорноморя води ще не висхли ⁴⁾).

Кульмінаційною точкою зізду була розвідка Якова Головацького „Язык южнорускій и єго нарѣчія“, відчитана на другім спільнім засіданню серед великого одушевлення. З змінами вийшла вона друком рік пізнійше п. з. „Розправа о языцѣ южнорускѣмъ и єго нарѣчіяхъ“ ⁵⁾). Українців налічив тут 13144000

¹⁾ Тамже, стор. 8—9. ²⁾ Тамже, стор. LXXXI—LXXII. ³⁾ Тамже, стор. 85.

⁴⁾ Тамже, стор. 99—100.

⁵⁾ Цитати подаю на основі первісної рукописної редакції.

душ, з чого вийшло, що „наро́д, малоруским языком говоря́чий, є по великоруским найчисленні́йшій межи всі́ма словенскими“⁴. Вказав на широкі границі українських земель і про „наро́д, заселя́ючий всю Южную Русь, Галичину и сѣверо-восточный закуток Угорского царства, говорит одним языком, котрый называе́ся у себе и у сусѣдѣв Украинским, Малоруским (южно-русским) або просто Руским (Руським)“⁴. Подаючи прикмети поодиноких українських діалектів і говорів, зазначив Головацький що до волинсько-подільського наріччя, що „в найнові́йших часах зачали декотри писателѣ и книжно обробляти се нарі́чье и выдавати свои сочиненія в народнѣм язы́ѣ. Котляревскій первый показав дорогу, перелицевавши Енеиду и написавши кілька опер, за ним щасливо управляли его ниву: Основяненко в казцѣ и драмѣ, Артемовскій и Гребѣнка в байцѣ, Моги́ла, Галка, Шевченко, Забѣла в думах и думках и др.“

Як професор української мови та літератури говорив Головацький в інавгураційнім викладі 31 (19) грудня 1848 р. про велику роль, яку відіграв український нарі́д в історичнім житю. Ще більшу роль буде суджено йому відіграти в будучности. „Обєм нашого народа виносить 15 міліонів, що до числа друго́й нарі́д меже всі́ма словенскими, нарі́д многочисленный, нарі́д мающий свою давнюю історію, нарі́д котрому предстоіть може ще важні́ша будучність. Від стримких Карпатских гір розлягає ся той нарі́д по хліборобних ровенах надсянских і наддні́стрянских, а далі́й по необозримих площинах Подоля, Волиня, Поді́ля буйно́ї України, по обох сторонах величественного Дні́пра геть-геть аж до Чорного моря, аж по Кубань і під Кавказ. Всі́ ті́ землі́ займає непереривно нарі́д е́ден. Він творит в языковім і умственнім взгляді́ ці́лость нерозді́льну—історія, бит народний, жите, звича́ї, обича́ї, піснѣ народні́і і обряди одні́і ті́і самі́і, наконец язык, сей союз живий народа се ті́ло незримо народа, вяже го в одно ті́ло“¹).

В 1849 р. продовжувано далі́ традицію 1848 р. В 78 ч. „Зорі́ Галицко́ї“ передруковано статю з 74 ч. за 1835 р. німецько́ї часописи „Das Ausland“ п. з. „Языкъ малорускій въ отношенію къ великорускому“, де наведено висказ про українську мову знаменитого великоруського письменника Даля — Луганского. Видана у Кві́тчина „Маруся“ ті́шила ся великим поку́пом²). За

⁴) Пор. мою замітку „Передмова Головацького до викладів української фі́льольо́гії“ (В шістьдесятилі́тє керовання катедри української мови на львівські́м університеті́) в фейлетоні́ „Ді́ла“ з 1908 р. ч. 2 {4.

²) Д-р К. Сту́динський, Кореспонденція Я. Г. в лі́тах 1835—49. стор. 384.

чеським „Часом“ подала „Зоря Галицка“ вістку при вихід у Харкові „Южнорусского Сборника“ (тут він називається „Южный Сборник“) Амвросія Метлинського, в яким зібрані „найзнаменитші казки і повісти малорускі“. Спеціально згадувала замітка про комедію Квітки „Щирая любов“ у сім альмаху, яка „своєю легкістю, як і невимушеною веселістю і живістю“ вирізняється від усіх інших творів знаменитого автора „Марусі“¹⁾.

За українськими книжками, виданими в Росії, допитували нетерпеливо. В листі до Головацького з 12 серпня 1848 р. жалувався перед ним Іван Бірецький: „чи не знаєш способу, як би українських книжок тутки (до Перемишля) спровадити? Дуже тепер суть потрібні. Я думав до Максимовича о тоє писати, бо через книгарні ся не дочекаєм“²⁾. Рудольф Мох брав писання Гоголя, Основяненка й інші на соборчик, на яким читав їх, розсмішуючи та забавляючи присутніх³⁾.

Заснована 1 серпня 1848 р. коломийська читальня просила Якова Головацького спровадити для неї різні книжки, серед яких визначне місце займали історія України Маркевича та Кониського, повісти Квітки, „Миргород“ і „Тарась Бульба“ Гоголя⁴⁾. Яких книжок домагалися тоді галицькі Українці, видно з прошення Якова Головацького, з яким він удавався у цвітні 1849 р. до книгаря у Бродах Гартенштайна. Він просив спровадити „всі повісти, поезії, драми та загалом усі твори, які тільки вийшли в українській мові, збірки народніх українських пісень“ і всі підручники для гімназій і університетів, що на їх підставі викладаю в Росії⁵⁾. По порозумінню з книгарями прийшла в вересні 1849 р. частинка бажаних книжок з книгарень Печаткіна в Петербурзі і Должікова в Києві, між иншим такі: „Пань Халевський“, „Шельменко денщик“ Гануся, Повісти та два примір-

¹⁾ Зоря Галицка, 1849, стор. 473. В 1839 р. робив заходи Метлинський коло експедиції до Галичини в цілі доповнення свого українського словаря.

²⁾ Д-р К. Студинський, Кореспонденція Я. Г. в літах 1835—49, стор. 284—285. Се той сам Бірецький, що писав січні 1840 р. до Головацького: „Желав би-м я дуже собі дістати деяк сочиненія Українські: Срезневского, Котляревского, Основяненка і пр. Ци не міг би ти ся о тім постарати, о, жеби то мож, що би я дав! Як би то наші побратими слухали! Не забудь Основяненка і Котляревского з Собою привести до Перемишля... Може там дащо надійде для нас з Москвщини, дав би Віг, ждемо того як каня дожджу“ (Тамже, стор. 23—24). В 1847 р. просив Верещинський о позичення книжок для священика Григорія Боднера, що „жадає також дуже читати пісні наші народні галицькі, українські і теперішних задніпровських поетів, Котляревского, Основяненка“ і т. д. „Дайте му їх,—просив,—аби талант его не гас, але вмагав і за присилку історії Маркевича (Тамже, стор. 200).

³⁾ Тамже, стор. 203. ⁴⁾ Тамже, стор. 329. ⁵⁾ Тамже, стор. 353.

ники „Сватання на Гончарівці“ Квітки, Ластівка, Оповідання Купрієнка, „Малоросійськія пословицы“, історії України Бантиш-Каменського та Маркевича, „Мазепа“ Булгаріна ¹⁾).

Добродійний вплив російської України на галицьку признала „Зоря Галицка“ ще в 1850 р, в статті „Молодая Русь“. У переповіданню історичної долі українського народу положено натиск на боротьбу з унією як на сей момент в історії нашого народу, коли пробудила ся національна свідомість. Унія не приймила ся у народі, передусім на галицькій землі і наддніпрянсько-українській. „Боротьба мусла розгоріти ся, а за нею розгоріло ся і народне почуте, бо тут ходило о найсвятійше, о народність, бо з тим найсвятійшим, видачи так легкий перехід з унії на папство в прикладі своїх вельмож, лякав ся кождий правий Русин стратити й сю бесіду, якою розмовляв з небом, а з бесідою як пїхою народности й ціле руське жите. Там на золотобережній Україні, на сім раю руської землі, розбудило ся се почуте в пїлій силі поетичного терпіння і схвилювало духа мало не під кожною стріхою степової хатини. Була се хвиля, в якій ся магнетична жінка збудила ся з просоння і, глянувши оком по гарнім і широкім світї, розпочала боротьбу над своїм власним гробом о дороге жите, о жите, над яким тяжка доля піднесла тяжкий меч, а що так мило та красаво до черствого усміхаєть ся серця“ ²⁾). Автор не хотїв чомусь говорити в статті, чого діждала ся Україна під російською державою. Розбуджене народне жите на літературнім полі є найсильнішим доказом, що обнажене з листу та цвіту дерево не завмерло, тільки ждало весни, що змогла би огріти нагий, але черствий пень, ожидало сонця, щоби вичарувало на нїм свіжий лист, нові цвіти. І зявило ся се сонце, заблисла весна радости, красна, многонадійна ³⁾). Заспівав „з широкої української груди“ Маркіян Шашкевич; не згадувати вже „за українськії краснорічивїї уста, за Котляревського, Основяненька; Гальку (sic), Шевченька і прочїї, которїї, пробудивши ся неомаль в єдин і тот сам час, голосами своїми навет з гробу могли би били воскресити закоснілую Русь і новое жаркое жите в єї состави влетї“ ⁴⁾). *(Далї буде)*.

¹⁾ Тамже, стор. 387—389. Працю Бантиш-Каменського про унію знав Іван Могильницький, Модест Гриневецький і Михайло Гарасевич. Третій том московського видання з 1830 р. „Исторія Малой Россіи“ згадав Маркіян Шашкевич в рецензії на „Русское весіле“ Осипа Лозинського.

²⁾ Зоря Галицка, 1850, стор. 526. ³⁾ Тамже, стор. 527.

⁴⁾ Тамже, стор. 543.

До біографії П. Житецького—його магістерський іспит.

Подав В. Перетц.

В нашім начерку „Павло Житецький“ написанім до ювилю 40-літньої наукової діяльності покійного вченого (Записки Укр. Наук, Тов. в Києві, 1908, кн. 2 стор. 3—38) ми торкнулися в двох словах магістерського іспиту П. Житецького (7 стор.). Тепер ми маємо до розпорядження новий матеріал, цікавий з одного боку для біографії Житецького, а з другого—цікавий для історії вищої освіти в Росії; се—протоколи магістерських іспитів, що відбули ся в історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира р.р. 1877—1878.

Звичайний порядок магістерських іспитів такий: складати їх може тільки „кандидат“ або як кажуть тепер, той, хто скінчив курс того чи иншого факультету з дипломом першого або 2-го степеню. Іспити, як тепер, так і під час до уставу 1884—повинні були закінчитись на протязі півріча. Для магістра російської мови і літератури, по правилах 1864 р., не скасованих і до сього часу—обовязкові були іспити: з історії російської літератури, з російської та давньо-словянської мови, з словянських (двох) мов в їх історичнім розвитку і з історії західно-європейських літератур. Останній предмет—додатковий і іспит з його звичайно буває більш елементарний, анїж з попередніх предметів. Нарешті магістрант пише закінчивши устні іспити дві вкляузурні роботи на теми, предложені від факультета—з історії російської літератури і з історії російської мови. Програми, що ухвалили представники катедр—потверджує попереду факультет.

Іспити П. Житецького почали ся тоді, коли його дисертація „Очерк звуковой истории малорусскаго нарѣчія“ була вже готова.

Перед факультетом виступав не несміливий учень, а автор наукових праць, добре відомий факультетови. Перший іспит—зісторії російської мови і словянських нарід відбув ся 1 листопада 1877 р.

Програма з предмету давньо-словянської мови і словянських рід охоплювала 15 питань, а саме; 1. Розбір відомостей чорноризця Храбра про словянське письмо. 2. Про походження кирилиці: дані історичні і палеографічні. 3. Про походження глаголиці; історія питання. 4. Про переклад св. Письма на словянську мову. 5. Огляд давніших памяток кириловського письма; рецензії або ізводи памяток. 6. Огляд давніших памяток глагольської письменности, історії її; глаголиця на Руси. 7. Праці вчених про древне-словянську мову до Востокова. 8. Праці Востокова і вчених після нього. 9. Питання про батьківщину давньо-словянської мови. 10. Питання про болгарську мову; відмінні прикмети її. 11. Давніші памятки мови сербської; відмінні прикмети їх мови. 12. Давніша памятка хорутанської мови; фрейзінгенські статі. 13. Давніші памятки чеської мови. Суд Любуші. 14. Крале-дворська рукопись. 15. Памятки давньо-польської мови.

В порівнянню з иншими програмами сей—займає пануюче становище. Не можна не зауважити, що той, хто тримає іспити по ній повинен був ґрунтовно засвоїти ту літературу, яка істнувала до 1877 р. з історичної ґраматики словянських мов. Ся література—була не обширна; але проти правил про магістерські іспити—Житецький готував ся до іспиту не з *двох* а з *пяти* словянських мов, не рахуючи давньо-словянської. З сих питань на іспиті було предложено 13-те і 15-те.

Іспит з історії російської мови відбув ся по такій програмі: 1. Руська мова в ряді иньших словянських нарід. Відміна її від церковно-словянської. 2. Вокалізм і консонантизм давньо-руської мови. 3. Форми давньо-руської мови. 4. Головні наріча руської мови; питання про утворення нарід велико-росийського і українського. 5. Фонетичні і морфологічні відміни нової мови руської від давньо-руської. 6. Дійсний і можливий вплив чужих мов на руську мову; чужі слова в ній в звязку з історією культури. 7. Утворення літературної російської мови в XVIII (Ломоносов і Карамзин). 8. Вчені досліди про російську мову в XIX в.

Тут, в спеціальній царині своїх робіт Житецький був вповні господарем, екзаменатори—гостями, які уважно слухали те нове, що знайшов Житецький і виловив в своїй дисертації.

Та инакше і бути не могло: вченої літератури з історії російської мови до 1877 р. майже не існувало; ґрунтовне значіння мали лише праці Востокова, Будиловича, Буслаєва, Колосова, Кочубинського, Лавровського, Миклошича, Потебні, Срезневського і ще небагатьох; обшира література—що виросла пізнійше на основі праць Срезневського, Колосова, Потебні і Соболевського—з'явилася далеко пізнійше. Житецькому довелося в царині історії руської мови, а з окрема — в царині руської діалектології самому прокладати собі шлях. Питання, пропоновані йому на іспиті (4, 5 та 7) вимагали доброї самостійної праці: відповісти на них більш менш докладно міг лише той, хто не тільки знав наукову літературу свого часу, але і сам серйозно попрацював над текстами давніх пам'яток і уважно вдивлявся в дані живої мови російських діалектів.

На всі питання з словянських мов та з російської мови Житецький відповідав дуже добре, як свідчили екзаменатори—проф. А. А. Котляревський і доц. І. П. Хрущов, з чим згодилися і решта 7 членів факультету.

22 марта 1878 р. відбулося друге засідання факультету для іспиту Житецькому з історії російської літератури та з історії західно-європейських літератур.

Програм з історії російської літератури, затвержений від доц. Хрущова, охоплює майже всі видатні явища в розвитку російської літератури від зародження письменства—до Пушкіна. Цікава з певного погляду класифікація явищ, яку знаходимо не тільки в новітні часи; але подаємо сю програму цілу—се покаже виразно, як уявляв собі Житецький головні моменти історії руської літератури, що вважав за значнійше:

„А. Иноземныя вліянія на древне-русскую письменность.

1) Древне-славянскіе переводы священныхъ книгъ, отеческихъ писаній и историческихъ сочиненій.

2) Апокрифическія сочиненія, переходившія въ древнюю Русь черезъ Византію:

3) Переводныя повѣсти и сказанія различнаго происхожденія.

Б. Народная словесность.

4) Народныя легенды и духовные стихи.

5) Былины или богатырскія пѣсни.

В. Книжная словесность.

Кіевская Русь (XI—XII в.в.).

6) Проповѣди, поученія и посланія (Лука Жидата. Иларіонъ митроп. Кіевскій, Θεодосій Печерскій, Никифоръ митроп. Кіевскій, Владиміръ Мономахъ, Кирилль Туровскій).

7) Древнѣйшія житія и путешествія (Іаковъ монахъ, преп. Несторъ; Патерикъ Печерскій; Даниилъ Паломникъ).

8) Древнѣйшія русскія лѣтописи.

9) Слово о полку Игоревѣ.

Сѣверо-восточная Русь (XIII—XVII в.в.),

10) Отраженіе татарской эпохи въ письменныхъ произведеніяхъ XIII—XIV в.в. Проповѣди и посланія. Сказанія о Мамаевомъ побоищѣ.

11) Пчелы. Даниилъ Заточникъ. Слово о злыхъ женахъ.

12) Житія святыхъ.

13) Ереси и расколы (Іосифъ Санинъ, Максимъ Грекъ. Зиновій Отенскій. Полемическія сочиненія противъ раскола).

14) Сводъ данныхъ для объясненія установившихся въ XVI в. началъ жизни политической, религіозной и семейной (переписка І. Грознаго съ Курбскимъ, Четьи-Минеи митр. Макарія, Стоглавъ, Домострой).

15) Состояніе науки въ XVI—XVII в.в. (Азбуковники, Хронографы, Степенная книга, книгопечатаніе).

16) Начало самостоятельной повѣсти. Историческая поэзія XVI—XVII в.в.

Юго-западная Русь (XVI—XVII в.в.),

17) Состояніе просвѣщенія и литературы въ юго-западной Руси. Наука церковнаго краснорѣчія, проповѣдь и полемика.

18) Духовная драма.

Г. Русская литература XVIII—XIX в.

19) Эпоха Петра Великаго. Кантемиръ.

20) Ломоносовъ и Тредьяковскій.

21) Ложно-классическая драма и эпосъ въ произведеніяхъ Сумарокова, Княжнина, Озерова, Хераскова.

22) Литературная дѣятельность Екатерины II. Сатирическіе журналы. Фонъ-Визинъ.

23) Державинъ.

24) Хемницеръ и Крыловъ.

25) Карамзинъ.

26) Классическое и романтическое направленіе литературы. Батюшковъ и Жуковскій.

27) Грибоѣдовъ и Пушкинъ“.

Розглядаючи сю програму ми не знаходимо в ній згадки про казки, про ліричні пісні, про повісти, відомі в передмонгольській добі, про полеміку з лютеранами, про деяких політичних письменників XV—XVII в.в.; в XVII в. опущено всю перекладну й оригінальну літературу Московської Русі, окрім небагатьох повістей та історичних пісень. Ні словом не згадує програма і про лірику XVIII в. і про театр XVII в. та петровських часів, а також про велику комедійну літературу другої половини XVIII в. Очевидно, перед нами не нарис загального курсу, в яким названо все по троху, а 27 спеціально розроблених питань. При цьому—треба зауважити, що Житецький, як і сучасні наші вчені (Істрин та інші) залічує слово Данила Заточника до північно-руської, яка зароджувала ся, а не до південно-руської літератури.—

На іспиті Житецький відповідав на питання 10 та 24; відповіді його признано було дуже гарними.

З історії нової західно-європейської літератури програма була затвержена від Н. Дашкевича, молодого ще тоді доцента. Вона містила в собі такі 8 питань (хоч екзаменатор міг обмежити ся 2—3-ма бо се предмет додатковий):

„1) Средневѣковий народный эпосъ. Животный эпосъ и сказки. Сказанія о животныхъ въ литературѣ (Физиологъ и бестіаріи). Космогоническій эпосъ германцевъ (Эдда). Историческій народный эпосъ ново-европейскихъ національностей (Беовульфъ, Нибелунги, эпосъ о Карлѣ В., Сидъ).

2) Странствующие повѣсти. Сборники разсказовъ (Disciplina clericalis, Семь мудрецовъ, Gesta Romanorum).

3) Средневѣковая европейская драма. Элементы ея. Очеркъ развитія ея на Западѣ (Мистеріи, міракли, моралите). Развитие драмы въ Англіи въ XVI и въ нач. XVII в. Шекспиръ.

4) Возрожденіе. Возрожденіе въ Испаніи. Рыцарскій эпосъ въ Испаніи, Возрожденіе во Франціи и литературная реформа.

5) Періодъ господства классицизма въ Западной Европѣ. Золотой вѣкъ французской литературы. Теорія ложно-классической драмы. Корнель, Расинъ, Мольеръ.

6) Французская просвѣтительная литература. Вольтеръ, Монтескье, Дидро и энциклопедисты. Ж. Ж. Руссо. Вліяніе французской литературы просвѣщенія на литературы другихъ народовъ.

7) Начало оживленнаго литературнаго движенія въ Германіи. Клопштокъ, Гердеръ, Лессингъ. Sturm und Drang Periode.

Гете и Шиллеръ. Изученіе отечественной старины и романтической школа.

8) Романтическое движеніе во Франціи. Байронъ и его вліяніе на европейскія литературы“.

Як зразу видно, сі 8 питань охоплюють собою майже все саме значне в історії західно-європейських літератур. Слїди студіювання їх бачимо пізнійше в книзі Житецького „Очерки изъ истории поэзии“. На іспиті з усіх сих питань дано було друге; відповідь оцінено, як дуже гарну.

Сим кінчались усні іспити. Лишило ся дві кляузурні праці, написати які для магістранта зрілого віку та широкого наукового виднокруга—було нескладною справою. Справді, другого дня, 23 марта Житецький пише першу працю—з історії мови, а 24-го—другу з історії російської літератури. Наводимо сі відповіді цілком: покійний вчений не раз вертав ся до зачеплених на іспиті питань і писані відповіді його цікаві для історії еволюції його наукових поглядів.

Перша тема була така:

„Объяснить исторію образованія языка нынѣшнихъ церковныхъ русскихъ книгъ (церковно-славянскаго)“.

„Тема по исторіи русскаго языка“¹⁾.

„Исходной точкой въ образованіи новаго церковно-славянскаго языка можно считать давнія вліянія на языкъ древнеславянскій другихъ славянскихъ нарѣчій. Но самая большая доля вліянія принадлежитъ языку русскому. Говоря объ этомъ вліяніи, мы разумѣемъ не *всѣ* тѣ особенности русскаго языка, которыя обнаружались въ древнѣйшихъ памятникахъ русской рецензій, напр. въ Остромировомъ Евангеліи. Замѣчательно, что въ исправленномъ при Елисаветѣ текстѣ библіи устранины многія особенности, которыя представляютъ самые давніе историческіе слѣды русскаго языка въ письменныхъ памятникахъ. Такъ въ библіи 1751 года вмѣсто древнер. *о* въ началѣ словъ стоитъ *е* (*елень* вмѣсто *олень*), *т* смягчается въ *щ*, а *ѡ* въ *юѡ*,—даже полногласныя русскія формы замѣнены славянскими съ русской передачей *ѣ* посредствомъ *е* (*брегъ* вм. древне-сл. *брѣгъ*). Зато съ полною рѣзкостію выразилось вліяніе русскаго языка на древне-славянскія формы. Такъ въ той-же библіи формы склоненій за немногими исключеніями (напр. зват. пад.). почти уже

¹⁾ Рукою І. П. Хрущова, далі—текст Житецького.

русскія,—нѣтъ также растяженныхъ формъ прилагат. *ааго, уууу*,—совсѣмъ выброшены формы прошедшаго продолженнаго, хотя аористъ удержанъ. Что касается до синтаксическаго строя рѣчи, то уже въ древнѣйшихъ памятникахъ славянскихъ въ немъ замѣтно греческое вліяніе, а въ бібліи временъ Елисаветы оно какъ будто преднамѣренно усилено. Въ Остр. еванг. попадається двойное отрицаніе (безъ него ничто же не бысть),—въ исправленномъ текстѣ оно устранено (ничто же бысть); въ Остр. еванг. родит. падежъ при дѣйствительномъ глаголѣ стоитъ съ отрицаніемъ, въ исправленномъ—вмѣсто родительнаго—винительный, и проч. Такимъ образомъ въ отношеніи къ звукамъ въ бібліи 1751 г. мы видимъ усиленіе древне-славянскихъ елементовъ, въ отношеніи къ формамъ—елементовъ русскихъ, а въ синтаксическомъ отношеніи—греческихъ.

Подъ впечатлѣніемъ этихъ фактовъ было бы ошибочно предполагать, что исправители бібліи 1751 г. не имѣли никакого руководящаго начала. Они имѣли позади себя цѣлый рядъ предшественниковъ, трудившихся на томъ же поприщіі исправленія книгъ,—труды Лящевскаго, Слонимскаго и другихъ, а эти послѣдніе пользовались въ свою очередь трудами Епифанія Славинецкаго, который установилъ текстъ собственно богослужебныхъ книгъ въ томъ видѣ, въ какомъ онѣ употребляются теперь не только въ Россіи, но и у другихъ православныхъ славянъ. Точно также и Славинецкій пользовался трудами своихъ предшественниковъ, Острожскихъ исправителей бібліи, предпочитавшихъ греческій текстъ Вульгатѣ, съ котораго, какъ извѣстно, сотрудники Геннадія перевели для перваго свода біблейскихъ книгъ (1499) многія ¹⁾ книги св. Писанія. Нѣтъ надобности входить въ объясненія, почему на Югѣ и на Сѣверѣ Россіи оказывали греческому тексту предпочтеніе. Упоминаемъ объ этомъ фактѣ только лишь для того, чтобы объяснить сознательные грецизмы въ бібліи 1751 г.

Но какъ объяснить весьма замѣтное стремленіе подтянуть рѣчь (по крайней мѣрѣ въ звуковомъ отношеніи) къ древне-славянскому типу? На этотъ вопросъ отвѣчаетъ исторія церкви на Югѣ и на Сѣверѣ Россіи въ XVI—XVII в. Дѣло въ томъ, что тамъ и здѣсь понадобился въ это время славянскій языкъ для

¹⁾ Підкреслено від проф. Котляревського і на марґінесі додано „нѣкоторыя“.

людей сколько нибудь не чуждых школъ. Въ Москвѣ вопросъ объ исправленіи книгъ вызвалъ потребность знать книжный языкъ: справщики раскольники и православные толковали о грамматикѣ. Еще въ XVI в. Зиновій Отенскій выразилъ мнѣніе, что народныя рѣчи нужно исправлять книжными. Это исправленіе было очень трудно до появленія грамматики М. Смотрицкаго (1619), которая положила конецъ синкретическому направленію, усиленному наплывомъ книгъ южно-славянской рецензії съ Кипріана и Гр. Цамвлака, и возвела русскую рецензію на степень установившейся нормы. Въ этомъ видѣ славянскій языкъ, приведенный въ грамматическую систему Мелетіемъ Смотрицкимъ, послужилъ точкой опоры среди религіознаго разномыслія. Спросъ на славянскій языкъ въ XVI в. явился и на Югѣ подъ вліяніемъ тѣхъ же религіозныхъ потребностей: южно-русская оппозиція поставлена была въ необходимость выступить съ славянскимъ языкомъ, какъ съ готовымъ орудіемъ борьбы во 1-хъ потому, что у враговъ было готовое орудіе—языки польскій и латинскій, во 2-хъ потому, что народный языкъ, вслѣдствіе вѣковыхъ невзгодъ, по понятіямъ книжниковъ того времени, не былъ достаточно обработанъ школой. Таковы были историческія условія, создавшія особенную роль для славянскаго языка въ XVI в. Отсюда идетъ уваженіе къ нему, которое выразилось въ трудахъ позднѣйшихъ исправителей и отъ котораго не могли и не желали быть свободны издатели библии при Елисаветѣ.

Наконецъ изобиліе русскихъ формъ этой библии понятно. Это не спеціальныя формы того или другого русскаго нарѣчія, но собственно обще-русскія формы. Онѣ неотразимо вторгались въ рѣчь по слѣдамъ звуковыхъ превращеній, которыя замѣтны уже въ самыхъ древнихъ памятникахъ славянорусской письменности. Онѣ требовали своего признанія и были признаны. П. Житецкій“.

Під текстом відповіді—резолуція рукою проф. А. А. Котляревського: „Отвѣтъ г. магистранта Житецкаго признаю *вполнѣ удовлетворительнымъ* о. проф. Котляревскій“. Беручи під увагу сучасний стан науки—не всі тези висловлені у відповіді можна було б тепер прийняти. Але для епохи, яка віддалена від нас на 35 літ, відповідь Житецького була надзвичайна: опріч 1-го тому опису рукописей Синод. Библиотеки, де уміщено розсліди Горського і Невоструева про переклад книг Св. Письма на словянський язык—Житецький не мав ні одного скільки-небудь

авторитетного підручника. І там, де він ухиляється від вищезгаданих вчених—йому доводилося удавати до самостійних міркувань, шукати в своїх спостереженнях матеріал щоб змалювати образ. Ся обставина змушує забути про де-яку, безпідставність окремих тез і застарілу термінологію автора відповіді і робить останню цікавою й для нашого часу.

Другого дня, 24 марта написав Житецький другу відповідь, цікаву порівнянням з його ж статтю в Archiv'i Ягіча — на ту саму тему; тема написана рукою доц. І. П. Хрущова звучала так:

„Связь памятниковъ древне-русской письменности (XII и XIII в.) съ южно-русскою народною поэзією“.

„Тема по исторіи русской словесности“.

Далі писав Житецький:

„Мы ограничимъ отвѣтъ свой XII-мъ вѣкомъ и въ самомъ XII вѣкѣ остановимся на Словѣ о полку Игоревѣ—памятникѣ, который издавна располагалъ изслѣдователей къ сближенію съ южно-русскою поэзіей.“

Еще Максимовичъ, а вслѣдъ за нимъ Буслаевъ, для объясненія поэтическихъ образовъ Слова о полку Игоревѣ обращались къ фразеологіи южно-русскихъ думъ, но черпали они изъ этого источника съ нѣкоторымъ излишествомъ: у того и другого есть ссылки на пѣсни ненародныя. Но если бы даже всѣ указанія на тѣ или другія мѣста изъ южно-русскихъ думъ были безусловно вѣрны, сила дѣла, по нашему мнѣнію, заключается не въ этомъ. Выхваченныя отдѣльныя фразы сами по себѣ не доказываютъ еще поэтического родства думъ со Словомъ. Чтобы уяснить для себя это родство, нужно доказать сходство поэтического метода, который привелъ къ созданію опредѣленной поэтической формы, понимаемой въ цѣломъ ея составѣ и характерѣ, а не въ отдѣльныхъ подробностяхъ,

Разсматривая Слово о полку Игоревѣ съ этой точки зрѣнія, мы находимъ, что оно на половину пѣсня, на половину повѣсть. Въ самыхъ первыхъ строкахъ его слышится это раздвоєніе авторскаго настроєнія между поэтическимъ вдохновеніємъ и историческою мыслию. „Не лѣпо ли ны бяшетъ, братіе, начати старыми словесы трудныхъ *повѣстий* о плъку Игоревѣ?... Начати же ся той *тѣсни* по былинамъ сего времени, а не по замышленію Бояню“, т. е. не такъ ей начаться, какъ пѣль Боянъ въ старину „старыми словесы трудныхъ повѣстій“. Полагать надобно, что

изъ души поэта сперва вылилась пѣсня, но когда пришлось ему записать ее, онъ нашелъ нужнымъ дать ей форму повѣсти. Такъ объясняемъ мы господствующій тонъ ея въ Словѣ о полку Игоревѣ, который можно было бы опредѣлить словомъ „размышленіе“. Но это размышленіе страстное; оно прерывается всякаго рода замѣчаніями, обращеніями и воспоминаніями. Въ этомъ преобладаніи лирическаго настроенія надъ эпическими подробностями мы видимъ типическую особенность Слова, которая, дѣйствительно, сближаетъ этотъ памятникъ съ южно-русскими думами самымъ внутреннимъ образомъ. Вотъ почему въ самой поэтической формѣ Слова есть нѣчто тождественное съ формой думъ. Мы разумѣемъ стихотворный размѣръ, который пробивается сквозь прозаическое изложеніе Слова и въ которомъ не сомнѣвался еще Востоковъ.

Давно уже указана основная черта славянскаго стихотворнаго размѣра (Иречекъ, Срезневскій), заключающаяся въ совпадении стиха съ болѣе или менѣе цѣльнымъ выраженіемъ, которое представляетъ полную мысль или же, по крайней мѣрѣ, существенный отгѣнокъ ея. Эта родовая черта славянскаго стиха проходитъ чрезъ всѣ формы народной поэзіи, начиная съ древнѣйшихъ эпическихъ произведеній и оканчивая бытовой пѣснью лирическаго содержанія. Нужно замѣтить при этомъ, что она находится въ тѣсной связи съ стихотворнымъ удареніемъ. Стихъ въ одно удареніе находится въ болѣе полной гармоніи съ цѣлностью выраженія, соответствующаго стиху: въ такомъ стихѣ цѣльность выраженія отмѣчается чувственнымъ образомъ, самымъ звукомъ. Стихъ въ два ударенія ослабляетъ впечатлѣніе цѣльности выраженія.

Выходя изъ того положенія, доказаннаго Срезневскимъ, что древнѣйшимъ обще-славянскимъ эпическимъ стихомъ былъ десятисложный двухстопный стихъ въ два ударенія, при чемъ первое соединяло большею частію четыре слога, второе—шесть,—мы должны признать въ остаткахъ стихотворнаго размѣра, сохранившагося въ Словѣ о полку Игоревѣ, совсѣмъ иной типъ. Возьмемъ нѣсколько примѣровъ:

„Чръна земля подъ копыты костыми была постѣяна
А кровію поляна,
Тугою въздоша по русской землѣ“;

или:

„Бишася день,
Бишася другой,

Третьяго дни къ полуднію падоша стязи Игоревы“.

Мы имѣемъ передъ собою ту „мѣрную прозу“, которая отличаєть южно-русскія думы отъ обрядныхъ южно-русскихъ пѣсенъ. Сущность этой „мѣрной прозы“ заключаєтся въ неправильной смѣнѣ длинныхъ стиховъ съ короткими. При этомъ, какъ бы отдѣльный стихъ ни былъ удлинєнъ, въ немъ господствуетъ одно стихотворное ударєніє. Это придаєтъ каждому стиху думы внутреннее єдинство мысли, которая стремится къ болѣе или менѣе законченному выраженію. Вотъ почему этотъ стихъ не укладывается въ опредѣленный мотивъ пѣсни, которая, какъ извѣстно, создается подъ вліяніємъ заранѣе прозвучавшей въ душѣ мелодіи. Въ думахъ, напротивъ того, мелодія подчинена смыслу стиха, который передается то пѣніємъ, то речитативомъ. Исполнитель думы, пользуясь этой подвижностью стиха, всегда можетъ дать ему то или другое выраженіє, сообразно съ настроєніємъ собственнаго чувства. Отсюда лирическій страстный тонъ, который сообщаетъ особєнную задушевность музыкальному исполненію думы... Очевидно, стихотворная форма думы находится въ полномъ соотвѣтствіи съ ея внутреннимъ строемъ, который выражается самымъ названіємъ ея. Въ думѣ передается продуманный разсказъ о событіи.

Такой же продуманный разсказъ о былинахъ того времени мы видимъ и въ Словѣ о полку Игоревѣ.

Не ясно ли, что сходство поэтическаго настроєнія въ пѣвцѣ Игоря и въ слогателяхъ южно-русскихъ думъ должно было выразиться въ сходствѣ поэтическаго метода, изъ котораго возникла сходная поэтическая форма?

Можно было бы указать и на другія черты сходства, но это завело-бы насъ слишкомъ далеко.

П. Житецкій“.

Внизу аркуша—резолуція:

„Признаю отвѣтъ весьма удовлетворительнымъ. Иванъ Хрущовъ. 24 марта 1878 г.“

Як видно навіть з побіжного огляду, в сій відповіді на задану тему Житецький виклав ті думки, які пізнійше він розвивав і в книзі „Мысли о малорусскихъ думахъ“ 1893 р. і у відповіді на рецензію проф. Сумцова—в Етнограф. Обзор. (див. наш начерк в Записк. Наук. Тов. у Києві, кн. II) і в рецензії на мою дисертацію, Житецький в своїй писаній відповіді на магістерським іспиті заявляє себе противником всякого механіч-

ного порівняння, шукаючи органічних причин, що приводять зявища до подібности. На багато прийдуча наука не подивить ся його поглядом, але основна вихідна точка його аналізу зявища без сумніву поправна: вона кличе від простого викладу до вдумливого студіювання фактів літературної подібности і відміни і випадкове — силкуєть ся провести до правомірного; се — риса, властива всій діяльності покійного вченого.

Сими небагатьма даними й закінчимо наш поданне про магістерський іспит П. Житецького, по яким настала прикладна оборона його дисертації „Очеркъ звуковой исторіи малор. нарѣчія“, що вийшла 1875 р. себ то 3 роки перед тим, як її автор скінчив магістерські іспити.

Ілюзійне підвищення внутрішньої високости українських церков.

Подав В. Щербаківський.

Хоча ілюзія є щось уявлене, непевне, по самій суті своїй фальшиве, однак в штуці вона грає величезну роль, а малярство, то тільки на самій ній цілковите і тримається, на ній ґрунтується.

Підставляючи нам замість предметів трьох промірів, лише тоненький шар фарби, на одній тільки плоско-полотняній площині, ілюзія примушує нас бачити на ній трьох-промірні предмети та ще на значнім віддаленні в глибині перпендикулярно до площі полотна.

Не малу роль грає ілюзія і в архитектурі і навіть підлягає математичному обчисленню. Особливо цікаву роль вона грає в українській церковній архитектурі. Кожному відомо, як трудно вгадати високість церкви, стоячи в середині її. При тім різні архитектурні стилі різно виявляють свій ілюзійний вплив. Так напр. будови без бані (купольного покриття) не дають ілюзії, і вони можуть служити мірою для ілюзій осягнених іншими стилями. Коли будова покрита круглою банею (сферичним куполом), то ілюзія понижує високість будови, баня сферична завдяки сьому здається значно нижчою, майже плоскою. Це особливо помітно на церквах византійського стилю, як напр. в Софії царьгородській. У Києві особливо помітно в новій київській лаврській трапезній церкві. Ілюзійне пониження се є загальна властивість сферичних поверхів уміщених над головою чоловіка, і навіть небесна сфера нам здається нижчою ніж в. — Астрономія учить, що ілюзійна високість небесної сфери на цілу третину здається нам коротшою проти поземого радіусу сеї сфери теж ілюзійного: (я зву обидва і високість і радіус ілюзійними, бо сфери небесної нема,

а те що нам ввижається за сферу се є лише ілюзія необмеженої просторини оточуючої нас), через се і розміри горизонтальні здаються нам більшими ніж простовисні. Через сю ілюзію сонце і місяць в горизонті (при сході і заході) здаються нам більшими ніж коли вони бувають у зеніті.

Если ми станемо в середині циліндра $ABCC_2$ (Див. рис. 1) покритого півсферою $СК_1C_2$, то через ілюзію нам буде здаватися, що циліндер накрито лише сферичним сегментом CC_1C_2 , бо CC_1 і CC_2 суть крайні лінії, до котрих око має ніби вертикальну скалю і може так чи инакше окреслювати віддаленне точок C_1 і C_2 .

В середині кута CC_2 скаля зникає і око рахує уже на попередні крайні радіуси вектори OC і OC_2 т. є. проводить в уяві сферу описану радіусами OC і OC_2 , з котрої циліндер $ABCC_1$ вирізує лише сегмент в перекрою CC_1C_2 , а се як видно з рисунку понижує високість.

Для того, щоб зменшити се ілюзійне пониження широкого купольного покриття, візантійські майстри X віку винайшли спосіб, а власне, підняти баню на високій циліндер (барабан), а горизонтальний діаметер і бані і циліндра зменшити. Очевидно, що циліндер (барабан) сам значно додав високости будові, а менша сферична баня менше понизила ілюзійну високість.

Така напр. церква дванадцяти апостолів у Царьгороді, а в Києві св. Софія.

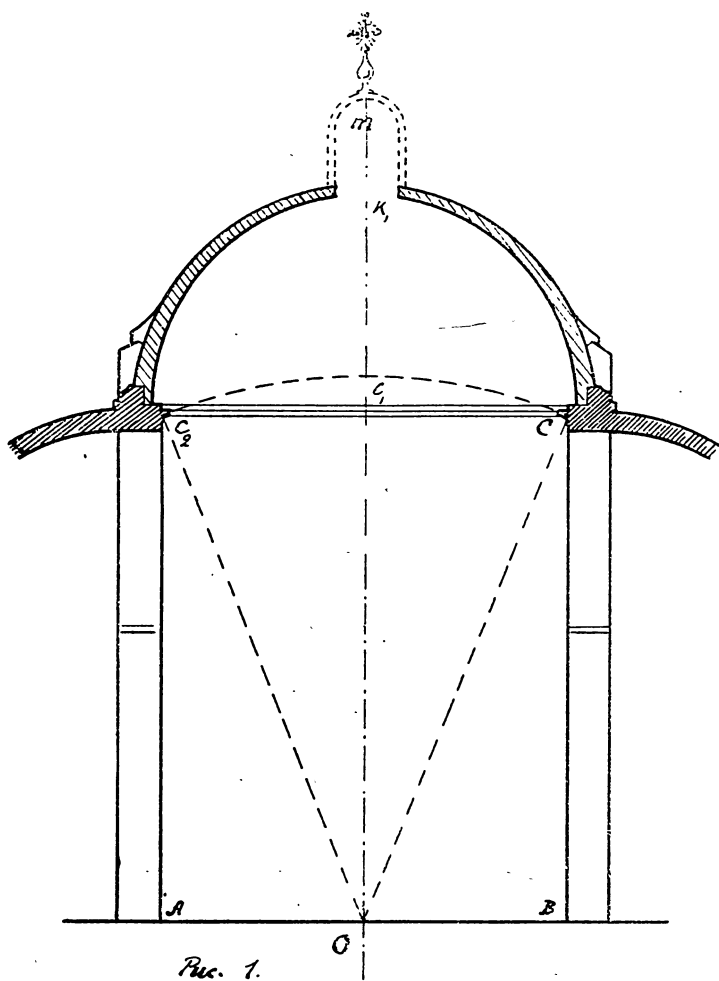
Готика любила дуже високі будови, але ілюзія там нічого не значила, а ні додавала, а ні відіймала високости, та сього і не потрібно було, бо самі по собі будови сі були дуже високі (високість веж Кольонської катедрі = 72 сажнів = 150 метрів), а в середині високість не понижалась ілюзійно і позаяк вона сягала яких небудь 30 сажнів т. є. 63 метри, та ще вздовж цілого корабля (нави), то треба признати, що вражіння її остільки грандіозне, що не вимагає ще ілюзійного підвиснення. В середині в готицьких церквах бань не було (окрім невеличкої гранчастої в Миланській катедрі та й то в сім виявив ся вплив ренесансу), а тонкі сохи, на котрих тримала ся стеля, давали можливість видіти високість не понижену жадною ілюзією.

Доба Ренесансу в Італії знову відновила баню. Перший хто дав тип новітньої еліптичної бані був Пилип Брунелески, котрий в церкві „Santa Maria del' Fiore“ у Фльоренції вивів (подвійну) баню еліпсоїдальну, при чім вертикальний радіус-вектор еліпса вертикального перекрою бані він зробив значно більшим від радіуса кругового горизонтального перекрою (горизонтальний діам. бані = 41,6 м. 58,24 арш.; високість бані 56 метр. = 78,4 арш., ціла високість = 109 метр. = 155 арш. вис. основ. бані = 42 м. = 58,8 арш.). Сей еліптичний устрій не потребував контрфорсів для восьмикутного підбанника, і прибільшував високість бані і церкви. Справді ся баня не здається оплескованою як візантійська, про те визначити високість її зеніта в 140 аршин над підлогою ніяк не можна, вона здається значно низчою, се скаже кожний хто бачив її. Значить покритє кривою поверхнею понижує високість, ілюзія завжди при банях сферичних або еліптичних буде уємною.

В церкві св. Петра в Римі, щоб ще більше додати високости, Микель Анжель поставив еліпсоїдальну баню на високий циліндер залозичивши ідею циліндрового підбанника майбуть від Візантійців пізнішого віку, а ідею самої бані позичив у Брунелески, котрого він дуже хвалив за баню церковну „Santa Maria del' Fiore“. З середини оздобив баню клітчастими пругами кесонами, котрі йдучи по утворюючій лінії від низу бані до гори, зужують ся і побільшують сим, чисто малярським способом, перспективу. Сей спосіб він позичив у староримським Пантеоні.

Правда Микель Анжель, щоб зеніт його бані через темноту не дуже понизив ся, зробив у нім круглу дірку і поставив над нею лихтарь т. е. невеличкий циліндер з вікнами. Сей лихтарь T , освітлюючи зеніт бані і даючи тим чисто малярську ясну пляму в зеніті, утворює ніби скалю, по котрій око відріжняє уже їдну від одної високість точок C , C_1 і T , хоча і не дає можливости видіти сього в повній рихтельности; одначе він дає оку можливість уявляти сю точку десь між C_1 і T , так що покривля тепер видасть ся глядачеви не така плоска, як при сферичнім покритю без лихтаря.

Сими двома чисто артистичними малярськими ефектами він дійшов того, що ілюзія ще меньше ніж звичайно понизила високість зеніта бані.

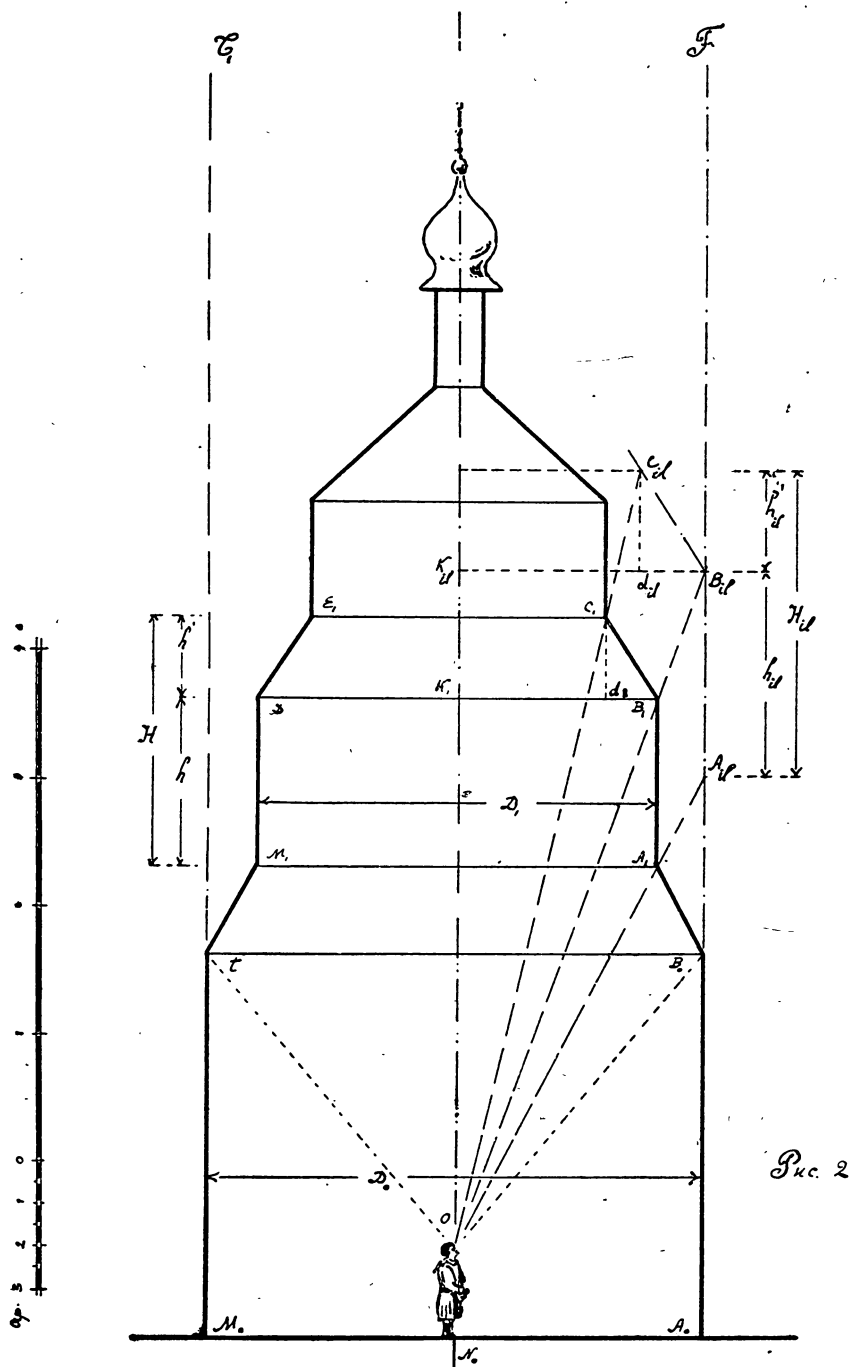
З легкої руки Микеля Анжелю, барокові бані завжди робилися в той самий спосіб і передали сю традицію і новій архітектурі, так напр. побудовано собор Св. Павла в Лондоні, „Panteon“ у Парижі, Ісакія в Петербурзі і т. и. І проте, не дивлячись на всі старання тут ілюзія завжди уємна, т. є. входить зі значком мінус, високість ілюзійна буде завжди менше від дійсної ¹⁾).

Що дотикається до московського стилю, будь то архітектура мурована в стилі „Василія Блаженного“, будь то дерев'яна північна з Вологодщини і Архангельщини, то хоча вона зверху незвичайно висока, про те в середині, безо всякої ілюзії низька, умисне підшальована для тепла, навіть там, де вона і не повинна бути остільки низькою. Одним словом у цих московських майстрів не було жадних завдань дорогою ілюзії змінити сяк чи так внутрішню високість їхніх церков.

Однак зовсім ясне завдання силою ілюзії вплинути на глядача, і то в позитивним що до високости значінні т. є. підвищити ілюзійно високість, ми помічаємо в українських церквах; тут ілюзія завжди з плюсом. В середині українська церква здається глядачеві завжди вищою, ніж вона є справді, вищою ніж се здається з окола. В сім сходять ся всі глядачі. — Всі дослідувачі української церковної архітектури констатують факт той, що після рихтельного обміру церква оказується значно нижчою, ніж се здавалося зразу при першій огляді.

Мені самому довелося обміряти більше сотні церков українських і результат бував завжди той самий, що і у всіх інших, т. є., що церква завжди здавалася вищою ніж є справді. Міркуючи над сим явищем—додаткової ілюзії в українських церквах, я побачив, що се тісно зв'язане з конструкцією архітектури нашої церкви, і що старі майстри наші напевне свідомо користувалися з сеї конструктивної, а не малярської ілюзії, щоб надати церкві як найвищого вигляду в середині.)

¹⁾ Сюго може кожний упевнитися, оглянувши великі будови Західної Європи.

Виявило ся, що можна в зовсім елементарний спосіб вивести формулу, показуючу, наскільки ілюзія може підвищити високість (уявлену) церкви.

На рис. (2) представлена звичайна вежа, з комбінацій котрих складають ся наші церкви. Міркування я розкладаю так: за скалю, з котрою ми ліпше можемо орієнтувати ся в визначенню на око високости, нехай буде висока соха кругла або г'ранчаста, бо поперечник якого вгодно перекрою її буде зменьшати ся для ока пропорціонально своїй високости від землі. Бсли ми хочемо з середини уявити високість, то мусимо стояти в середині порожнього цілндра або многогранника, рівного і високого, бо і його діаметер перекрою буде для ока зменьшати ся пропорціонально високости своїй над землею, або ще ліпше сказати над оком глядача.

Отже коли ми стоїмо в нашій церкві, а власне в одній з її веж, то для порівняння ми мусимо продовжити до гори в своїй уяві нижню частину вежі, щоб вийшов в уяві той високий многогранник, з котрим ми можемо рівняти високість церкви, т. є. кути діаметру перекроїв нашої церкви рівняти до тих кутків, під котрими видно було б на тій же високости діаметер перекрою уявленого цілндра такої ж широкости як нижня часть нашої вежі.

На нашім рисунку ся нижня частина в перекрою дає дві рівнобіжні лінії A_0B_0 із продовженням A_0B_0F і другу M_0t , з продовженням M_0tt_1 .

Як би справді така многогранна вежа була знизу до гори рівна, то кут будь-якого поземого перекрою зменьшав ся би пропорціонально високости сього перекрою від землі. При нашій же формі вежі, перекрої (як се видно з рисунку), будуть зменьшувати ся скорійше ніж зростає їх високость від землі, і через се ніби підскакувати в гору.

Тоді і сама високість окремих поверхів, з котрих складаєт ся вежа, також ніби виросте.

Розгляньмо оскільки зростає високість одного з таких поверхів напр. першого т. є. поверху $M_1A_1B_1C_1E_1D_1$ (ми будемо коло всіх уявлених ліній ставити букви зі значками *il* т. є. ілюзійні, напр. A_{il} ; B_{il}).

Бсли наше око містить ся в O на центральній осі вежі, і лінія OK_{il} простовісна, то лінія B_1A_1 т. є. одна сторона першого поверху буде через ілюзію віднесена

аж до згаданого уявленого продовження нижньої вежі т. є. на лінію B_0F і в перекрою спроектують ся на лінію A_0B_0F , а в проєкції дасть ілюзійну високість A_uB_u , із подібності трикутників $\triangle B_uOA_u$ і $\triangle B_1OA_1$ виходить така пропорція: 1) $\frac{B_uA_u}{B_1A_1} = \frac{OB_u}{OB_1}$, а з подібності трикутників

$$\triangle K_uB_uO \text{ і } \triangle K_1B_1O \text{ виходить пропорція: 2) } \frac{O_uB}{OB_1} = \frac{B_uK_u}{B_1K_1};$$

а з попередніх умовин виходить, що $B_uK_u = A_0N_0 = \frac{1}{2}A_0M_0$ т. є. $= \frac{1}{2}$ ширини вежі, а B_1K_1 = половині ширини першого поверху т. є. $\frac{1}{2} D_1B_1$; і так:

$$3) \frac{B_uA_u}{B_1A_1} = \frac{B_uK_u}{B_1K_1} = \frac{\frac{1}{2}A_0M_0}{\frac{1}{2}D_1B_1} = \frac{A_0M_0}{D_1B_1} = \frac{A_0M_0}{A_1M_1}.$$

$B_uA_u = h_u$ = високість першого поверху ілюзійна; $B_1A_1 = h_1$ = високість дійсна першого поверху, $A_0M_0 = D_0$ т. є. широкість самого нижнього восьмигранника, а D_1 = ширина першого восьмигранника, а відти

$$4) \frac{h_u}{h_1} = \frac{A_0M_0}{D_1B_1} = \frac{D_0}{D_1}.$$

Ся формула означає, що ілюзійна високість першого восьмигранника буде в стільки разів більше від дійсної його високости, в скільки ширина найнижчого поверху буде більше ширини розглянутого восьмигранника. Що до високости злomu, то і тут повторяєть ся попереднє кметування, тільки лінія B_1C_1 буде проєктувати ся не на простовісну лінію, а на лінію B_uC_u рівнобіжну їй, починаючи від лінії B_u , бо злом для ока завжди буде зломом.

З подібності трикутників $\triangle OC_uB_u$ і $\triangle OC_1B_1$, а з другого боку $\triangle K_uB_uO$ і $\triangle K_1B_1O$ матимемо:

$$5) \frac{C_uB_u}{C_1B_1} = \frac{OB_u}{OB_1} = \frac{K_uB_u}{K_1B_1} = \frac{\frac{1}{2}M_0A_0}{\frac{1}{2}D_1B_1} = \frac{M_0A_0}{D_1B_1} = \frac{D_0}{D_1};$$

А з подібності трикутників $\triangle C_uB_ud_u \sim \triangle C_1B_1d_1$ високости сих трикутників будуть C_ud_u і C_1d_1 ; $h'_u = C_ud_u$; $h_1 = C_1d_1$, — звідси і із формули (5):

$$\frac{h'_u}{h'} = \frac{C_ud_u}{C_1d_1} = \frac{C_uB_u}{C_1B_1} = \frac{D_0}{D_1} : \text{ т. є. } \frac{h'_u}{h'_1} = \frac{D_0}{D_1} \quad (6)$$

І так, високість ілюзійна другого злому, так само як і високість самого восьмерика, на котрім злом держить ся, відносить ся до дійсної високости злому, як ширина нижньої частини вежі до ширини восьмерика, на котрім злом держить ся.

Знайдемо окремо високости ілюзійні; матимем

$$\left. \begin{aligned} h'_{ii} &= h'_1 \frac{D_0}{D_1} \\ h_{ii} &= h_1 \frac{D_0}{D_1} \end{aligned} \right\} \text{Склавши їх одержим } h'_{ii} + h_{ii} = (h'_1 + h_1) \frac{D_0}{D_1},$$

але $h'_1 + h_1$ = високість цілого поверха разом зі зломом т. є. високість цілого поверха $C_1B_1A_1$; означимо тоді $H_1 = (h'_1 + h_1)$ т. є. H_1 = висота цілого поверху, а H_{ii} є висота ілюзійна сього самого поверху, тоді матимемо:

$$H_{ii} = H_1 \frac{D_0}{D_1} \quad (7).$$

Очевидно, позаяк подібність трикутників лишить ся така сама для якого вгодно поверху, ми в формулі (7) можемо замість значка 1 написати значок n . Тоді формула (7) переписать ся так:

$$H_{nii} = H_n \frac{D_0}{D_n} \quad (8).$$

Ілюзійна високість цілої церкви буде:

$$\begin{aligned} H_{ii} &= (H_0^{ii} + H_1^{ii} + H_2^{ii} + \dots + H_n^{ii}) \\ H_{ii} &= (H_0 \frac{D_0}{D_0} + H_1 \frac{D_0}{D_1} + H_2 \frac{D_0}{D_2} + \dots + H_n \frac{D_0}{D_n}) \quad (9). \end{aligned}$$

де H_n є дійсна висота якого небудь поверху.

Се і є формула ілюзійного збільшення внутрішньої високости українських церков.

Проаналізуймо тепер сією формулою різні випадки.

Розшукаймо ілюзійну високість самої нижньої частини т. є. $A_0B_0A_1$. В сім випадку у нас буде дійсний тільки перший член формули (9); решта будуть = 0.

$$\text{Тоді } H_{ii} = H_0 \frac{D_0}{D_0}; \text{ але } \frac{D_0}{D_0} = 1.$$

Значить $H_n = H_0$; се означає що перша частина, нижній ярус разом зі своїм зломом не має ілюзійного підвищення своєї високости.

А звідси виходить ще одне цікаве явище; если ми продовжимо сей нижній злом так, щоб він десь в горі зійшовсь до купи, т. є. щоб получилось пирамидальне покритє над нижнім ярусом, а щоб верхніх поверхів зовсім не було, то таке шатрове покритє не дасть жадного ілюзійного побільшення своєї високости. Виходить, що шатрове або кругле конусове покритє не дають ілюзійного побільшення самі по собі, се здобуваєть ся лише простовісними надбудовами на зрізаних шатрах т. є. на зломах.

Раз така зломчаста форма була на Україні дуже розповсюджена, то се означає, що майстри любили її власне за красу, за ілюзію, котру вона давала, при малій затраті матеріалу.

Московські північні церкви шатрові не давали тої ілюзії, як се показує формула бо вони не були зломчасті і майстри напевне не стреміли до неї, бо клали для тепла стелю навіть як можна нижче. Тільки оден тип мурованих церков на Московщині, так званий Наришкінський, трохи давав сеї ілюзії, але не багато, бо його вежа була занадто широка знизу, а се, як я зараз поясню шкодить ілюзії. Але церков Наришкінського типу було не багато і повстали вони в Московщині завдяки українському впливу. Правда може тут відіграло ролю знайомство з монастирем „Чертоза ді Павія“, де церква має також зломчастий верх, але широка вона знизу і поверхи низькі, також у Мілані церква „di Santa Maria alle Grazie“ має баню, котра трохи нагадує зломчасту, але дуже далека по ідеї від неї.

Очевидно всі верхні поверхи будуть тоді лише проектувати ся на уявлену лінію B_0F , коли око буде одночасно бачити B_0F і бодай кінець справжньої лінії A_0B_0 , бо B_0F є її продовженням, і усі верхні поверхи т. є. треба щоб кут видіння обіймав собою кут $= K_1OB_0$, або ще ліпше коли tOB_0 . А позаяк діаметер круга, котрий бачить око відносить ся до віддалення його від ока як 2:5, то очевидно треба щоб половина ширини N_0A_0 нижньої части вежі відносила ся до високости A_0B_0 без зросту чоловіка (бо око на зріст чоловіка вище від підлоги), як 2:5; виходить:

$\frac{NA}{AB-2 \text{ арш.}} = \frac{2}{5}$; або $\frac{MA}{AB-2 \text{ арш.}} = \frac{4}{5} = \frac{D_0}{AB-2 \text{ арш.}}$.
 т. є. $MA = \frac{4}{5} (AB - \text{арш.})$; т. є. щоб ширина нижньої частини була на $\frac{1}{5} + 2$ арш. меньше від високости її. Если сеї умовини не виповнено, то ілюзія почнеть ся лише з другого поверха, т. є. утратить значно силу свою.

Старі українські майстри розуміли се, особливо в козацькі часи, і через се в козацьких церквах нижня частина завжди дуже висока порівнюючи з своєю шириною і завжди задовольняла формулу $AM = \frac{4}{5} (AB - 2 \text{ арш.})$.

Провіримо тепер се на примірі Медведівського монастиря. Візьмемо формулу (9):

$$H_u = \left(H_0 \left(\frac{D'_0}{D_0} + H_1 \frac{D_0}{D_4} + H_2 \frac{D_0}{D_2} + H_3 \frac{D_0}{D_3} \right) \right); (9).$$

Тут над нижньою частиною з поверхи т. є. $n = 3$;

$$\left. \begin{array}{l} H_0 = 22 \text{ арш.} \\ H_1 = 10 \text{ арш.} \\ H_2 = 6 \text{ арш.} \\ H_3 = 4 \text{ арш.} \\ D_0 = 10,5 \text{ арш.} \\ D_1 = 7,5 \text{ арш.} \\ D_2 = 5 \text{ арш.} \\ D_3 = 3,5 \text{ арш.} \end{array} \right\}$$

Дані сі взяті з книги Павлуцького „Древности Украины“.

$$H_u = \left(22 + 10 \frac{10,5}{7,5} + 6 \frac{10,5}{5} + 4 \frac{10,5}{3,5} \right) \text{ арш.}$$

$$H_u = \left[22 + 10,5 \frac{(1400 + 1260 + 1200)}{1050} \right] \text{ арш.} =$$

$$= \left[22 + \frac{10,5}{1050} \cdot 3860 \right] \text{ арш.} = 22 + \frac{1050}{100 \cdot 1050} \cdot 3860 =$$

$$= 60 \text{ арш.}$$

$H_u = 20$ саж. Отак при загальній дійсній внутрішній високости 42 арш. або 14 сажень, ілюзійна внутрішня високість = 60 арш, т. є. 20 сажень.—І справді всі хто бачив Медведівський монастирь в тім числі і проф. Павлуцький, з книжки которого я взяв дані, на око визначали височинь церкви сеї в 20 сажнів і в сім сходили ся всі.

Що до умовини $\frac{MA}{AB-2 \text{ арш.}} \leq \frac{4}{5}$, то провіримо на ділі

$$\frac{AA}{AB-2} = \frac{10,5}{20-2} = \frac{10,5}{18} = \frac{105}{180} = \frac{7}{12} < \frac{4}{5}.$$

Отже середня вежа Медведівського монастиря посідає незвичайне сильну ілюзійну високість і задовольняє всі вимоги формули і аналізу.

Те саме можна сказати і про Роменську церкву Кальнишевського і про Новомосковську. Те саме, тільки в меншій мірі помітимо і на всіх найменших дерев'яних сільських церквах українського типу.

[Ся моя формула виявляє всю суть, весь внутрішній зміст основного елемента—вежі українського церковного стилю.] Воно виясовується ще в одній фразі, а власне „горі ім'ям серця“, се суть української архітектури церковної.

Що до деталей напр. шестикутних дверей, то вони мусили повстати через стремління до архітектурної симетрії, і верхи дверей повинні були слідувати зломом творячи відому шестикутню форму.

Що до практичного змісту сеї формули, то з неї вигідно користуватись архітектарам, бо вони можуть умілим добором членів її досягти самих різноманітних ефектів.

Якщо поставити умовиною максимум її при данім n т. е. числі членів, то зразу помітно, що 1) вигідніше робити вищими вищі члени, при котрих значок n більший, бо при тих членах множник $\left(\frac{D_0}{D_n}\right)$ буде значно більший як при

перших членах; 2) при даній дійсній високості, для більшої ілюзії вигідніше збільшити число членів, т. е. зробити більше поверхів, хоча і нижчих.

З сеї властивості як раз користувалися і користуються Бойки в своїх чудових церквах. Вони роблять дуже багато поверхів, часом навіть дев'ять. Так, що зовсім несправедливо Ігорь Грабарь вилучає Бойківські церкви, як щось особне від українських. Навпаки, представлена формула показує, що вони власне жили одною гадкою з нашою тутешньою київською людністю. Їх відрізняє лише те, що бойківські побиті ґонтою і тепер, а наші були колись побиті нею. А ґонта тим

часом незвичайно красить будови, надаючи їй мальовничу зубчастість.

І колись усі сільські і навіть мійські церкви наші були покриті гонтою і се постійна і стереотипова фраза всіх „візит“ XVIII віку: „церква о трех верхах з дубового дерева, поби-та гонтою“.

У всякім разі, ся формула для уважного архитекта дасть, як мені здаєть ся, чимало, але в архитектурі дуже багато значить також і околишній вигляд, особливо краса пропорцій, і хочаби використати формулу в значінні найбіль-шої ілюзії високости, треба не забувати про красу пропорцій між поверхами, се головне, а також і міць самої будови треба прийняти в рахунок.

